

Asianomistajan oikeus oikeusapuun rikosprosessilain mukaan

Lapin yliopisto

Oikeustieteiden tiedekunta

Pro gradu -tutkielma

Eva-Maria Rinne

Prosessioikeus

2017

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Asianomistajan oikeus oikeusapuun rikosprosessilain mukaan

Tekijä: Eva-Maria Rinne

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Prosessioikeus

Työn laji: Tutkielma

Sivumäärä: X + 75

Vuosi: 2017

Tiivistelmä:

Rikosprosessiuudistuksessa lakiin ei otettu asianomistajamääritelmää. Tutkielmassa asianomistajamääritelmät jaetaan kolmeen ryhmään. Aineellisoikeudellisten määritelmien lähtökohtana on rikoksella välittömästi loukatun taikka vaarannetun tahon selvittäminen. Prosessuaalisten määritelmien mukaan asianomistaja on se, jolla on oikeus vaatia tapahtuneen rikoksen johdosta rangaistusta. Sekamääritelmissä asianomistajana pidetään ensisijaisesti rikoksella välittömästi loukatun taikka vaarannetun oikeushyvän haltijaa, mutta hankalissa tilanteissa huomioidaan myös tarkoituksenmukaisuus- ja oikeudenmukaisuusnäkökohdat.

Seksuaalirikoksissa ja lähisuhdeväkivaltarikoksissa uhrin eli asianomistajan asema esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä on vaikea, koska uhrin todistajanlausuma on usein merkityksellinen tapahtumien kulun selvittämiseksi. Uhria voidaan kuulla esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä, vaikkei hänellä olisikaan jutussa vaatimuksia. Rikosprosessiuudistuksen yhteydessä huomioitiin erityisesti seksuaali- ja väkivaltarikoksen uhrin tarve saada esitutkintaa ja oikeudenkäyntiä varten uhriavustaja, jotta menettely olisi uhrille mahdollisimman helppo.

Syyttäjillä ei rikosprosessiuudistuksen jälkeenkään ole kaikissa tilanteissa velvollisuutta huolehtia vahinkoa kärsineiden yksityisoikeudellisista vaateista. Asianomistajan pyynnöstä syyttäjän on vireille panemansa syyteasian yhteydessä ajettava rikokseen perustuvaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta rikosasian vastaajaa vastaan, jos se voi tapahtua ilman olennaista haittaa eikä vaatimus ole ilmeisen perusteeton.

Tutkimus on lainopillinen ja oikeuslähteinä on käytetty perinteisiä oikeusdogmatiikan lähteitä, kuten lakitekstiä, lainvalmisteluaineistoa, oikeuskirjallisuutta, tieteellisiä artikkeleita ja oikeuskäytäntöä.

Asiasanat: prosessioikeus, rikosprosessi, asianomistaja, uhriavustaja, oikeusapu, syyttäjä, yksityisoikeudellinen vaatimus

Sisällys

Sisällys.....	III
Lähteet	IV
Lyhenteet	X
I Johdanto.....	1
1. Aiheesta	1
2. Tutkimuksen tavoite	1
3. Tutkimusmenetelmä.....	2
II Asianomistaja rikosprosessissa	2
1. Lähtökohtia	2
2. Aineellisoikeudellisista tavoista määritellä asianomistaja.....	5
3. Prosessuaalisista tavoista määritellä asianomistaja	9
4. Sekamääritelmistä ja asianomistajan asemasta yksityisoikeudellisen vaatimuksen johdosta.....	10
III Asianomistajan oikeus avustajaan ROL 2 luvun mukaan	12
1. Lähtökohtia	12
2. Oikeudenkäyntiavustajan ja tukihenkilön määräämisen edellytykset	17
2.1. Kuka voi määrätä uhriavustajan ja kenelle?.....	17
2.2. Rikokset, jotka oikeuttavat uhriavustajaan.....	24
3. Uhriavustajalle annetun määräyksen voimassaolo	30
3.1. Määräyksen peruuttaminen ja raukeaminen alioikeudessa	30
3.2. Asianomistajan oikeus oikeudenkäyntiavustajaan muutoksenhaussa.....	31
3.3. Asianomistajan oikeus tukihenkilöön muutoksenhaussa	34
IV Syyttäjän velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia	35
1. Lähtökohtia	35
2. Syyttäjän virkavelvollisuuden syntymisen edellytykset ROL 3:9:n mukaan	41
2.1. Asianomistajan tai asianomistajalta oikeutensa johtavan tahon esittämä pyyntö	42
2.2. Vaatimus perustuu syytteenalaiseen rikokseen	45
2.3. Yksityisoikeudellisen vaatimuksen kohdistuminen rikosasian vastaajaan	53
2.4. Yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamisesta ei aiheudu olennaista haittaa.....	55
2.5. Yksityisoikeudellinen vaatimus ei ole ilmeisen perusteeton.....	60
3. Syyttäjän velvollisuudesta ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta muutoksenhaussa	64
V Johtopäätökset.....	66

Lähteet

Kirjallisuus

Aalto, Jorma S.: Rikosprosessilain asiallisesta sovellutusosalasta. Vammala 1965.

Arvela, Aarno: Suullinen, keskitetty ja välitön pääkäsittely rikosprosessiin. DL 1997, s. 378–386.

Boman, Robert: Kumulation av ansvarstalan och talan om enskilt anspråk. SvJT 1967, s. 81–109.

Ekelöf, Per Olof – Boman, Robert: Rättegång. Andra häftet. Åttonde, bearbetade upplagan. Smedjebacken 1996.

Ervasti, Kaijus: Rikosperusteisen vahingon korvaaminen. Tutkimus vahingonkorvauksen toteutumisesta Helsingin raastuvanoikeuden varkaustuomioissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 122. Helsinki 1994.

Fitger, Peter: Domstolsprocessen. En kommentar till rättegångsbalken. Stockholm 1993.

Fredman, Markku: Rikosasianajajan käsikirja. Liettua 2013.

Fredriksson, Max – Malm, Ulf: Brottsoffrens rättigheter i brottmålsprocessen. Andra upplagan. Stockholm 1995.

Frände, Dan: Finsk straffprocessrätt. Helsingfors 2009.

Frände, Dan: Yleinen rikosoikeus. 2. uudistettu painos. Porvoo 2012.

Frände, Dan: Puolustaja, asianomistajan oikeudenkäyntiavustaja ja tukihenkilö. Teoksessa (päätoim. Dan Frände): Prosessioikeus. Helsinki 2012, s. 456–465. (Frände 2012 a)

Granfelt, O. Hj.: Lärobok i straffprocessrätt. Första häftet. Helsingfors 1925.

Gärde, N – Engströmer, Thore – Strandberg, Tore – Söderlund, Erik: Nya rättegångsbalken. Jämte lagen om dess införande. Med kommentar. Stockholm 1949. (Gärde ym. 1949)

Halila, Jouko: Oikeudenkäyntimenettelyn 14.1.1972 annetulla lailla toteutetut osittaisuudistukset. LM 1972 s. 463- 504

Halme, Jukka: Rikokseen perustuvien korvausvaatimusten käsittelystä uudessa rikosoikeudenkäynnissä. DL 1997 s. 459–473.

Helminen, Klaus – Fredman, Markku – Kanerva, Janne – Tolvanen, Matti – Viitanen, Marko: Esitutkinta ja pakkokeinot. Liettua 2012. (Helminen ym. 2012)

Heuman, Lars: Målsägande. Stockholm 1973.

Hov, Jo: Fornærmedes stilling i straffeprosessen. Bergen 1983.

Jacobson, Ulla: Lagbok i straffprocess. Malmö 1996.

Jokela, Antti: Rikosprosessi. 4., uudistettu painos. Jyväskylä 2008.

Jokela, Antti: Oikeudenkäynnin asianosaiset ja valmistelu. Oikeudenkäynti II. Kolmas, uudistettu painos. Liettua 2012.

Jonkka, Jaakko: Rikosasiain oikeudenkäyntimenettelyn uudistamisesta. LM 1994, s. 727–741.

Kettula, Pasi: Adheesioprosessi ja syyttäjän velvollisuus ajaa asianomistajan korvausvaatimuksia asianomistajan oikeussuojakeinona. Oikeustieteen lisensiaatin tutkimus. Turun yliopisto 2006.

Lahti, Raimo: Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä. Erityisesti silmillä pitäen tuomitsematta jättämistä. Vammala 1974.

Lappalainen, Juha: Vahingonkorvausvaatimuksesta rikosjutussa. Vammala 1986.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rangaistuksen määräämisestä I. Teoria ja yleinen osa. Vammala 1987.

Matikkala, Jussi: Henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset. Helsinki 2000.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna: Asianomistajan aseman eriytyminen uudessa rikosprosessissa. DL 1997, s. 445–458.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna: Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta. Juva 2004.

Nordh, Roberth: Praktisk process III. Enskilt anspråk. Om handläggning av civilrättsliga anspråk i samband med åtal för brott. Uppsala 2005.

Nuutila, Ari-Matti: Rikoslain yleinen osa. Helsinki 1997.

Olivecrona, Karl: Rättegången i brottmål enligt RB. Tredje, omarbetade upplagan. Lund 1968.

Pirjatanniemi, Elina: Brottoffrets ställning inom Europeiska unionen s. 357-370. Juhlakirjassa Allan Rosas: Yksilön oikeusasema Euroopan unionissa. Individens rättsställning inom Europeiska unionen. Vammala 2008.

Rautio, Jaakko: Hyötykonfiskaatiokanne. Vantaa 2006.

Renfors, Cecilia – Sverne, Ebba: Rättshjälpslagen och annan lagstiftning om rättsligt bistånd. En kommentar. Stockholm 1998.

Routamo, Eero – Hoppu, Esko: Suomen vahingonkorvausoikeus. Toinen painos. Vammala 1988.

Saarnilehto, Ari: Om kanaliseringsregeln i skadeståndslagen. JFT 1984, s. 146–157.

Ståhlberg, Pauli - Karhu, Juha: Suomen vahingonkorvausoikeus. Kuudes, uudistettu painos. Liettua 2013.

Träskman, P. O.: Åtalsrätt. De offentliga åklagarna, deras behörighet och uppgifter enligt gällande finsk rätt. Helsingfors 1980.

Träskman, P.O.: Hur borde målsägandens ställning ändras när underrättsförfarandet i brottmål reformeras? JFT 1993, s. 189–207.

Virolainen, Jyrki: Lainkäyttö. Oikeudenkäynnin perusteet ja lainkäyttöelimet siviili- ja rikosprosessissa. Helsinki 1995.

Virolainen, Jyrki: Rikosprosessioikeus I. Rovaniemi 1998.

Virolainen, Jyrki – Pölönen, Pasi: Rikosprosessioikeus II – Rikosprosessin osalliset.

WSOY, Helsinki 2004 (Virolainen-Pölönen 2004)

Vuorenpää, Mikko: Syyttäjän tehtävät. Erityisesti silmällä pitäen rikoslain yleisestävää vaikutusta. Vammala 2007.

Vuorenpää, Mikko: Asianomistajan oikeudet rikosprosessissa. Viro 2014.

Välimaa, Asko: Tukihenkilöstä ja avustajasta rikosoikeudenkäynnissä. OHOI 5/97, s. 35–38.

Virallislähteet*Säädökset*

Esitutkintalaki 805/2011

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997

Laki syyttäjälaitoksesta 439/2011

Oikeudenkäymiskaari 4/1734

Pakkokeinolaki 806/2011

Perustuslaki 731/1999

Rikoslaki 39/1889

Rättegångsbalk 1942:740 (Ruotsi)

Vahingonkorvauslaki 412/1974

Kansainväliset sopimukset

Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus (SopS 18–19/1990)

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2012/29/EU rikoksen uhrien oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista sekä neuvoston puitepäätöksen 2001/220/YOS korvaamisesta, annettu 25 päivänä lokakuuta 2012

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>

Lainvalmisteluaineisto

DsJu 1986:10 Ändrade regler om enskilt anspråk vid förundersökning och rättegång m.m.

HE 125/1975 II vp. rikoslain 6 luvun ja siihen liittyvien säännösten muuttamisesta.

HE 82/1995 vp. rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaiksi lainsäädännöksi.

HE 271/2004 vp. laeiksi oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain, oikeudenkäymiskaaren ja eräiden muiden lakien rikosasioiden käsittelyä käräjäoikeudessa koskevien säännösten muuttamisesta.

HE 222/2010 vp. esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi.

Komiteanmietintö 2001:5: Rikosuhritoimikunnan mietintö (KM 2001:5)

LaVM 9/1997 vp. hallituksen esityksestä (82/1995 vp.) rikosasiain oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi.

NJA II 1943. Den nya rättegångsbalken.

NJA II 1988. Enskilt anspråk i anledning av brott.

NJA II 1988. Lag om målsägandebiträde.

OLJ 1/1993. Rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistaminen. Työryhmän mietintö.

OTM 2003:11 Rikosprosessin tarkistaminen. Työryhmän loppumietintö.

Reg. Prop. 1987/88:107 om målsägandebiträde. (RP. 1987/88:107)

Reg. Prop. 1989/90:158 om utvidgad rätt till målsägandebiträde, m.m. (RP. 1989/90:158)

Reg. Prop. 1993/94:26 om utvidgad rätt till målsägandebiträde och förbättrat rättsligt bistånd till brottsoffer utomlands. (RP. 1993/94:26)

SOU 1956:55. Skyddslag. Strafflagberedningens slutbetänkande.

SOU 1963:27. Trafikmål. Betänkande avgivet av trafikmålskommittén.

SOU 1967:59. Förundersökning. Betänkande avgivet av trafikmålskommittén.

SOU 1986:49. Målsägandebiträde. Slutbetänkande av rättshjälpskommittén

SOU 1998:40. Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras?

SOU 2007:6. Målsägandebiträdet - ett aktivt stöd i rättsprocessen

Valtakunnansyyttäjän yleinen ohje syyttäjille: Asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaminen. Annettu 13.12.2006. Dnro 37/31/06. (VKS:2006:3)

Vuorenpää, Mikko: Lausunto Lakivaliokunnalle HE 66/2015 vp johdosta koskien Euroopan parlamentin ja neuvoston uhridirektiivin 2012/29/EU täytäntöönpanoa. EDK-2015-AK-24014 <https://www.eduskunta.fi/search/Sivut/results.aspx?k=vuorenp%C3%A4%C3%A4%2E%2E%2E>

Oikeuskäytäntö

Korkein oikeus

KKO 1983 II 120

KKO 1992:119

KKO 1998:111

KKO 1999:6

KKO 2002:60

KKO 2005:19

KKO 2010:86

KKO 2014:71

Ruotsin korkein oikeus

HD 1994:59 (NJA I 1994 s. 306)

Lyhenteet

av.	alaviite
Ds Ju	Departementsstencil Justitiedepartementet
DL	Defensor Legis
ETL	esitutkintalaki 30.4.1987/449
HD	Högsta domstolen (Ruotsin korkein oikeus)
HE	hallituksen esitys eduskunnalle
JFT	Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland
KKO	korkein oikeus
KM	komiteanmietintö
LM	Lakimies
LaVM	eduskunnan lakivaliokunnan mietintö
LOM	Lag om målsägandebiträde
NJA	Nytt juridiskt arkiv
OHOI	oikeushallinnon tiedotuslehti
OK	oikeudenkäymiskaari
OLJ	oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu
PKL	pakkokeinolaki 30.4.1987/450
RB	rättegångsbalken 18.7.1942 (Ruotsin oikeudenkäymiskaari)
RP	Regeringens proposition (Ruotsin hallituksen esitys)
RL	rikoslaki 19.12.1889/39
ROL	laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 11.7.1997/689
SOU	Statens offentliga utredningar (Ruotsi)
SvJT	Svensk Juristtidning
VKS	valtakunnansyyttäjä
vp	valtiopäivät

I Johdanto

1. Aiheesta

Suomessa rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyyn tehtiin perusteelliset uudistukset 1.10.1997, jolloin tulivat voimaan laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 11.7.1997/689 (ROL) sekä siihen liittyvät lait oikeudenkäymiskaaren (OK) ja tiettyjen muiden lakien muuttamisesta (690–701/97). Rikosprosessiuudistus vaikutti monin tavoin myös asianomistajan asemaan sitä parantavasti. Rikosprosessiuudistuksen tuoma keskeisin muutos asianomistajan asemaan ja oikeuksiin on tämän mahdollisuus saada rikosprosessin aikana asiantuntevaa lainopillista apua ilman, että siitä pitäisi maksaa erillistä korvausta. Tässä mielessä ja myös tämän tutkielman aiheen kannalta tärkeimpiä ovat ROL 2 luvun mukaiset säännökset, joissa säädetään niistä edellytyksistä, joiden täytyessä tuomioistuimella on mahdollisuus määrätä asianomistajalle oikeudenkäyntiavustaja tai tukihenkilö sekä ROL 3:9, jossa puolestaan säädetään niistä edellytyksistä, joiden nojalla syyttäjällä on virkavelvollisuus ottaa ajaakseen asianomistajan yksityisoikeudellinen vaatimus rikosasian yhteydessä käsiteltäväksi. Vuonna 2006 tehtiin lisäksi rikosasiain oikeudenkäyntimenettelyn uudistuksen toteutumisen seurantaan liittyvä rikosprosessin tarkistaminen tavoitteena muuttaa säännöksiä rikosasian oikeudenkäynnin tehokkuuden ja tarkoituksenmukaisuuden lisäämiseksi ja edistämiseksi. Tällöin muun muassa laajennettiin niitä edellytyksiä, joiden perusteella asianomistajalla on oikeus saada itselleen ROL 2 luvun mukainen oikeudenkäyntiavustaja taikka tukihenkilö.¹

2. Tutkimuksen tavoite

Tässä tutkielmassa tarkastellaan asianomistajalle kuuluvista oikeuksista kahta eli ROL:ssa säänneltyjä oikeutta saada oikeudenkäyntiavustaja ja tukihenkilö sekä oikeutta saada apua syyttäjältä rikokseen perustuvan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamisessa. Tutkielman tarkoituksena on tutkimuskysymyksinä selvittää, millä edellytyksillä ja minkälaisissa eri tilanteissa asianomistajalla on mahdollisuus saada oikeusapua rikosprosessilain perusteella. Erityisesti huomio kohdistuu ROL 2:1 a:n mukaisen asianomistajan oikeudenkäyntiavustajan ja ROL 2:1 a:han viittaavan ROL 2:3:n mukaisen tukihenkilön määräämisen edellytyksiin sekä ROL 3:9:n

¹ HE 271/2004 vp. s. 1, Vuorenpää 2014 s. 3

mukaisiin syyttäjän virkavelvollisuuden syntymisen edellytyksiin ajaa asianomistajan rikokseen perustuvaa yksityisoikeudellista vaatimusta syyteasian yhteydessä. Tutkielman alussa tarkastelen aiheen kannalta keskeistä asianomistajan käsitettä eli kenen voidaan rikosasiassa katsoa täyttävän asianomistajan määritelmän ja minkälaisia oikeuksia asianomistajalle rikosprosessissa kuuluu.

3. Tutkimusmenetelmä

Tutkimus on oikeusdogmaattinen eli lainopillinen tutkimus. Tavoitteena on tarkastella voimassaolevan oikeuden mukaista lainsäädäntöä ja sen soveltamista. Tutkielma systematisoi voimassaolevaa oikeutta edellä mainittujen keskeisten tutkimuskysymysten osalta. Oikeusvertaileva osuus rajoittuu pohjoismaisiin oikeuslähteisiin, pääasiassa Ruotsin oikeuskirjallisuuteen sekä Suomen ja Ruotsin järjestelmien keskinäiseen vertailuun. Oikeusvertailevia seikkoja on pyritty nostamaan esille tarvittaessa. Tutkimusaineisto koostuu lainopillisista lähteistä, kuten lakitekstistä, lainvalmisteluaineistosta, oikeuskirjallisuudesta ja tieteellisistä artikkeleista sekä oikeuskäytäntöä ilmentävistä oikeustapauksista.

II Asianomistaja rikosprosessissa

1. Lähtökohtia

Asianomistajalla tarkoitetaan rikosoikeudenkäynnissä lähinnä rikoksen uhria eli sitä henkilöä, jota on rikollisella teolla loukattu. Asianomistajakäsitettä tarkasteltaessa keskeistä on kiinnittää huomiota siihen, kuinka laajaan henkilöryhmään rikollisen teon vaikutukset ulottuvat.² Rikosprosessiuudistuksen esitöissä todettiin, että Ruotsiin verrattuna suomalainen asianomistajakäsite on laajempi. Esitöissä ei kuitenkaan pidetty tarpeellisena asianomistajakäsitteen muuttamista taikka sen yksityiskohtaista sääntelyä tai määrittämistä laissa. Niiden henkilöiden piiriä, joita on pidetty oikeuskäytännössä asianomistajina, ei siis ehdotettu muutettavaksi.³

² Jokela 2008 s. 67

³ HE 82/1995 s. 17

Myöskään käsitettä rikosuhri ei ole Suomen eikä Ruotsin laissa määritelty. Ruotsissa käsitettä rikosuhri käytetään muun muassa RB:ssa ja se ymmärretään juridisena rikosuhrikäsitteenä, jolla tarkoitetaan samaa kuin asianomistajalla, mutta tällöin rikoksen uhri ja asianomistaja eroavat kuitenkin toisistaan siinä, että rikosuhriina pidetään nimenomaan fyysistä eli luonnollista henkilöä, johon rikos on välittömästi kohdistunut taikka surmatun läheisiä.⁴ Rikosuhritoimikunta pitää asianomistajaa rikoksen uhrina, jolla on asiassa syyteoikeus, oikeus osallistua esitutkintaan ja asianosaisena oikeudenkäyntiin sekä myös oikeus vaatia vahingonkorvausta rikoksen johdosta.⁵

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2012/29/EU eli uhridirektiivin 2 artiklan 1 a) i) ja ii) kohtien mukaan uhrilla tarkoitetaan luonnollista henkilöä, jolle on aiheutunut rikoksesta välitön vahinko, kuten fyysinen, henkinen tai emotionaalinen haitta taikka taloudellinen menetyks sekä sellaisen henkilön, jonka kuolema on välitön seuraus rikoksesta perheenjäsentä, jolle on aiheutunut vahinkoa kyseisen henkilön kuoleman johdosta. Määritelmä on neutraali rikoksen laatuun nähden. Rikollisen teon tulee olla vain rikosoikeudellisessa lainsäädännössä kriminalisoitu. Direktiivin 1 artiklan 1 kohdan mukaan direktiivin tarkoituksena on varmistaa, että rikoksen uhrin saavat asianmukaista tietoa, tukea ja suojelua ja että he voivat osallistua rikosoikeudellisiin menettelyihin. Koska rikos on horjuttanut uhrin luottamusta yhteiskuntaan, tämä luottamus voidaan palauttaa, kun uhria autetaan.⁶

EIS 6 artiklassa säädetään puolestaan oikeudesta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. Kyseisen artiklan on kuitenkin katsottu koskevan lähtökohtaisesti vain rikoksesta syytetyn oikeuksia oikeudenkäynnissä. Sitä vastoin on epäselvää, onko oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin mukaisella vaatimuksella vaikutuksia myös rikoksen uhrin oikeuksiin ja velvollisuuksiin oikeudenkäynnissä.⁷ Vaikka EIS 6 artikla ei sääntelisikään asianomistajan oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin, tulevat PL 2:21:n oikeusturvaa koskevat oikeusnormit sovellettaviksi myös asianomistajan kohdalla. PL 2:21:n mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa kä-

⁴ SOU 1998:40 s. 73-74

⁵ KM 2001:5 s. 7

⁶ Pirjatanniemi 2008 s. 364

⁷ Vuorenpää 2014 s. 1-2, Träskman 1993 s. 206

sitellyksi asianmukaisesti tuomioistuimessa. Näin ollen asianomistajalla on oikeus saattaa häneen kohdistunut rikos tuomioistuimen käsiteltäväksi toissijaisen syyteoikeutensa nojalla tapauksissa, joissa syyttäjä on tehnyt syyttämättäjättämispäätöksen.⁸

Keskustelulla rikosuhrin asemasta on lähtökohtansa pitkään jatkuneessa rikosoikeudellisessa yhteistyössä Euroopan neuvostossa. Aikaisemmin keskeisessä asemassa oli rikoksentekijä, jonka asemaa tarkasteltiin vertikaalisessa kontekstissa, jossa huomio kohdistui valtiovallan ja rikoksentekijän väliseen suhteeseen. Uhriperspektiivi tuli esiin vasta silloin, kun keskustelu alkoi osoittaa lisääntyntä mielenkiintoa horisontaalisiin suhteisiin. Epäsuhta rikoksentekijän ja rikosuhrin välillä on ollut tärkeä lähtökohta niin kutsutulle rikosuhriliikkeelle, jonka keskeinen tavoite on ollut parantaa rikosuhrin asemaa yhteiskunnassa. Kun keskustelu aikaisemmin oli kohdistunut rikoksentekijän asemaan ja tilanteeseen, polttopisteessä ovat nyt myös kysymykset, jotka kohdistuvat rikosuhrin tarpeisiin ja oikeuksiin. Huomionarvoista on, että sekä syytetyn että uhrin oikeuksia kunnioitetaan, koska molemmat ovat kriittisessä tilanteessa, vaikkakin eri tavoin ja eri syistä.⁹

Asianomistajakelpoisuus tarkoittaa oikeussubjektille tunnustettua kykyä olla rikosasiassa yleisesti asianomistajana. Asianomistajakelpoisuus on paitsi kaikilla luonnollisilla henkilöillä myös juridisilla henkilöillä sekä erällä varallisuusyhtymillä ja henkilöyhdistyksillä kuten jakamattomalla kuolinpesällä ja konkurssipesällä. Yksittäisessä rikosoikeudenkäynnissä oikeussubjektilla tulee olla asianomistaja-aseman saamiseksi asialegitimaatio eli oikeus esittää asiassa kantajana vaatimuksia omista nimissään.¹⁰

Suomen lakiin ei ole sisällytetty nimenomaista säännöstä siitä, ketkä ovat rikosasian asianomistajia. Asianomistajan käsite onkin muovautunut oikeuskirjallisuuden ja –käytännön tulkintojen pohjalta.¹¹ Käsitteenä asianomistaja ei kuitenkaan ole yhtä laaja kuin rikoksen uhri. Vain osaa rikoksen uhreista voidaan pitää asianomistajina. Kuitenkin on olemassa myös sellaisia rikoksia, joilla ei ole asianomistajaa ollenkaan.¹² Rangaistussäännös on voitu säätää kollektiivisen oi-

⁸ Vuorenää 2014 s. 3 ja s. 40-41

⁹ Pirjatanniemi 2008 s. 358-359

¹⁰ Virolainen-Pölonen 2004 s. 154-155, Kettula 2006 s. 135

¹¹ Jokela 2008 s. 67

¹² Fredman 2013 s. 294

keushyvän suojaksi kuten esimerkiksi maanpetosrikoksissa (RL 12 luku) ja valtiopetosrikoksissa (RL 13 luku). Näillä rikoksilla ei ole asianomistajaa, koska rikokset kohdistuvat valtiota vastaan. Valtiota oikeudenkäynnissä edustaa virallinen syyttäjä.¹³

Ruotsissa asianomistajakäsitteestä on säädetty laissa (RB 20:8.4). Määritelmän mukaan asianomistajalla tarkoitetaan sitä, jota vastaan rikos on tehty taikka sitä, jota rikoksella on loukattu tai joka on kärsinyt vahinkoa rikoksen johdosta. Sisällöllisesti säännös ei juurikaan eroa vastaavasta suomalaisessa oikeuskäytännössä noudatetusta asianomistajakäsitteestä. Vaikka käsite onkin Ruotsin laissa tarkoin säännelty, on se siitäkin huolimatta sisällöllisesti monitulkintainen eikä kaikissa tapauksissa riittävän selkeä.¹⁴

On tärkeää, että rikoksella loukattu tai sen johdosta vahinkoa kärsinyt saa rikosprosessissa asianomistajan aseman. Jos määritelmä kirjattaisiin lakiin, asianomistajan asema tulisi myöntää ainakin niille, joita vastaan rikos on tehty (myös rikoksella välittömästi vaarannetun oikeushyvän haltija), tai joita rikoksella on loukattu, taikka jotka rikoksen johdosta ovat kärsineet välitöntä vahinkoa. Asianomistajakäsitteen lisääminen Suomen lakiin Ruotsin mallin mukaan ei kuitenkaan välttämättä poistaisi kaikkia käytännössä esiintyviä tulkintaongelmia.¹⁵

Koska lakiin ei sisälly nimenomaista kannanottoa asianomistajan henkilöstä, on oikeustieteessä kehittynyt useita erilaisia asianomistajakäsitteen määritelmiä. Nämä voidaan jakaa kolmeen ryhmään, jotka ovat aineellisoikeudellinen- ja prosessuaalinen määritelmä sekä sekamääritelmä. Näitä käsitellään seuraavassa jokaista erikseen.

2. Aineellisoikeudellisista tavoista määritellä asianomistaja

Prosessioikeudessa aineellisoikeudellisen eli rikosoikeudellisiin säännöksiin tukeutuvan¹⁶ asianomistajakäsitteen perusteena on yleisesti pidetty Granfeltin määritelmää vuodelta 1925.

¹³ Virolainen-Pölönen 2004 s. 172

¹⁴ Heuman 1973 s. 33-42, Nordh 2005 s. 22

¹⁵ Jokela 2012 s. 22-23, Jokela 2008 s. 73

¹⁶ Virolainen-Pölönen 2004 s. 159

Myöhemmin määritelmää on alettu käyttää myös oikeuskäytännössä.¹⁷ Granfeltin määritelmän mukaan asianomistajana pidetään:

- 1) rikoksen kautta ensi kädessä loukatun oikeushyvän haltijaa,
- 2) sitä, jolle välittömästi rikoksen kautta on syntynyt yksityinen oikeudellinen (yksityis- tai julkisoikeudellinen) vaade, sekä
- 3) niin kutsutuissa poliitarikkomuksissa sitä, jonka oikeuspiiriä tapahtunut rikkomus välittömästi vaarantaa.¹⁸

Granfeltin määritelmään sisältyy rikosoikeudellisen merkityksensä nykyisin menettänyt poliitarikkomuksia koskeva kolmas kohta. Koska poliitarikkokset eivät enää sisälly voimassa olevaan rikoslakiin, tarkastellaan seuraavassa ainoastaan määritelmän kohtia 1 ja 2.

Aineellisoikeudellinen asianomistajakäsite perustuu rikosoikeuden säännöksiin sekä oppiin rikoksen suojeleobjektista. Aineellisoikeudellisen asianomistajakäsitteen mukaan rikosoikeudessa asianomistajalla tarkoitetaan rikoksen kautta välittömästi loukatun tai vaarantamisrikosten kohdalla vaarannetun oikeushyvän haltijaa. Oikeushyvällä puolestaan tarkoitetaan oikeudellisesti suojattua etua eli yleisluonteista etuutta tai arvoa, esimerkiksi henkeä, terveyttä, vapautta ja varallisuutta, joiden loukkaaminen oikeuttaa yhteiskuntaa määräämään teon rangaistavaksi.¹⁹ Asianomistajan aseman saavuttamisen kannalta on keskeistä huomata, että yksityisen asianomistajan löytyminen on lähtökohtaisesti mahdollista vain silloin, kun tapahtunut rikos on kohdistunut henkilölliseen oikeushyvään eli henkeen, terveyteen, kunniaan, henkilökohtaiseen vapauteen tai omaisuuteen. Tavallisesti tällöin on myös helppoa selvittää asianomistajan asemassa olevat henkilöt. Rikoksen asianomistajan aseman saaminen onkin väitteenvarainen asia, joka ratkeaa monesti jo sillä perusteella, että joku väittää tulleensa rikoksella loukatuksi.²⁰

Rikosasiassa on siis keskeistä selvittää, mihin oikeushyvään tapahtuneeksi väitetyn rikoksen voidaan katsoa kohdistuneen. Lähtökohtana on ollut teoria rikoksen suojeleobjektista eli oikeushyvästä. Tällöin on selvitettävä, mitä suojeleobjektia rikoksella on loukattu, minkä jälkeen

¹⁷ Vuorenperä 2014 s. 16

¹⁸ Granfelt 1925 s. 101

¹⁹ Jokela 2012 s. 17, Virolainen-Pölonen 2004 s. 159, Kettula 2006 s. 136

²⁰ Vuorenperä 2014 s. 13

selvitetään kyseisen oikeushyvän haltija tai haltijat.²¹ Oikeushyvien selvittäminen rajautuu niin, että tunnusmerkistön suojelukohteeseen kuulumattoman oikeushyvän loukkaus ei perusta rikoksen asianomistajan asemaa. Rikos voi välittömästi kohdistua vain sellaiseen oikeushyvään, joka on tunnusmerkistön suojeluobjektina. Jos esimerkiksi pahoinpitelyn yhteydessä kolmannelle kuuluva omaisuus vahingoittuu, ei kolmatta pidetä pahoinpitelyn asianomistajana, koska omaisuushan ei tällöin kuulu pahoinpitelyn tunnusmerkistön mukaisiin suojeluobjekteihin.²² Aina ei kuitenkaan ole selvää, mihin oikeushyvään rikos välittömästi kohdistuu.²³

Granfeltin asianomistajamääritelmän mukaan asianomistajan asema voi perustua myös yksinomaan yksityisoikeudelliseen vaateeseen.²⁴ Tällöin asianomistaja-asema edellyttää, että henkilö on kärsinyt vahinkoa rikoksen johdosta. Yksityisoikeudellisen vaatimuksen tulee kuitenkin perustua välittömästi rikokseen, jotta sen esittäjän voitaisiin katsoa olevan rikoksen asianomistajan asemassa. Vahingonkorvausvaatimus on käytännössä yleisin rikokseen perustuva yksityisoikeudellinen vaade. Rikokseen ainoastaan välillisesti perustuva eli rikoksesta johtuva yksityisoikeudellinen vaatimus voidaan esittää rikosjutun yhteydessä ROL 3:1:n mukaisesti. Tällaisen vaatimuksen esittäjällä ei kuitenkaan ole syyteoikeutta, eikä häntä näin ollen voida asiassa pitää asianomistajan asemassa olevana.²⁵

Granfeltin määritelmän mukaan asianomistaja-asema voidaan periaatteessa myöntää muodollisesti, vaikkei välttämättä aineellisoikeudellisesti jokaiselle oikeussubjektille, sekä fyysiselle että juridiselle. Huomionarvoista on, että yksityisoikeudellisen vaateen haltijan katsotaan Granfeltin määritelmän mukaan olevan asianomistajan asemassa, vaikka hän ei samalla olisikaan rikoksella välittömästi loukatun oikeushyvän haltija. Toisen näkemyksen mukaan yksityisoikeudellinen vaatimus ei yksistään riittäisi asianomistajan aseman perusteeksi, vaan lisäksi vaatimuksen haltijan tulisi samalla olla myös rikoksella välittömästi loukatun oikeushyvän haltija.²⁶

²¹ Jokela 2012 s. 17, Virolainen-Pölönen 2004 s. 159

²² Vuorenää 2014 s. 17-18

²³ Kettula 2006 s. 136

²⁴ Jokela 2008 s. 68

²⁵ Virolainen-Pölönen 2004 s. 167-168, Vuorenää 2014 s. 27-28

²⁶ Granfelt 1925 s. 101, Jokela 2012 s. 17, Vuorenää 2014 s. 16-17, Lappalainen 1986 s. 18

Granfeltin määritelmän toista kohtaa voidaan pitää ongelmallisena, koska henkilölle, joka ei ole ensisijaisesti rikoksella loukatun oikeushyvän haltija, ei useinkaan voi syntyä yksityisoikeudellista vaatetta välittömästi rikoksen johdosta.²⁷ Käytännössä Granfeltin asianomistajamääritelmän sekä 1 että 2- kohta joko toteutuvat tai jäävät toteutumatta lähes aina samoissa tapauksissa. Jos asianomistajan asema perustuisi ainoastaan vahingonkorvausvaatimukseen, voisi asianomistajan aseman saada sellainenkin henkilö, joka ei ole rikoksella välittömästi loukatun oikeushyvän haltija. Tällöin kolmannelle osapuolelle syntyisi oikeus vaatia rangaistusta tapahtuneen rikoksen johdosta, mikä tarkoittaisi syyteoikeutta asiassa.²⁸

Granfeltin määritelmä asianomistajasta ei esimerkiksi kata tilanteita, joissa vakuutusyhtiö on korvannut rikoksella aiheutetut vahingot ja esittää regressioikeuteen perustuvan vaatimuksen rikosprosessissa. Jotta yksityisoikeudellisen vaatimuksen esittäjää voitaisiin pitää asianomistajana, tulisi sanotun vaatimuksen perustua välittömästi rikokseen, eikä näin tällöin ole. Jos välittömyysvaatimus puuttuu, ei myöskään kolmannelle taholla voida katsoa olevan asianomistajan asemaa.²⁹

Epäselvää siten on, synnyttääkö välittömästi rikoksen kautta syntynyt yksityisoikeudellinen vaadekin yksistään asianomistajan aseman vai tulee sen haltijan samalla olla myös rikoksella välittömästi loukatun oikeushyvän haltija.³⁰ Vakuutusyhtiöillä on kiistatta oikeus esittää yksityisoikeudellisia vaatimuksia takautumisoikeutensa nojalla ja myös asianomistajan oikeus voi siirtyä tämän konkurssi- tai kuolinpesälle. Näin ollen rikosprosessissa asianomistajamääritelmän voisi katsoa täyttävän ne, joilla on oikeus vaatia rangaistusta rikollisen teon johdosta sekä ne, joilla on oikeus esittää rikoksen johdosta syntyneitä yksityisoikeudellisia vaatimuksia.³¹

Vaikka Granfeltin määritelmää on aiemmassa oikeuskäytännössä laajalti sovellettu asianomistajan aseman perusteena, oikeuskäytännössä on toisaalta useita tapauksia, joissa asianomistajan asemaa ei ole myönnetty, koska rikos ei ole välittömästi kohdistunut asianomaiseen rangaistus-

²⁷ Vuorenää 2014 s. 27

²⁸ Vuorenää 2014 s. 28

²⁹ Vuorenää 2014 s. 27

³⁰ Lappalainen 1986 s. 18

³¹ Aalto 1965 s. 18

tai korvausvaatimuksia esittäneeseen tahoon.³² Tässä yhteydessä voidaan nostaa oikeuskäytännöstä esille parikin tapausta.

KKO 1983 II 120: Luvaton ammattimaisen linjaliikenteen harjoittaminen katsottiin rikoksena valtionhallintoon kohdistuvaksi. Rikoksen tekijän käyttämällä reitillä luvallista linjaliikennettä harjoittaneet liikennöitsijät eivät olleet asianomistajia rikosta koskevassa oikeudenkäynnissä, vaikka he olivatkin kärsineet vahinkoa rikoksen johdosta. Heidän rikoksen tekijään kohdistamansa rangaistus- ja korvausvaatimukset jätettiin näin ollen tutkimatta.

KKO 2014:71: Tapauksessa oli kysymys siitä, olivatko työtaistelun kohteena olleet yhtiöt, joista osa oli esittänyt vahingonkorvausvaatimuksen, asianomistajia työriitojen sovittelemasta annetun lain rikkomista koskevassa asiassa. KKO katsoi, ettei yhtiöille tullut antaa asiassa asianomistajan asemaa, vaan ne saisivat oikeusturvaa esittämällä yksityiset korvausvaateensa. Ratkaisussa otettiin kantaa myös siihen, oliko yhtiöillä valtuutus esittää rangaistusvaatimuksia jutun varsinaisen asianomistajan puolesta. Näyttö jäi tältä osin kuitenkin puutteelliseksi, joten perusteita valtuutukselle ei voitu katsoa olevan.

3. Prosessuaalisista tavoista määritellä asianomistaja

Koska aineellisoikeudelliset määritelmät eivät sovellu kaikkiin tilanteisiin, on perusteltua määritellä asianomistaja myös prosessuaalisesta näkökulmasta. Prosessuaalisen asianomistajakäsitteen mukaan asianomistaja on se, jota rikoksella on loukattu, tai johon rikos ensisijaisesti on kohdistunut ja jolla siitä johtuen on oikeus vaatia rangaistusta rikollisen teon johdosta.³³ Tämän määritelmän ongelmana on pidetty sen epämääräisyyttä.³⁴ Jos asianomistajana pidetään määritelmän mukaan sitä, jolla on oikeus vaatia rangaistusta rikoksen johdosta, jää epäselväksi, kenellä tällainen syyteoikeus viimekädessä on. Asianomistajakäsitteen prosessuaalinen ulottuvuus ei myöskään ole tuonut esille merkittävästi mitään uutta sen ongelman ratkaisemiseksi, keitä on pidettävä asianomistajina.³⁵

³² Jokela 2008 s. 69-71

³³ Lappalainen 1986 s. 18, Virolainen 1998 s. 182, Jokela 2008 s. 68

³⁴ Kettula 2006 s. 135-136

³⁵ Vuorenpää 2014 s. 30

Kuitenkin prosessuaalinen asianomistajamääritelmä on saanut erityisen aseman konkurssirikosten yhteydessä. RL 39:9.2:iin sisältyy prosessuaalinen asianomistajamääritelmä konkurssirikoksissa. Sen mukaan asianomistajina pidetään selvitys- tai täytäntöönpanomenettelyyn osallistuvia velkojia silloin, kun kyse on velallisen rikoksista.³⁶

Vaikka prosessuaalisen asianomistajakäsitteen merkitys onkin vähentynyt, on sekä aineellisella että prosessuaalisella määritelmällä kuitenkin vielä paikkansa prosessioikeudessa. Aineellisen rikosoikeuden säännökset tulevat sovellettaviksi, kun selvitetään rikoksen asianomistajia. Vasta tämän jälkeen voidaan tarkastella asianomistajamääritelmän prosessuaalista merkitystä. Oikeudenkäynnissä asianomistaja on se henkilö, jolla on oikeus vaatia rangaistusta rikoksen johdosta eli se jolla on syyteoikeus. Näin ollen oikeudenkäynnissä asianomistajakäsite saa prosessuaalisen merkityksen.³⁷

4. Sekamääritelmistä ja asianomistajan asemasta yksityisoikeudellisen vaatimuksen johdosta

Tarkasteltaessa asianomistajan asemaa sekamääritelmien avulla, kiinnitetään huomiota ensisijaisesti aineellisiin perusteisiin. Asianomistaja on kysymykseen tulevalla rikoksella välittömästi loukatun tai vaarannetun oikeushyvän haltija. Lisäksi tai toissijaisesti hankalimmissa tapauksissa voidaan huomioida suojeleobjektin lisäksi tarkoituksenmukaisuus- ja oikeudenmukaisuusnäkökohdat.³⁸ Asianomistajan asema voitaisiin tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien perusteella myöntää myös sellaisille tahoille, jotka täyttävät asianomistajalle kuuluvat, syyteoikeuden taustalla olevat kontrolli- ja hyvitysfunktiot. Näiden funktioiden mukaan asianomistaja olisi se, jolla on kyky valvoa ja kontrolloida syyttäjän toimia (kontrollifunktio) sekä samalla halu syyteoikeuden välityksellä vaatia ja saada hyvitys tapahtuneen rikoksen johdosta (hyvitysfunktio).³⁹

³⁶ Vuorenää 2014 s. 31-32

³⁷ Lappalainen 1986 s. 19, Vuorenää 2014 s. 32

³⁸ Virolainen 1998 s. 183, Vuorenää 2014 s. 32-33, Jokela 2008 s. 68, Kettula 2006 s. 136

³⁹ Vuorenää 2014 s. 32-33, Virolainen 1998 s. 443

Syyttäjän syyttämismääräyksen toteutumisen kannalta asianomistajalle kuuluva toissijainen syyteoikeus toimii tehokkaana valvontakeinona.⁴⁰ Kun asiassa on tehty syyttämättä jättämispäätös asianomistaja voi käyttää omaa toissijaista syyteoikeuttaan. Asianomistajalla olevan henkilökohtaisen syyteoikeuden on katsottukin ehkäisevän syyttäjän virheellisiä syyttämättä jättämispäätöksiä. Kontrollifunktion merkitystä vähentää se, että syyttäjän toiminnan valvominen vaatii juridista osaamista. Toisaalta kuitenkin syyttäjät hoitavat tehtäviään virkavastuun nojalla ja näin ollen syyttäjien virantoimitukseen kohdistuu riittävästi valvontaa muiden viranomaisten taholta.⁴¹ Asianomistajan syyteoikeuden hyvitysfunktio puolestaan perustuu sovitusteorioiden mukaiseen rangaistuskäsitykseen, jonka mukaan tehty rikollinen teko oikeuttaa rangaistuksen. Rikoksentehtäjä on siis ansainnut rangaistuksen rikkomalla voimassa olevia säännöksiä vastaan. Rangaistuksen voidaan katsoa olevan rikollisen teon oikeudenmukainen sovitus. Rikoksen uhriksi joutuneelle rikoksesta siihen syyllistyneelle seuraava rangaistus on moraalinen hyvitys, jolla voidaan perustella asianomistajan syyteoikeus.⁴²

Asianomistajan aseman saamiseen liittyy nykyisin muitakin oikeuksia kuin syyteoikeus. ROL 2 luvun mukainen uhriavustaja eli oikeudenkäyntiavustaja tai tukihenkilö voidaan määrätä vain asianomistajalle ja ROL 3:9:n mukaan syyttäjällä ei ole velvollisuutta ottaa ajettavakseen muun kuin vain asianomistajan asemassa olevan yksityistä oikeudellista vaadetta. Sekamääritelmät eivät perustu vain edellä mainittuihin asianomistajan syyteoikeuden hyvitys- tai kontrollifunktioihin. Asianomistajan oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin voidaan pitää syyteoikeuden tärkeimpänä perustana. Onkin ehdotettu, että asianomistajan aseman määräytyminen voisikin perustua enemmän tapauskohtaiseen harkintaan, asianomistajan oikeuksien ja velvollisuuksien perusteella. Tämä saattaisi kuitenkin johtaa epäselvyyksiin, minkä vuoksi selkeintä lienee pyrkiä yhtenäiseen asianomistajakäsitteeseen. Tietyn asianomistajalle kuuluvan oikeuden tai velvollisuuden koskiessa asianomistajapiirin ulkopuolista tahoja, tulisi kulloinkin kysymykseen tulevan säännöksen soveltamisalaa laajentaa tältä osin.⁴³

Oikeuskäytännössä rikoksen suojeleobjektin merkitys asianomistajakäsitteen määrittelyssä on saanut korostetun merkityksen. Vaikka asianomistajapiirin ulkopuolelle jääminen ei estäkään

⁴⁰ Virolainen 1998 s. 443

⁴¹ Vuorenperä 2014 s. 39-40

⁴² Virolainen 1998 s. 443, Vuorenperä 2014 s. 40

⁴³ Vuorenperä 2014 s. 33-34

asianosaista esittämästä rikokseen perustuvia yksityisoikeudellisia korvausvaatimuksia rikosprosessissa, jää tällaisten kolmansien tahojen asema heikommaksi kuin syyteoikeuden omaavilla asianomistajilla.⁴⁴

Asianomistajan aseman saaminen pelkän yksityisoikeudellisen vaatimuksen perusteella on toisaalta järkevintä ratkaista tapauskohtaisella harkinnalla. Käytännössä esimerkiksi liikenneturvallisuuden vaarantamisrikoksessa asianomistajaksi voidaan katsoa kolariin joutuneen auton omistaja, vaikka hän ei olisikaan ollut muutoin osallisena kolarissa. Toisaalta taas voisi ajatella tilannetta, jossa henkirikos on suoritettu kolmannen omistamalla esineellä, joka menee rikki teon yhteydessä. Tällöin olisi ongelmallista, jos rikkoutuneen esineen omistaja voisi vaatia syytetylle rangaistusta teon johdosta. Näin ollen asianomistajan aseman määräytyminen pelkän siviilivaatimuksen perusteella voisi johtaa tilanteeseen, jossa asianomistajan aseman saisi sellaisenkin kolmas taho, jonka oikeushyvää rikollisella teolla ei ole loukattu.⁴⁵

III Asianomistajan oikeus avustajaan ROL 2 luvun mukaan

1. Lähtökohtia

Seksuaalirikoksissa ja läheisten henkilöiden kesken tapahtuneissa väkivaltarikoksissa uhrin asema esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä on erityisen hankala. Tällaisissa rikoksissa uhrin todistajanlausuma voi olla merkityksellinen tapahtumien kulun selvittämiseksi, koska varsinaisia todistajia teoille ei useinkaan ole saatavissa. Näin ollen uhria voidaan kuulla niin esitutkinnassa kuin itse oikeudenkäynnissäkin, vaikkei hänellä olisikaan jutussa vaatimuksia. Rikosprosessiuudistuksen yhteydessä kiinnitettiin erityistä huomiota seksuaali- ja väkivaltarikoksen uhrin tarpeeseen saada esitutkintaa ja oikeudenkäyntiä varten valtion varoista palkattu oikeudenkäyntiavustaja tai tukihenkilö, jotta menettely muodostuisi uhrille mahdollisimman helpoksi.⁴⁶

⁴⁴ Jokela 2012 s. 22

⁴⁵ Vuorenää 2014 s. 28

⁴⁶ HE 82/1995 vp. s. 17, Vuorenää 2014 s. 89

Tässä tutkielmassa käytetään termiä uhriavustaja tarkoittamaan sekä asianomistajan oikeudenkäyntiavustajaa (ROL 2:1 a) että asianomistajan tukihenkilöä (ROL 2:3). Jos esitettävä asia koskee vain toista avustajatyyppeä, käytetään erikseen termiä oikeudenkäyntiavustaja tai tukihenkilö.⁴⁷

Uhri tarvitsee tukihenkilön apua selvitäkseen rikoksesta aiheutuneesta järkytyksestä ja loukkauksesta, kun kyseessä on henkilöä syvästi loukannut rikos, kuten seksuaalirikos tai läheisen tekemä väkivaltarikos.⁴⁸ On myös mahdollista, että rikoksen uhri tarvitsee lainoppineen henkilön eli oikeudenkäyntiavustajan apua, jotta hänen oikeudellinen asemansa saadaan selvitettyä ja rikoksesta johtuvat vaatimukset tehtyä.⁴⁹ Rikosuhritoimikunta korosti mietinnössään sitä, että rikoksen esitutkinta ja oikeuskäsittely tulee toteuttaa niin, että uhri saa niissä paitsi asiallisen ja ammattitaitoisen kohtelun myös kaiken tarvitsemansa henkisen tuen.⁵⁰

Kun kyse on henkilöä syvästi loukkaavista rikoksista, on asianomistajan asema hankala. Jos uhria joudutaan kuulemaan todistajana, on hänen palautettava ikävät tapahtumat mieleensä. Tästä syystä uhri ei ole välttämättä halukas edes tekemään rikosilmoitusta. Uhrin asema saattaa myös hankaloitua entisestään, jos rikosasian vastaaja kiistää teon samalla vähentäen uhrin todistajanlausuman luotettavuutta. Kun asianomistajalla on mahdollisuus saada uhriavustaja esitutkintaa ja oikeudenkäyntiä varten, saattaa se lisätä hänen haluaan selvittää asia. Tämä puolestaan lisää rikosvastuun toteutumisen edellytyksiä.⁵¹

Kun rikosprosessiuudistuksessa säädettiin ROL 2 luvun mukaisesta asianomistajan avustamisesta, taustalla oli näkemys uhria vakavasti loukkaavista rikoksista ja uhrin erityisen vaikeasta asemasta sekä niiden uhrille aiheuttamasta ilmeisestä avun tarpeesta. Tärkeänä pidettiin uhrin aseman huomioimista lainsäädännössä mahdollistamalla avustajan tai tukihenkilön saaminen esitutkintaa ja oikeudenkäyntiä varten.⁵² Lisäksi ROL 2 luvun säätämällä pyrittiin parantamaan rikosjutun asianosaisten prosessuaalista tasavertaisuutta. Tavallistahan on, että epäillylle

⁴⁷ Vuorenää 2014 s. 92

⁴⁸ OTM 2003:11 s. 30, HE 82/1995 vp. s. 48, Vuorenää 2014 s. 89, Virolainen 1998 s. 204

⁴⁹ HE 82/1995 vp. s. 48, Vuorenää 2014 s. 89, Virolainen 1998 s. 204

⁵⁰ KM 2001:5 s. 25

⁵¹ Vuorenää 2014 s. 89

⁵² Niemi-Kiesiläinen 1997 s. 450

ja syytetylle määrätään valtion varoin kustannettava puolustaja.⁵³ Selkeänä tavoitteena uudistuksessa on ollut myös prosessin keskittäminen ja eteenpäin viemisen helpottaminen sekä prosessin johdon selkiyttäminen ja parantaminen niin esitutkinnassa kuin oikeudenkäynnissäkin.⁵⁴ Myös esitutkinnan suorittaminen tehostuu, kun siihen ottaa osaa uhrin oikeuksista huolehtiva taho.⁵⁵

Vuonna 2006 tehdyn rikosprosessin tarkistamisen yhteydessä mahdollistettiin asianomistajan oikeus saada valtion varoin palkattu oikeudenkäyntiavustaja ja tukihenkilö, jos ROL 2 luvun mukaiset edellytykset täyttyvät. Tätä ennen uhrin oli tullut valita näiden kahden avustajatyypin väliltä.⁵⁶ Siten tukihenkilö on nykyisin mahdollista määrätä sellaisellekin asianomistajalle, jolla on oikeus oikeudenkäyntiavustajaan tai jolla on oikeus syyttäjän apuun yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamisessa oikeudenkäynnissä.⁵⁷ Ei voida edellyttää, että uhria syvästi loukkaavissa rikoksissa oikeudenkäyntiavustajalla tulisi olla velvollisuus huolehtia rikoksen uhrin oikeudellisten etujen valvomisen lisäksi myös hänen henkisestä tukemisestaan. Lisäksi on korostettu uhrin oikeudellisen avun ja henkisen tuen tarpeen alkavan jo esitutkinnassa.⁵⁸

ROL 2 luvun mukaisen avustajan saaminen ei riipu asianomistajan tuloista tai varallisuudesta eikä palkkioon siten liity mitään asianomistajalta perittävää omavastuuosuutta. Tämä onkin keskeinen ero verrattuna oikeusapulain mukaiseen maksuttomaan oikeudenkäyntiin ja yleiseen oikeusapuun.⁵⁹

Asianomistajan oikeudenkäyntiavustaja huolehtii rikoksen uhrin juridisista eduista. Hänen tehtävänä on perehtyä asiaan sekä neuvotella päämiehensä kanssa tämän avustamisesta mahdollisimman pian sekä tarvittaessa prosessin eri vaiheissa. Lisäksi oikeudenkäyntiavustajan tulee ryhtyä kaikkiin sellaisiin toimenpiteisiin, joita uhrin intressit vaativat (ROL 2:7.1). Oikeudenkäyntiavustaja esittää rikoksen uhrin vaatimukset sekä sellaiset seikat ja todisteet, jotka ovat tarpeen asianomistajan näkemyksen ja käsityksen osoittamiseksi sekä toteennäyttämiseksi.

⁵³ HE 82/1995 vp. s. 48

⁵⁴ Virolainen 1998 s. 204, Niemi-Kiesiläinen 1997 s. 450

⁵⁵ HE 82/1995 vp. s. 48

⁵⁶ Vuorenperä 2014 s. 90 ja s. 90 av. 339

⁵⁷ Jokela 2008 s. 137

⁵⁸ HE 271/2004 vp. s. 20

⁵⁹ Fredman 2013 s. 208, Virolainen 1998 s. 204

Avustajan tulee myös huolehtia, ettei uhrille tai todistajille esitetä pääkuulustelussa johdattelevia kysymyksiä. Avustajalle kuuluvien tehtävien haasteellisuuden vuoksi voidaankin pitää perusteltuna, että ROL 2:2.1:n mukainen asianomistajan oikeudenkäyntiavustaja on julkinen oikeusavustaja tai asianajaja.⁶⁰

Hallituksen esityksen mukaan tukihenkilö taas on esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä rikoksen uhrin henkilökohtaisena tukena. Henkilökohtaisella tukemisella tarkoitetaan tässä sitä, että tukihenkilö keskustelee jo ennen oikeudenkäyntiä rikoksen uhrin kanssa ja tutustuu samalla hänen tilanteeseensa. Lisäksi tukihenkilö auttaa rikoksen uhria oikeudenkäyntimenettelyyn valmistautumisessa. Hänen tehtäviinsä kuuluu myös auttaa asianomistajaa kysymyksissä, jotka liittyvät asian käsittelyyn. Rikoksen uhrille tukihenkilön läsnäolo prosessin eri vaiheissa merkitsee paljon.⁶¹ Seksuaali- tai perheväkivallan uhrille oikeudenkäynti on aina henkisesti raskasta, koska tekijä on yleensä läheinen ihminen. Asianomistajalle tukihenkilöstä on niin henkistä kuin käytännönkin apua oikeudenkäynnissä, jossa uhri on usein peloissaan ja ahdistunut.⁶² On mahdollista, että tukihenkilöllä on lainopillinen koulutus, mutta se ei kuitenkaan ole välttämätöntä⁶³ ja ROL 2:3 edellyttääkin ainoastaan riittävää pätevyyttä. Hallituksen esityksestä käy ilmi, että tukihenkilön tulisi olla rehellinen, tehtäväänsä perehtynyt ja taitava.⁶⁴

Kun tukihenkilö auttaa asianomistajaa asian käsittelyyn liittyvissä kysymyksissä, tarkoittaa se sitä, että tukihenkilö voi muun muassa kiinnittää oikeuden huomion rikoksen uhrille esitettyjen kysymysten asiallisuuteen. Jos tarvetta ilmenee, voi tukihenkilö myös esittää oikeudelle asianomistajan toivomuksia asian käsittelyjärjestykseen liittyvissä kysymyksissä, esimerkiksi tauon pitämistä istunnon kuluessa.⁶⁵ Lisäksi tukihenkilö voi tuoda oikeudenkäynnissä esille sellaisia kysymyksiä, jotka ovat rikoksen uhrille henkisesti vaikeita. Tästä tukihenkilön avustamisvelvollisuudesta tulee kuitenkin erottaa se, ettei tukihenkilöllä ole missään tilanteissa oikeutta ryhtyä prosessitoimiin rikoksen uhrin puolesta.⁶⁶ Tukihenkilöllä on oikeus pyytää, että rikoksen uhrin kuulemisen tulisi pääkäsittelyssä tapahtua joko rikoksesta epäillyn läsnä olematta (OK

⁶⁰ HE 82/1995 vp. s. 48, Fredman 2013 s. 291, Vuorenpää 2014 s. 90, SOU 2007:6 s. 271

⁶¹ HE 82/1995 vp. s. 51

⁶² OHOI- lehden numerossa 5/1997 s. 38, Niemi-Kiesiläinen 1997 s. 450

⁶³ Välimaa 1997 s. 37

⁶⁴ HE 82/1995 vp. s. 51

⁶⁵ HE 82/1995 vp. s. 51

⁶⁶ Välimaa 1997 s. 37

17:51) taikka käyttäen videoneuvottelua tai muuta soveltuvaa puhe- ja näköyhteyteen perustuvaa teknistä tiedonvälitystapaa (OK 17:52).⁶⁷ Tässä käsiteltävän asiakokonaisuuden kannalta keskeisimmät lainkohdat ovat OK 17:51.1:n 4 kohta ja 17:52.1:n 4 kohta ja 6 kohta.

Ruotsissa asianomistajan oikeudenkäyntiavustajasta säädetään lailla (Lag om målsägandebiträde, LOM 1.7.1988). Lain alkuperäinen tarkoitus oli parantaa seksuaalirikosten uhriksi joutuneiden asemaa niin esitutkinnassa kuin oikeudenkäynnissäkin. Myös oikeusapukomitea päätyi loppumietinnössään sille kannalle, että oikeudenkäyntiavustaja määrättäisiin vain seksuaalirikosten asianomistajille. Hallituksen esityksessä puolestaan ehdotettiin lain soveltamisalan ulottamista koskemaan myös joitakin törkeimpiä väkivaltarikoksia. Oikeudenkäyntiavustaja voitiin alkujaan siis määrätä seksuaalirikosten uhrien lisäksi myös ryöstön sekä vankeusrangaistusuhan alaisten henkeen, terveyteen ja vapauteen kohdistuvien rikosten asianomistajille.⁶⁸

Ruotsissa Lag om målsägandebiträden soveltamisalaa on laajennettu kahdesti. Ensimmäinen laajennus tuli voimaan 1.1.1991 ja sen tarkoituksena oli helpottaa seksuaalirikosten asianomistajien mahdollisuuksia saada oikeudenkäyntiavustaja. Vielä edellistään kattavampi uudistus tehtiin lakiin vuonna 1994, jonka jälkeen oikeudenkäyntiavustaja on ollut mahdollista määrätä Ruotsissa aina silloin kun käsiteltävänä on vankeusrangaistusuhan alainen rikoslaissa mainittu rikos.⁶⁹

Tukihenkilön määräämisestä Ruotsissa on säädetty RB 20:15:ssa (RB 20:15 tuli voimaan 1.7.1984). RB 20:15:n mukaan tukihenkilö voidaan määrätä oikeudenkäyntiä varten rikoksen uhrille, kun tätä kuullaan virallisen syyttäjän ajamassa asiassa. Ruotsissa tukihenkilön määräämisen kannalta keskeistä on arvio siitä, tarvitseeko asianomistaja henkilökohtaista tukea prosessin aikana.⁷⁰

⁶⁷ Vuorenää 2014 s. 91

⁶⁸ SOU 1986:49 s. 17 ja 79, RP. 1987/88:107 s. 19, Ekelöf-Boman 1996 s. 97, NJA II 1988 s. 217, Vuorenää 2014 s. 91

⁶⁹ RP. 1989/90:158 s. 4, RP. 1993/94:26 s. 14, Vuorenää 2014 s. 92

⁷⁰ SOU 1986:49 s. 5, Vuorenää 2014 s. 92

2. Oikeudenkäyntiavustajan ja tukihenkilön määräämisen edellytykset

2.1. Kuka voi määrätä uhriavustajan ja kenelle?

Asianomistajan oikeudenkäyntiavustajan määräämisen edellytyksistä säädetään ROL 2:1 a:ssä seuraavasti:

Tuomioistuin voi määrätä asianomistajalle oikeudenkäyntiavustajan esitutkintaa ja, silloin kun asianomistajalla on vaatimuksia syyttäjän ajamassa asiassa, oikeudenkäyntiä varten:

- 1) rikoslain (39/1889) 20 luvussa tarkoitettussa seksuaalirikosta koskevassa asiassa, jollei sitä erityisestä syystä pidetä tarpeettomana;
- 2) rikoslain 21:1–6 ja 6 a:ssä tarkoitettussa rikosasiassa, jos sitä asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välinen suhde huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna;
- 3) henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvaa rikosta koskevassa asiassa, jos sitä rikoksen vakavuus, asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja muut seikat huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna.

Asianomistajan tukihenkilön määräämistä koskevassa ROL 2:3:ssä viitataan puolestaan ROL 2:1 a:n edellytyksiin seuraavasti:

Sellaiselle 1 a:ssä tarkoitetun rikoksen asianomistajalle, jota kuullaan henkilökohtaisesti asian selvittämiseksi sekä jonka voidaan katsoa tarvitsevan tukea esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä, voidaan 1 a:ssä mainituin edellytyksin määrätä tehtävän hoitamiseen tukihenkilö, jolla on riittävä pätevyys.

Tuomioistuimen tehtävänä on määrätä uhriavustaja. Niin käräjä- kuin hovioikeuskin ovat uhriavustajaa määrätessään toimivaltaisia yksijäsenisinä. Uhriavustajan määräämistä koskeva asia voidaan käsitellä myös sen rikosasian yhteydessä, jota varten uhriavustajaa on pyydetty (ROL 2:4.2 ja OK 2:8:n 5-kohta). Toimivaltaisesta tuomioistuimesta puolestaan säädetään tarkemmin ROL 2:4.1:ssä, jonka mukaan uhriavustajan voi määrätä se tuomioistuin, joka käsittelee kyseistä rikosasiaa tai joka voi ottaa sen käsiteltäväkseen. Tuomioistuin voi päättää oikeusapulain

13:1:n perusteella, että uhriavustajamääräys koskee taannehtivasti myös asiassa tehtyjä tarpeellisia toimia. Jos asian käsittely on jo päättynyt, mutta muutoksenhakuaika tai vastauksen antamista varten varattu aika ei vielä ole kulunut umpeen, uhriavustajamääräyksen antaa viimeksi asiaa käsitellyt tuomioistuin.⁷¹ Tällainen tilanne voisi ilmetä esimerkiksi silloin, kun asianomistajalla ei ole ollut tukihenkilöä alioikeuskäsittelyssä, mutta muutoksenhaluvaiheessa hän katsoo asian selvittämiseksi tarvitsevana tukihenkilöä.

Jos toimivaltainen tuomioistuin on hylännyt asianomistajan pyynnön oikeudenkäyntiavustajan tai tukihenkilön määräämiseksi, asianomistaja voi ROL 2:10.3:n mukaan hakea päätökseen muutosta siltä osin kuin hänen pyyntönsä on hylätty.⁷² ROL 2:10.3 viittaa oikeusapulain 26 §:ään, jossa säädetään, että tuomioistuimen tekemään päätökseen saa hakea muutosta valittamalla pääasian yhteydessä tai, jos päätös on tehty ennen pääasian ratkaisemista, erikseen noudattaen, mitä valittamisesta pääasiassa säädetään.

Perusperiaatteena on, että tuomioistuin voi määrätä uhriavustajan vain pyynnöstä, jonka voi esittää asianomistajan lisäksi esitutkintaviranomainen (tutkinnanjohtaja) tai syyttäjä (ETL 4:10.3), mikäli ROL 2 luvun mukaiset edellytykset täyttyvät. Kyseessä on siis syyttäjälle ja tutkinnanjohtajalle säädetty virkavelvollisuus. Jos asianomistaja itse esittää tuomioistuimelle pyynnön uhriavustajan määräämiseksi, voi hän tehdä sen syyttäjän tai tutkinnanjohtajan välityksellä. Esitutkintaperiaatteena ETL 4:18:n 2- kohdan mukaan esitutkintaviranomaisen on ilmoitettava asianomistajalle ilman aiheetonta viivytystä tämän oikeudesta oikeudenkäyntiavustajaan tai tukihenkilöön tuomalla esille ROL 2 luvussa säädetty edellytykset. Lisäksi ETL 7:10.3:n mukaan asianomistajalle on jo ennen esitutkinnassa tapahtuvaa kuulustelua ilmoitettava, jos hänelle voidaan määrätä uhriavustaja ROL 2 luvun mukaan. Tuomioistuin voi määrätä uhriavustajan oikeudenkäynnissä oma-aloitteisesti, muttei kuitenkaan asianomistajan tahdon vastaisesti.⁷³

Aloite uhriavustajan määräämiseksi olisi hyvä tulla oman tilanteensa parhaiten tuntevalta asianomistajalta itseltään, vaikka uhriavustaja voidaankin määrätä myös viranomaisaloitteisesti. On olemassa myös tilanteita, joissa uhriavustajan määrääminen on tarkoituksenmukaista ilman

⁷¹ Vuorenää 2014 s. 93, Jokela 2008 s. 142

⁷² Jokela 2008 s. 142

⁷³ Helminen ym. 2012 s. 182, HE 82/1995 vp. s. 48, Vuorenää 2014 s. 93-94

rikoksen uhrin aloitettakin. Erityisesti tämä on perusteltua tilanteissa, joissa uhri on lamaantunut rikoksen johdosta tai rikoksen uhrina on lapsi.⁷⁴ Lähtökohtaisesti tukihenkilön määräämisessä asianomistajan omalle pyynnölle on annettava ratkaiseva merkitys.⁷⁵

ROL 2:1 a:n mukaan uhriavustaja on mahdollista määrätä vain asianomistajalle. Asianomistajana pidetään rikoksella välittömästi loukattua tahoa. Koska uhriavustajan määräämiseen oikeuttaviin rikoksiin kuuluvat muun muassa tappo, murha, surma ja lapsensurma (RL 21:1–4), muodostuu asianomistajakäsitteen soveltaminen hankalaksi, koska kyseisissä rikoksissa välittömästi loukattu taho on kuollut.⁷⁶ Laista tai sen perusteluista ei ilmene, miten ROL 2:1 a:n 2-kohdalla on tarkoitettu soveltaa ja tulkita niissä tapauksissa, joissa rikoksen uhri on teon johdosta kuollut.⁷⁷

ROL 1:17.1:ssä säädetään syyteoikeuden siirtymisestä silloin, kun varsinainen asianomistaja on kuollut rikoksen johdosta. Sanotun lainkohdan mukaan rikoksen johdosta kuolleen asianomistajan leskellä ja lapsilla tai niiden puuttuessa hänen vanhemmillaan ja sisaruksillaan on oikeus käyttää kuolleelle asianomistajalle kuulunutta syyteoikeutta. Edelleen uhrin vanhemmilla ja sisaruksilla on kyseinen syyteoikeus myös tapauksessa, jossa rikoksesta epäiltynä on uhrin leski tai lapsi, jolla muutoin olisi ollut oikeus ensisijaisesti käyttää kuolleen asianomistajan syyteoikeutta. ROL 2:1 a:n tulkinnassa tulisi huomioida ROL 1:17.1, jolloin uhriavustaja voidaan määrätä myös henkilölle, jolle asianomistajan syyteoikeus on siirtynyt, vaikkei hän olisikaan asianomistaja.⁷⁸ Jo rikosuhritoimikunta päätyi mietinnössään ehdottomaan selvempää sääntelyä rikoksen uhrin omaisten oikeudesta avustajaan ja tukihenkilöön sekä esitti ROL:iin lisättäväksi säännöksen, jonka mukaan surmatun asianomistajan syyteoikeutta ROL 1:17.1:n perusteella käytettäviä lähiomaisia tulisi pitää asianomistajina päätettäessä avustajan ja tukihenkilön käytöstä.⁷⁹

Tässä kohtaa on hyvä ottaa oikeuskäytännöstä esille seuraava KKO:n ratkaisu, joka tosin on annettu ennen nykyisen ROL 2:1 a:n 3-kohdan voimaantuloa (01.10.2006):

⁷⁴ Helminen ym. 2012 s. 182, RP. 1987/88:107 s. 29, Vuorenää 2014 s. 94

⁷⁵ KM 2001:5 s. 34

⁷⁶ Vuorenää 2014 s. 94

⁷⁷ KM 2001:5 s. 36

⁷⁸ Vuorenää 2014 s. 94-95

⁷⁹ KM 2001:5 s. 36-37

KKO 1998:111: Oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain mukaan tuomioistuin voi määrätä asianomistajalle oikeudenkäyntiavustajan rikoslain 21:1 - 6:ssä tarkoitettussa rikosasiassa, jos sitä asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välinen suhde huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna. Avustajaa ei voitu tappoa koskevassa jutussa määrätä surmatun vanhemmille, jotka eivät olleet epäillyn lähisukulaisia tai tämän kanssa muutenkaan läheisiä.

Tapauksessa KKO 1998:111 oli kyse siitä, voitiinko surmatun henkilön läheiselle määrätä oikeudenkäyntiavustaja. KKO katsoi, että surmatun vanhemmat olivat tapauksessa asianomistajan asemassa, eikä näin ollen ratkaisussa aktualisoitunut kysymys siitä, voidaanko uhriavustaja määrätä sellaiselle henkilölle, joka on saanut ROL 1:17.1:n nojalla syyteoikeuden, vaikkei hän olekaan jutussa varsinaisen asianomistajan asemassa.⁸⁰ Rikoksen johdosta kuolleen omaisten asemaa hankaloitti siten ROL 2:1 a:n 2- kohdan selvä sanamuoto, jonka mukaan tuomioistuin väkivaltarikoksissa voi määrätä uhriavustajan vain ottaen huomioon asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välisen suhteen.⁸¹ Tämän sääntelyn kuitenkin katsottiin olevan vastoin yleistä oikeustajua,⁸² koska kuolleen asianomistajan omaisten ja rikoksesta epäillyn välisen suhteen voidaan harvemmin katsoa täyttävän ROL 2:1 a:n 2- kohdan edellyttämää vaatimusta.

Nykytulkinnan mukaan ROL 1:17.1:n on sanamuotonsa perusteella katsottu tarkoittavan sitä, että surmatun leskellä ja lapsilla sekä toissijaisesti vanhemmilla ja sisaruksilla on ainoastaan oikeus käyttää asianomistajan syyteoikeutta, eikä heitä pidetä jutussa asianomistajina.⁸³ Kysymyksessä on siis asianomistajan syyteoikeutta koskeva asianosaisseuraanto,⁸⁴ jossa kuolleen asianomistajan syyteoikeus siirtyy kuolinpesässä ROL 1:17.1:n mukaan vain surmatun laissa mainituille läheisille. Vaikka kuolleen asianomistajan syyteoikeus siirtyykin edellä kuvatulla tavalla ROL 1:17.1:n mukaisesti surmatun laissa mainituille läheisille, on asianomistajan syyteoikeus kuitenkin luonteeltaan henkilökohtaisena oikeus, jota varsinainen asianomistaja ei eläessään voi sopimuksella luovuttaa toiselle henkilölle eikä tämä syyteoikeus myöskään periidy.⁸⁵

⁸⁰ Vuorenää 2014 s. 95

⁸¹ KM 2001:5 s. 36

⁸² Jokela 2008 s. 133

⁸³ Vuorenää 2014 s. 95 av. 360, Virolainen 1998 s. 192 ja s. 453-454, KM 2001:5 s. 36

⁸⁴ Virolainen 1998 s. 192

⁸⁵ Virolainen 1998 s. 192, SOU 1998:40 s. 87, Träskman 1980 s. 63

ROL 1:17.2:n mukaan milloin asianomistaja on muusta syystä kuollut, on hänen leskellään ja lapsillaan tai näiden puuttuessa kuolleen vanhemmilla ja sisaruksilla sama oikeus esittää rikoksen johdosta syyttämispyyntö sekä nostaa syyte ja ajaa sitä kuin asianomistajalla olisi ollut, paitsi jos asianomistaja on tahtonut, ettei syyttämispyyntöä esitetä eikä syytettä nosteta. Oikeus tutkii kyseisen asian omasta aloitteestaan. Myös Ruotsissa on katsottu, että vain kuolleen läheiset voivat asiassa henkilökohtaisesti saada oikeuden esittää rangaistusvaatimus ja vaatia rikoksen johdosta vahingonkorvausta, kun taas kuolinpesä ei voi saada edes osittaista asianosaisoikeutta.⁸⁶

ROL 2:1 a:n mukaan rikoksen uhrille voidaan määrätä oikeudenkäyntiavustaja jo esitutkintaan. Asianomistajalla tulee olla samat mahdollisuudet valmistautua oikeudenkäyntiin kuin rikosasian vastaajallakin, jolle määrätään lähes aina ROL 2:1 a:n mukaisissa rikosasioissa avustaja eli puolustaja. Tämä on keskeistä asianosaisten tasavertaisen kohtelun ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tavoitteiden toteutumisen kannalta. Lisäksi esitutkinnan asianmukaisen suorittamisen kannalta on hyvä, että siihen osallistuu myös taho, joka huolehtii asianomistajan oikeuksien valvomisesta ja toteutumisesta. ROL 2:1 a:n mukaisten rikosten uhreille esitutkinta kuulusteluineen on monesti henkisesti raskas kokemus. Tämän vuoksi uhri tarvitsee usein henkistä tukea oikeudellisen avustamisen rinnalla.⁸⁷ Tarve oikeudelliseen apuun ja henkiseen tukeen on suurin usein välittömästi rikollisen teon jälkeen esitutkinnan alettua.⁸⁸

Keskeisenä erona oikeudenkäyntiavustajan ja tukihenkilön määräämiselle on se, että tuomioistuimien voi ROL 2:1 a:n mukaan oikeudenkäyntiä varten määrätä asianomistajalle kyseisen lainkohdan edellytysten täytyessä oikeudenkäyntiavustajan silloin, kun asianomistajalla on itsenäisiä, virallisen syyttäjän esittämistä vaatimuksista poikkeavia vaatimuksia syyttäjän ajamassa asiassa.⁸⁹ Rikosuhritoimikunta on mietinnössään todennut vaatimuksen voivan tarkoittaa esimerkiksi vahingonkorvausta rikoksentekijältä tai sitä, että uhri vaatii epäillylle syyttäjän vaatimuksista poikkeavaa tai eri lainkohtiin perustuvaa rangaistusta.⁹⁰ Näin ollen asianomistajan oikeudenkäynnissä esittämien vaatimusten ei välttämättä tarvitse liittyä syyllisyyskysymykseen

⁸⁶ SOU 1998:40 s. 88,

⁸⁷ HE 82/1995 vp. s. 48, Vuorenpää 2014 s. 95

⁸⁸ Jokela 2008 s. 134

⁸⁹ Jokela 2008 s. 134, Vuorenpää 2014 s. 92

⁹⁰ KM 2001:5 s. 28

vaan asianosaisen aseman saamiseen riittää rikokseen perustuvan, yksityisoikeudellista luonnetta omaavan vaatimuksen esittäminen. Asianomistajalla täytyy siis tällöin olla asianosaisen asema.⁹¹ Siitä riippumatta esittääkö asianomistaja vaatimuksia rikosjutussa vai ei, saattaa hän tarvita esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä tukihenkilöä (ROL 2:3).⁹²

Asianomistajan prosessuaalinen asianosaisasema tai sen puuttuminen riippuu siis siitä, onko hänellä sellaisia vaatimuksia, jotka poikkeavat syyttäjän esittämistä vaatimuksista. Asianomistaja ei ole jutussa asianosaisasemassa, jos hän yhtyy syyttäjän rangaistusvaatimukseen ja syyttäjä ajaa hänen vaatimuksiaan tai jos asianomistajalla ei ole jutussa lainkaan vaatimuksia. Sitä vastoin, jos asianomistajan vaatimukset poikkeavat syyttäjän esittämistä vaatimuksista, on hänellä jutussa asianosaisasema. ROL 2:1 a:n mukainen avustaja on mahdollista määrätä oikeudenkäyntiä varten vain silloin, kun kyse on virallisen syyttäjän ajamista asiasta. Sitä vastoin asianomistajan tulee itse huolehtia oikeudenkäyntiavustajan hankkimisesta ajaessaan itse syytettä. Myös silloin, kun rikokseen perustuvaa yksityisoikeudellista vaatimusta käsitellään erikseen riita-asioiden käsittelyjärjestyksessä, tulee asianomistajan itse huolehtia asiansa ajamisesta ja avustajan hankkimisesta.⁹³ Toisaalta kuitenkin oikeuskirjallisuudessa on katsottu, ettei lain nykyinen sanamuoto aina estä määräämistä oikeudenkäyntiavustajaa sellaisellekin asianomistajalle, joka oikeudenkäynnissä yhtyy virallisen syyttäjän ajamaan syytteeseen. Näin voi olla esimerkiksi silloin, kun asianomistajan vaatimus on osittain sama kuin syyttäjällä, mutta sen lisäksi asianomistaja haluaa valvoa omia etujaan todistajankuulusteluvaiheessa tai varata itselleen uusien vaatimusten esittämismahdollisuuden.⁹⁴

Periaatteena on, että mikäli asianomistaja ei esiinny oikeudenkäynnissä asianosaisena, hänelle on mahdollista määrätä vain tukihenkilö. Tällöin lisäedellytyksinä on, että asianomistajan henkilökohtainen kuuleminen on tarpeen oikeudenkäynnissä asian selvittämiseksi ja hänen katsootaan myös tarvitsevan tukea esitutkinnan ja oikeudenkäynnin aikana.⁹⁵ Tällainen tilanne tulee kysymykseen silloin, kun asianomistajalla ei ole syyteasian johdosta yksityisoikeudellisia vaatimuksia rikosasian vastaajaa kohtaan ja asianomistaja yhtyy syyttäjän ajamaan syytteeseen.

⁹¹ Vuorenää 2014 s. 96, HE 82/1995 vp. s. 48, Virolainen 1998 s. 206, SOU 1998:40 s. 87

⁹² Frände 2009 s. 342, Jokela 2008 s. 137

⁹³ HE 82/1995 vp. s. 48, Välimaa 1997 s. 36, Virolainen 1998 s. 206, Vuorenää 2014 s. 96, Frände 2009 s. 341

⁹⁴ Jokela 2008 s. 135, Frände 2009 s. 342 av. 137

⁹⁵ Välimaa 1997 s. 36, Vuorenää 2014 s. 96

Hankaluutta aiheuttaa se, että esitutkinnassa pyydetään joko oikeudenkäyntiavustajan tai tukihenkilön määräämistä, vaikka siinä vaiheessa ei varmuudella vielä voida tietää, kumpaan asianomistajalla on jutussa tarvetta ja esiintyykö asianomistaja jutussa asianosaisasemassa vai ei. Asianomistajalla voi olla syyttäjän esittämistä vaatimuksista poikkeava käsitys esimerkiksi kärsimänsä vahingon määrästä. Asianomistaja päättää usein itsenäisten vaatimusten esittämisestä jutussa vasta sen jälkeen, kun hänelle on selvinnyt, mitä vaatimuksia syyttäjä tulee jutussa esittämään. Jos asianomistajalle on esitutkinnassa määrätty tukihenkilö, mutta asianomistaja haluaakin oikeudenkäynnissä esittää itsenäisiä vaatimuksia ja tarvitsee näin ollen oikeudenkäyntiavustajan apua, voidaan uhriavustajamääräystä muuttaa vielä oikeudenkäyntivaiheenkin aikana.⁹⁶ Asianomistaja tarvitsee lainoppinutta apua erityisesti silloin, kun hän esittää syyttäjän vaatimuksista poikkeavia itsenäisiä vaatimuksia. Kuitenkin myös tukihenkilön tarve voi tulla kyseeseen asianomistajan joutuessa osallistumaan ROL 2:1 a:n mukaisen rikosasian käsitte-lyyn.⁹⁷

Jos edellytykset uhriavustajan määräämiselle ovat edelleen voimassa, avustajamääräystä voidaan muuttaa vielä muutoksenhaussakin. Tällainen tilanne voi ajankohtaistua esimerkiksi silloin, jos asianomistaja on alemmassa oikeusasteessa esittänyt itsenäisiä vaatimuksia, mutta luopuu niistä muutoksenhaussa tai päinvastoin. Uusien vaatimusten esittäminen vasta muutoksenhaussa saattaa sen sijaan olla oikeusjärjestyksen vastaista. Tämän mukaan asianomistajalla ei välttämättä ole enää mahdollisuutta esittää uusia vaatimuksia muutoksenhaussa, ellei hän ole esittänyt niitä alemmassakaan oikeusasteessa.⁹⁸

ROL 2:1 a:ssä säädettyä rajoitusta uhriavustajan määräämisestä vain virallisen syyttäjän ajamissa asioissa ei voida pitää tarkoituksenmukaisena. Kun asianomistaja esiintyy oikeudessa ilman virallisen syyttäjän tukea, voidaan hänellä katsoa olevan jopa suurempi tarve oikeudelliseen apuun kuin hänen esittäessään itsenäisiä vaatimuksia virallisen syyttäjän ajamassa asiassa.⁹⁹ Vastaava rajoitus mahdollisuuksista määrätä uhriavustaja on käytössä myös Ruotsissa (Lag om målsägandebiträde 2 §, RB 20:15).¹⁰⁰ Ruotsissa rajauksen on katsottu vähentävän asianomistajan nostamien syytteiden määrää verrattuna siihen tilanteeseen, että asianomistajilla

⁹⁶ Niemi-Kiesiläinen 1997 s. 451, Vuorenpää 2014 s. 96-97, Välimaa 1997 s. 37

⁹⁷ Välimaa 1997 s. 37, Vuorenpää 2014 s. 97

⁹⁸ Vuorenpää 2014 s. 97 av. 367

⁹⁹ Jokela 2008 s. 136, Vuorenpää 2014 s. 97

¹⁰⁰ Vuorenpää 2014 s. 97 av. 370

olisi mahdollisuus saada oikeudenkäyntiavustaja myös silloin kun he ajaisivat yksin rangaistusvaatimusta. Lisäksi on tuotu esiin resurssien rajallisuus rikosten selvittämisessä.¹⁰¹

Toisaalta on katsottu, että jos oikeudenkäyntiavustaja olisi mahdollista määrätä myös silloin kun asianomistaja ajaa syytettä yksin, voisi tämä vähentää viranomaisten halua selvittää niitä rikoksia, jotka oikeuttavat oikeudenkäyntiavustajaan. Ruotsissa asianomistajalla on mahdollisuus saada yleistä oikeusapua silloin, kun hän ajaa yksin rikosasiaa.¹⁰² Oikeusapulain mukainen avustaja voidaan Suomessakin hakemuksesta määrätä yksin syytettä ajavalle asianomistajalle, jos edellytykset tälle ovat olemassa. Oikeusapulain mukaan asianomistajan tulee olla vähävarainen ollakseen oikeutettu oikeusapulain mukaiseen avustajaan.¹⁰³ Oikeusapulain mukaisesta avustajaedusta säädetään kyseisen lain 1:4.1:n 1- kohdassa. Rikosprosessilain esitöissä rajausta ei ole perusteltu, mutta kuten Ruotsissakin, uhriavustajan määräämisen rajaus koskemaan vain virallisen syyttäjän ajamia asioita perustuu tarpeelle torjua perusteettomasti nostetut yksityisyytteen.¹⁰⁴ Uhriavustajan hyväksymisellä myös yksityisyytteen nostamistapauksissa olisi vaikutusta rikosten huolellisen selvittämisen toteutumiseen.¹⁰⁵

2.2. Rikokset, jotka oikeuttavat uhriavustajaan

ROL 2:1 a:ssä on lueteltu tyhjentävästi kaikki ne rikokset, jotka oikeuttavat asianomistajaa saamaan uhriavustajan. Uhriavustaja on ensinnäkin mahdollista määrätä RL 20 luvun mukaisessa seksuaalirikoksessa, ellei sitä erityisestä syystä ole pidettävä tarpeettomana. Uhriavustaja voidaan määrätä myös RL 21:1–6 ja 6 a:ssä tarkoitetuissa rikoksissa, jos se rikoksen uhrin ja rikoksesta epäillyn suhde huomioiden on perusteltua. Tällaisia rikosasioita ovat tappo, murha, surma, lapsensurma, pahoinpitely, törkeä pahoinpitely sekä törkeän henkeen tai terveyteen kohdistuvan rikoksen valmistelu. Lisäksi uhriavustaja on mahdollista määrätä henkeen, terveyteen tai vapautteen kohdistuvissa rikosasioissa, jos se rikoksen vakavuus, rikoksen uhrin henkilökohtaiset olosuhteet ja muut seikat huomioiden on perusteltua.¹⁰⁶

¹⁰¹ SOU 1986:49 s. 102, RP. 1987/88:107 s. 24, Vuorenpää 2014 s. 97

¹⁰² RP. 1987/88:107 s. 25

¹⁰³ Virolainen 1998 s. 206 av. 3, Vuorenpää 2014 s. 98

¹⁰⁴ Vuorenpää 2014 s. 97-98, RP. 1987/88:107 s. 24

¹⁰⁵ RP. 1987/88:107 s. 24

¹⁰⁶ Vuorenpää 2014 s. 98

Uhriavustajan määrääminen seksuaalirikoksen asianomistajalle on pääsääntö, ellei sitä erityisestä syystä voida pitää tarpeettomana. Jos rikoksen uhrille on jo määrätty oikeudenkäyntiavustaja oikeusapulain nojalla, on uhriavustajan määrääminen tarpeetonta.¹⁰⁷ Lisäksi uhriavustajan määräämättä jättäminen erityisestä syystä voi johtua siitä, että asianomistaja vastustaa avustajan määräämistä. Näin ollen avustajaa ei tule määrätä vastoin asianomistajan tahtoa.¹⁰⁸ ROL 2:1 a:n 2- kohdan mukaan RL 21:1–6 ja 6 a:ssä tarkoitetun rikoksen tai sen yrityksen asianomistajalle voidaan määrätä uhriavustaja, jos se uhrin ja epäillyn välinen suhde huomioiden on tapauskohtaisesti perusteltua.¹⁰⁹ ROL 2:1 a:n 3- kohdan yleislauseke on laajentanut oikeudenkäyntiavustajan määräämistä asianomistajalle väkivaltarikoksissa muihinkin kuin 2 kohdan mukaisiin, pääasiassa perheväkivaltatapauksiin¹¹⁰ ja muihin läheissuhdeväkivaltarikoksiin. Kokonaisarvioinnissa mahdollinen asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välinen suhde tulee kuitenkin ottaa huomioon yhtenä merkityksellisenä seikkana.¹¹¹

Laissa ei ole otettu kantaa siihen, onko asianomistajalle mahdollista määrätä uhriavustaja silloin, kun kyse on ROL 2:1 a:ssä tarkoitetun rikoksen yrityksestä. Sitä vastoin lain esitöiden mukaan ROL 2:1 a:ssä tarkoitettujen rikosten yrityksen asianomistajalle on mahdollista määrätä uhriavustaja, jos yritys on säädetty rangaistavaksi.¹¹² Silloin kun asiassa on kyse yllytyksestä (RL 5:5) tai avunannosta (RL 5:6) ROL 2:1 a:ssä tarkoitettuun rikokseen, ei lain esitöistä löydy kannanottoa siihen, onko asianomistajalle tällöin mahdollista määrätä uhriavustaja. Koska yllytyksellä ja avunannolla on kiinteä yhteys päätekoon, on katsottu, että uhriavustaja voidaan määrätä myös syytteen koskiessa näitä osallisuusmuotoja ROL 2:1 a:ssä mainittuun tekoon. Asianomistajan tarvetta uhriavustajaan voidaan pitää yhtä suurena niin tekijänvastuun kuin yllytyksen ja avunannonkin käsittävissä tilanteissa.¹¹³ Yllyttäjällä tarkoitetaan rikoksen henkistä alkuunpanijaa, joka tahallaan taivuttaa toisen tahalliseen rikokseen tai sen rangaistavaan yritykseen. Myös neuvon antamista voidaan tietyissä tilanteissa pitää yllytyksenä, vaikka yleensä se katsotaankin avunannoksi.¹¹⁴ Asianomistajalle voidaan siis määrätä avustaja myös silloin, kun kyseessä on ROL 2:1 a:ssä mainittujen rikosten rangaistava yritys taikka avunanto

¹⁰⁷ Vuorenää 2014 s. 99-100, HE 82/1995 vp. s. 48, Jokela 2012 s. 119, Jokela 2008 s. 133

¹⁰⁸ OLJ 1/1993 s. 116, Virolainen 1998 s. 206, Vuorenää 2014 s. 100

¹⁰⁹ Vuorenää 2014 s. 99-100, HE 82/1995 vp. s. 48, Jokela 2012 s. 119, Jokela 2008 s. 133, OLJ 1/1993 s. 116

¹¹⁰ Frände 2009 s. 341

¹¹¹ Jokela 2008 s. 134

¹¹² HE 82/1995 vp. s. 47, Vuorenää 2014 s. 99, Niemi-Kiesiläinen 1997 s. 450

¹¹³ Vuorenää 2014 s. 99

¹¹⁴ Nuutila 1997 s. 349

tai yllytys kyseisiin rikoksiin.¹¹⁵ Oikeusvertailevasti voidaan todeta, ettei Ruotsinkaan lain esitöissä ole kannanottoa siitä, onko oikeudenkäyntiavustajan määrääminen mahdollista silloin, kun kyseessä on yllytys tai avunanto koskien muuta kuin törkeää seksuaalirikosta.¹¹⁶

Edellä mainittua rikosluetteloa tarkasteltaessa asianomistajan toissijaisen syyteoikeuden näkökulmasta on huomioitava, että syyttäjä ei välttämättä esitä rangaistusvaatimusta ROL 2:1 a:n mukaisessa rikosasiassa, mutta asianomistaja esittää. Laissa tai sen esitöissä ei ole kannanottoa siitä, voidaanko tällöin asianomistajalle määrätä uhriavustaja. Tällaisissa tapauksissa ratkaisevaksi muodostuu syyttäjän käyttämä rikosnimike. Tämä on perusteltua, koska uhriavustaja on mahdollista määrätä ainoastaan virallisen syyttäjän ajamassa rikosasiassa. Tämä kriteeri ei puolestaan täyty, jos syyttäjä ei vaadi rangaistusta jostakin ROL 2:1 a:n mukaisesta rikoksesta.¹¹⁷ Esimerkiksi perheriidassa, jossa toinen osapuoli on osoitellut ampuma-aseella toista ja laukaisut aseensa ilmaan, syyttäjä voi tehdyn esitutkinnan perusteella katsoa aiheelliseksi vaatia rikosasian vastaajalle rangaistusta vain laittomasta uhkauksesta ja ampuma-aserikkomuksesta, kun taas loukattu osapuoli eli asianomistaja olisi vaatimassa rangaistusta tapon yrityksestä. Asianomistajalla on tällöin syyttäjän vaatimuksesta poikkeava rangaistusvaatimus (taponyritys) ja asia on kyllä syyttäjän ajama (laittoman uhkauksen osalta), mutta asianomistajalla ei voida katsoa olevan oikeutta uhriavustajaan, koska syyttäjä ei vaadi rangaistusta ROL 2:1 a:n 2- kohdan mukaisesta rikoksesta.

ROL 2:1 a:n mukainen rikosluettelo on ongelmallinen myös muutoksenhakuvaiheessa. Laki jättää avoimeksi sen, mikä vaikutus käräjäoikeuden syyksi lukevalla tuomiolla on mahdollisuuteen määrätä uhriavustaja muutoksenhakuvaiheessa, jos syyksi lukeva tuomio koskee vain sellaista rikosta, jossa asianomistajalle ei ole mahdollista määrätä ROL 2:1 a:n mukaista avustajaa. Jos asiaa lähestyy asianomistajan edun näkökulmasta, voisi katsoa, että asianomistajan oikeus saada avustaja muutoksenhakuun riippuisi siitä ROL 2:1 a:ssä tarkoitetusta rikosnimikkeestä, josta rangaistusta vaaditaan.¹¹⁸ Esimerkistä käy tilanne, jossa käräjäoikeus on tuominnut syytetyn ainoastaan laittomasta uhkauksesta ja ampuma-aserikkomuksesta, vaikka syyttäjä on vaatinut rangaistusta tapon yrityksestä.

¹¹⁵ Frände 2012 a s. 459, Jokela 2008 s. 134

¹¹⁶ NJA II 1988 s. 218, Vuorenpää 2014 s. 99 av. 378

¹¹⁷ Vuorenpää 2014 s. 98-99, SOU 1986:49 s. 119

¹¹⁸ Vuorenpää 2014 s. 99

RL 21:1–6 ja 6 a:n rikosten kohdalla edellytetty perusteltu tarve voi tulla kyseeseen asianomistajan ja epäillyn ollessa lähiomaisia, varsinkin jos asianomistaja on selvästi heikommassa asemassa. Esimerkkinä voisi tulla kyseeseen perheväkivaltatilanteet, joissa vaimo on miehensä väkivaltarikoksen uhri. Tällöin keskeistä on tapauskohtainen harkinta uhriavustajan määräämisen tarpeellisuudesta. Toisaalta taas on kritisoitu sitä, miten tuomioistuimen on mahdollista ottaa kantaa osapuolten aseman voimasuhteisiin avustajaa määrättäessä ennen jutun käsittelyn alkamista. Vaikka uhriavustaja on mahdollista määrätä vielä oikeudenkäynnin kuluessa, voi tuen saaminen olla rikoksen uhrille tärkeää jo esitutkinnassakin. Myös avustajan saamisen yhdistäminen uhrin heikkoon asemaan on herättänyt kritiikkiä.¹¹⁹ On myös huomautettu, että uhriavustajan määräämiselle voisi olla edellytyksiä, vaikka asianomistaja ja rikoksesta epäilty eivät olisikaan lähiomaisia. ROL 2:1 a:n 2- kohdan sanamuoto viittaa ainoastaan uhrin ja epäillyn väliseen suhteeseen, ei mainittujen tahojen välisen suhteen läheisyyteen.¹²⁰

ROL 2:1 a:n alkuperäisen muodon mukaan uhriavustaja oli mahdollista määrätä vain RL 20 luvun mukaisissa seksuaalirikoksissa sekä RL 21:1–6:ssä tarkoitetuissa rikosasioissa. Oikeuskirjallisuudessa raja- uhriavustajaan oikeuttavista rikoksista kohtasi voimakasta kritiikkiä. Ehdotettiin, että lakiin tulisi ottaa yleislausekkeena siihen nyttemmin lisätty säännös, jonka perusteella rikoksen uhrille voidaan vakavissa rikoksissa määrätä uhriavustaja silloin, kun tällä on siihen erityistä tarvetta henkilökohtaiset olosuhteet huomioiden. Tuomioistuimen tulee tapauskohtaisesti harkita erityisten syiden olemassaolo.¹²¹

Lisäksi ROL 2:1 a:n mukainen alkuperäinen luettelo uhriavustajaan oikeuttavista rikoksista jätti huomiotta lainkonkurrenssin vaikutuksen. Lainkonkurrenssi tarkoittaa sitä, että teon toteuttaessa useita eri rangaistussäännöksiä, voi yksi säännöksistä kuitenkin sulkea pois muiden säännösten soveltamisen tai jonkin niistä epätarkoituksenmukaisena.¹²² Ongelmallisiksi muodostuivat erityisesti sellaiset tapaukset, joissa rikoksen tekijä toimi jonkin ROL 2:1 a:ssä tarkoitetun rikoksen tunnusmerkistön mukaisesti, mutta syyte nostettiin kuitenkin lainkonkurrenssista johtuen jostakin luetteloon kuulumattomasta rikoksesta.¹²³

¹¹⁹ HE 82/1995 vp. s. 48, Niemi-Kiesiläinen 1997 s. 452, Vuorenpää 2014 s. 100

¹²⁰ Vuorenpää 2014 s. 100

¹²¹ Jokela 2008 s. 136, Vuorenpää 2014 s. 101

¹²² Vuorenpää 2014 s. 101, Frände 2012 s. 274

¹²³ Vuorenpää 2014 s. 101

Erityisesti edellä mainittujen syiden johdosta rikosprosessin tarkistamisen yhteydessä ROL 2:1 a:ään lisättiin uusi 3- kohta, joka poistaa ainakin lainkonkurrenssista johtuvat ongelmat. Sanottu 3- kohdan mukaan uhriavustaja voidaan määrätä väkivaltarikoksen uhrille henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvassa rikosasiassa myös silloin, kun avustajan määräämistä voidaan pitää perusteltuna huomioiden rikoksen vakavuus, rikoksen uhrin henkilökohtaiset olot (esimerkiksi rikoksesta uhrille aiheutuvat seuraukset) ja muut seikat, vaikka vaatimus läheisestä suhteesta rikoksen tekijään ei täytyisikään. Muina seikkoina voi tulla huomioitavaksi esimerkiksi rikoksen uhrin ikä, terveydentila tai asianomistajan ja epäillyn välinen suhde.¹²⁴

Esimerkkinä käy tapaus KKO 2010:86. Siinä korkein oikeus katsoi, että rikoksen vakavuus, uhrin ikä ja hänen muut henkilökohtaiset olosuhteensa sekä muut asian harkintaan vaikuttavat seikat huomioon ottaen oikeudenkäyntiavustajan määrääminen oli perusteltua.

Kun tuomioistuin ROL 2:1 a:n 3- kohtaa soveltaessaan tekee kokonaisarvioinnin asianomistajan tarpeesta avustajaan, rikoksen vakavuus painaa käytännössä arvioinnissa eniten, jolloin mitä törkeämpi rikos on kysymyksessä, sitä vahvemmat perusteet tarvitaan, jotta avustajaa ei määrättäisi. Mutta tietyissä tapauksissa voi sinänsä lievempikin rikos johtaa asianomistajan kannalta vakaviin seurauksiin. Esimerkkinä voidaan mainita tilanne, jossa ruumiinvamman ei voida katsoa aiheutuneen sinänsä törkeästä menettelystä, mutta asianomistajalle on aiheutunut kuitenkin pysyvä vaikea ruumiinvamma. Tässä tapauksessa voidaan avustajan määräämistä useimmissa tapauksissa pitää perusteltuna.¹²⁵

ROL 2:1 a:n 3- kohdan mukaisten henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvien rikosten tarkempi määrittäminen ei välttämättä aina ole helppoa varsinkaan, kun tästä ei ole nimenomaisia säännöksiä laissa. Esimerkkeinä voidaan mainita sotarikokset ja rikokset ihmisyyttä vastaan sekä kiristys ja virkamiehen väkivaltainen vastustaminen. Selkeintä olisi ajatella, että ROL 2:1 a:n 3- kohdan tarkoittamilla rikoksilla viitataan RL 21 luvun mukaisiin henkeen ja terveyteen kohdistuviin rikoksiin sekä RL 25 luvussa tarkoitettuihin vapauteen kohdistuviin rikoksiin.

¹²⁴ HE 271/2004 vp. s. 36-37, Vuorenpää 2014 s. 101-102, Jokela 2008 s. 134

¹²⁵ Frände 2009 s. 341

Kuitenkin jo ROL 2:1 a:n 2- kohdan mukaan RL 21:1–6 sekä 6 a:n mukaisten rikosten asianomistajalle on mahdollista määrätä avustaja, jos sitä asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välinen suhde huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna. Lisäksi myös muiden kuin rikoslain 21:1-6:ssä rangaistavaksi säädettyjen väkivaltarikosten asianomistajilla voi olla erityinen tarve saada oikeudenkäyntiavustaja. Näin ollen lainsäätäjän tarkoituksena ei ole ollut rajata henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia ainoastaan RL 21 luvussa mainittuihin rikoksiin. On kuitenkin katsottu, ettei ROL 2:1 a:n 3- kohtaan sisälly mahdollisuutta määrätä uhriavustajaa esimerkiksi ryöstön perusteella, vaikka ryöstö on rikoksena sellainen, että se kohdistuu selkeästi myös henkeen ja terveyteen, vaikkei sitä mainitakaan RL 21 luvussa.¹²⁶ On siis selvää, että RL 21 luvun ulkopuolelle jää sellaisia rikoksia, joilla on ilmeinen yhteys henkeen ja terveyteen.¹²⁷

ROL 2:1 a:n sanamuoto ja rikoslain otsikot näyttävät viittaavan siis siihen, että avustaja olisi mahdollista määrätä ainakin RL 20, 21 ja 25 luvuissa tarkoitetuissa rikosasioissa. Muiden rikosten osalta mahdollisuus ROL 2 luvun mukaiseen avustajaan tulee selvittää sen perusteella, onko rikostunnusmerkistö säädetty suojaamaan sellaisia oikeushyviä kuin henki, terveys ja vapaus. Jos näin on, voidaan avustaja määrätä edellyttäen, että ROL 2:1 a:n 3- kohdan yleiset edellytykset täyttyvät. Ruotsissa puolestaan asiasta on säädetty huomattavasti selvemmin. Siellä asianomistajalle on mahdollista määrätä avustaja aina, jos käsiteltävästä rikoksesta voi seurata vankeusrangaistus ja muut vaaditut edellytykset ovat olemassa (Lag om målsägande-biträde 1.1 § 3- kohta).¹²⁸ Ruotsin mallin mukainen säännös olisi voitu ottaa myös suomalaiseen lainsäädäntöön.

Ongelmia saattaa aiheutua myös silloin, kun samassa oikeudenkäynnissä käsitellään useita samaan asianomistajaan kohdistuvia rikoksia, joista vain jokin tai osa kuuluu ROL 2:1 a:n rikosluetteloon ja mahdollistaa ROL 2:1 a:n mukaisen avustajan määräämisen. Tällöin on epäselvää, minkä rikosten osalta asianomistaja on oikeutettu saamaan apua uhriavustajalta. Ruotsissa tällaisissa tilanteissa on käytännöllisten syiden katsottu puoltavan uhriavustajan oikeutta avustaa asianomistajaa kaikissa samalla kertaa, samassa menettelyssä käsiteltävissä rikosasioissa. Sa-

¹²⁶ OTM 2003:11 s. 30, Vuorenpää 2014 s. 102-103, Niemi-Kiesiläinen 2004 s. 312

¹²⁷ Matikkala 2000 s. 1

¹²⁸ Vuorenpää 2014 s. 103

moin Suomessa olisi järkevintä omaksua Ruotsin mallin mukainen menettely myös näissä tapauksissa ¹²⁹ ja asiasta voisi olla säännös lakiin kirjoitettuna. Tämä edistäisi rikosprosessin yleisten tavoitteiden toteutumista.

3. Uhriavustajalle annetun määräyksen voimassaolo

3.1. Määräyksen peruuttaminen ja raukeaminen alioikeudessa

Rikosprosessilakiin ei sisälly määräystä siitä, milloin uhriavustajamääräys raukeaa. Uhriavustaja on mahdollista määrätä koska tahansa rikosprosessin aikana ennen asiassa annetun tuomion lainvoimaisuutta. Oikeuskirjallisuuden mukaan määräys myös pysyy voimassa asian käsittelyn loppuun saakka, ellei sitä erikseen peruuteta.¹³⁰ Uhriavustajamääräyksen peruuttamisen osalta on voimassa soveltuvin osin oikeusapulain avustajaa koskevat säännökset (ROL 2:4.3). Oikeusapulain 9:2:ssä säädetään, että tuomioistuimien voi käsiteltävänä olevassa asiassa asianomistajan tai avustajan perustellusta pyynnöstä tai pätevästä syystä omasta aloitteestaankin peruuttaa avustajan määräyksen ja tarvittaessa määrätä toisen avustajan. Pätevänä syynä voisi tulla kyseeseen esimerkiksi avustajalle tullut tehtävän hoitamiseen liittyvä pysyvä este tai asianomistajan perusteltu tyytymättömyys avustajaan.¹³¹

Rikosprosessilaissa tai sen esitöissä ei ole lainkaan otettu kantaa siihen, raukeako uhriavustajamääräys silloin, jos jokin ROL 2:1 a:n mukaisista avustajan määräämisedellytyksistä lakkaa olemasta. Lainsäätäjän tarkoituksena on kuitenkin ollut se, että määräämisedellytysten lakkaaminen tarkoittaa samalla sitä, että tuomioistuimen tulee määrätä myös avustajatoimeksianto raukeamaan. Tästä on olemassa kuitenkin poikkeus. Jos asianomistajan syyteasian yhteydessä esitetty yksityisoikeudellinen vaatimus ROL 3:3:n nojalla siirretään käsiteltäväksi erillisessä riita-asiain oikeudenkäynnissä, on uhriavustajalle ROL 2 luvun nojalla annettu määräys ROL 2:7.2:n mukaan voimassa myös tässä jatkoprosessissa. Tämän mukaan vaikuttaisi siltä kuin asianomistajalla olisi mahdollisuus saada avustaja vain silloin, kun avustajamääräys on annettu

¹²⁹ Vuorenää 2014 s. 103-104, SOU 1986:49 s. 119

¹³⁰ Jokela 2008 s. 140, Virolainen 1998 s. 155, Vuorenää 2014 s. 104

¹³¹ Vuorenää 2014 s. 104

ennen siviilivaateen erottamista käsiteltäväksi erillisessä prosessissa, koska avustaja on ROL 2:1 a:n mukaan määrättävissä vain rikosasioissa.¹³²

Ongelmia voi aiheutua erityisesti silloin, kun syyttäjä on ROL 3:9:n mukaisesti ajanut asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta ennen sen erottamista käsiteltäväksi erillisessä siviiliprosessissa ja tästä johtuen asianomistajalla ei ole prosessissa ollut oikeudenkäyntiavustajaa. Näin ollen tällaisissa tilanteissa avustajamääräys tulisi voida antaa siviiliprosessia varten vielä erottamisen jälkeenkin. Vaarana on muutoin se, että asianomistaja, jolla olisi oikeus ROL 2 luvun mukaiseen avustajaan, ei välttämättä uskaltaisi pyytää syyttäjää ajamaan hänen yksityisiä korvausvaatimuksiaan. Mahdollistahan olisi, että asianomistaja jäisi kokonaan ilman avustajaa, jos yksityisoikeudelliset vaatimukset erotettaisiin käsiteltäväksi erillisessä siviilimenettelyssä. ROL 3:9:n mukaan syyttäjällä on velvollisuus ajaa asianomistajan rikokseen perustuvaa siviilivaatimusta rikosasian yhteyteen kumuloituna. Siten erottamistapauksissa asianomistajalla ei enää olisi mahdollisuutta saada apua syyttäjältäkään. Tuomioistuimen prosessinjohtoon kuuluu informoida syyttäjää yksityisoikeudellisten korvausvaatimusten mahdollisesta erottamisesta. Tällöin syyttäjällä on mahdollisuus kieltäytyä jatkossa ajamasta vaatimusta, jolloin ei ole estettä sille, että tuomioistuin määrää asianomistajalle oikeudenkäyntiavustajan ennen yksityisoikeudellisen vaateen erottamista,¹³³ kunhan ROL 2:1 a:n muut edellytykset oikeudenkäyntiavustajan määräämiselle ovat edelleen olemassa.

3.2. Asianomistajan oikeus oikeudenkäyntiavustajaan muutoksenhaussa

Jos asianomistaja on saanut oikeudenkäyntiavustajan jo alioikeudessa, on selvitettävä, onko avustajamääräys voimassa vielä muutoksenhaussakin. Toisaalta on mahdollista, että asianomistaja pyytää oikeudenkäyntiavustajan määräämistä vasta muutoksenhakuvaiheessa. Jos avustajamääräys jossakin tapauksessa pysyy voimassa muutoksenhaussa, tulee vastaavassa tilanteessa olla mahdollista määrätä avustaja myös ylemmässä oikeusasteessa.¹³⁴

¹³² Vuorenää 2014 s. 104-105

¹³³ Vuorenää 2014 s. 105

¹³⁴ Vuorenää 2014 s. 106

ROL 2:7.1 käsittelee yhdessä sekä rikoksesta epäillyn puolustajaa että asianomistajan oikeudenkäyntiavustajaa ja säättää, että puolustajan ja asianomistajan oikeudenkäyntiavustajan on tarvittaessa avustettava päämiestään myös haettaessa muutosta ylemmässä oikeusasteessa. Säännös asianomistajan oikeudenkäyntiavustajan osalta jättää kuitenkin ottamatta kantaa siihen, onko avustamisvelvollisuus riippumaton muutoksenhakijasta. ROL 2:1 a:ssä säädetään, että avustajamääräys on mahdollinen vain silloin, kun virallinen syyttäjä ajaa asiaa. Määräys siis raukeaisi silloin, kun laissa säädetyt määräämisedellytykset ovat lakanneet olemasta. Tämän perusteella voisi katsoa, että avustajamääräys pysyisi voimassa muutoksenhaussa vain silloin, kun virallinen syyttäjäkin on hakenut muutosta tuomioon.¹³⁵ Toisaalta on katsottu, että avustajamääräys on voimassa myös muutoksenhaussa silloin, kun asianomistaja on joko valittajana tai vastauksen antajana eikä merkitystä tällöin olisi syyttäjän toimenpiteillä asiassa. Tämä tarkoittaa, ettei edellytyksenä olisi se, että myös syyttäjä tai syytetty olisi hakenut muutosta tuomioon, eikä tätä voitane edellyttääkään ilman laissa olevaa nimenomaista säännöstä. Sama koskee tilannetta, jossa oikeudenkäyntiavustajan tarve ajankohtaistuu vasta muutoksenhakuvaiheessa.¹³⁶

Keskeisintä muutoksenhaun kannalta on kuitenkin selvittää, mitä tarkoitetaan ROL 2:1 a:n mukaisella asialla, jota ajaa virallinen syyttäjä. Lain esitöissä tähän ei ole otettu kantaa. Kohtaa on mahdollista tulkita kolmella tapaa: 1) voidaanko riittävänä pitää, että syyttäjä on ajanut syytettä alioikeudessa, vaikka hän olisikin tyytynyt annettuun ratkaisuun, vai 2) onko edellytettävä syyttäjän muutoksenhakua, tai 3) millainen vaikutus on sillä, että syyttäjä vain vastaa muutoksenhakuun, jonka syytetty on tehnyt.¹³⁷

Oikeudenkäyntiavustaja on mahdollista määrätä vain sillä edellytyksellä, että kyseessä on rikosasia, jota ajaa virallinen syyttäjä. Ruotsissa tätä edellytystä on perusteltu sen perusteettomia yksityissyytteitä vähentävällä vaikutuksella. Myös Suomessa on voimassa sama peruste, jonka voidaan katsoa tukevan sitä käsitystä, että kyseessä on virallisen syyttäjän ajama asia jo sillä perusteella, että syyttäjä on alioikeusvaiheessa ajanut syytettä. Toisaalta on kuitenkin mahdollista, että oikeudenkäyntiavustajamääräyksen voimassa pysyttäminen automaattisesti muutoksenhakuasteessa voisi lisätä perusteettomia muutoksenhakuja silloin, kun virallinen syyttäjä ei muutosta hae.¹³⁸

¹³⁵ Vuorenperä 2014 s. 106

¹³⁶ Virolainen-Pölonen 2004 s. 248

¹³⁷ Vuorenperä 2014 s. 106

¹³⁸ Vuorenperä 2014 s. 106-107 ja s. 107 av. 400

Toisaalta ROL 2:7.1:ssa säädetään, että vain asianomistajan tarpeella on merkitystä harkittaessa oikeudenkäyntiavustajan määräämistä muutoksenhakuun. Tämän perusteella voisi katsoa, että asianomistajalla tulisi olla mahdollisuus saada oikeudenkäyntiavustaja myös muutoksenhakuun riippumatta siitä, onko syyttäjä hakenut muutosta vai ei.¹³⁹ Lisäksi lain esitöissä todetaan, että avustajalla on velvollisuus avustaa asianomistajaa myös asianomistajan hakiessa muutosta yleisessä tuomioistuimessa.¹⁴⁰ Ehdoksi ei siis tässä ole asetettu, että syyttäjän olisi pitänyt hakea muutosta. Asianomistajalla on kuitenkin itsellään harkintavalta muutoksenhaun tarpeellisuudesta. Avustajan tulee neuvotella asianomistajan kanssa, eikä hän voi ryhtyä itsenäisesti muutoksenhaun kannalta välttämättömiin toimiin.¹⁴¹

Jos muutoksenhaku koskee vain siviilivaatimusta, ROL 2:7.2:ssa on säädetty, että oikeudenkäyntiavustajamääräys pysyy voimassa myös erillisessä oikeudenkäynnissä, jonne asianomistajan yksityisoikeudellinen vaatimus on siirretty käsiteltäväksi ROL 3:3:n perusteella. Tästä seuraa, että määräys pysyy voimassa myös siinä vaiheessa, kun erotettua siviilivaadetta koskevaan ratkaisuun haetaan muutosta. Tämän mukaan voidaan katsoa, että määräys pysyy voimassa myös silloin, kun muutosta haetaan sellaisen siviilivaatimuksen osalta, jota on käsitelty rikosasian yhteydessä. Muu tulkinta ei olisi looginen eikä tarkoituksenmukainen ja johtaisi vain siihen, että asianomistajan oikeus saada oikeudenkäyntiavustaja siviilivaatimusta koskevaan muutoksenhakuun riippuisi siitä, onko siviilivaatimus erotettu rikosasian yhteydestä käsiteltäväksi erillisessä siviiliprosessissa vai eikö niin ole tapahtunut.¹⁴²

ROL:ssa olevien säännösten perusteella ei kuitenkaan voida pitää yksiselitteisenä sitä, että asianomistajalla olisi aina mahdollisuus muutoksenhaussa turvautua oikeudenkäyntiavustajan apuun syyttäjän muutoksenhausta riippumatta. Lainsäädännöksissä ei myöskään oteta kantaa siihen, miten määräyksen voimassa pysymiseen vaikuttaa se, onko asianomistaja muutoksenhaun valittava vai vastaava osapuoli. Ruotsin lainsäädäntöön on otettu yksiselitteiset säännökset koskien oikeudenkäyntiavustajan määräämistä muutoksenhakuun. Esimerkiksi LOM 1:2:ssä säädetään, että asianomistajalla on mahdollisuus saada oikeudenkäyntiavustaja muutoksenhakuun vain silloin, kun muutosta käräjäoikeuden ratkaisuun hakee joko syyttäjä tai syytetty. Kyseisissä tapauksissa alioikeuden antama määräys oikeudenkäyntiavustajasta on voimassa myös muutoksenhaussa. Tämän lisäksi LOM 3:2:n mukaan määräys pysyy voimassa myös silloin,

¹³⁹ Vuorenää 2014 s. 107

¹⁴⁰ HE 82/1995 vp. s. 51

¹⁴¹ HE 82/1995 vp. s. 51

¹⁴² Vuorenää 2014 s. 107

kun alioikeuden päätökseen haetaan muutosta vain siviilivaatimuksen osalta. Ruotsin mallin mukaisesti myös Suomen lainsäädäntöön olisi hyvä ottaa tarkemmat säännökset koskien oikeudenkäyntiavustajamääräyksen voimassapysymistä ja sanotun määräyksen antamista muutoksenhakuun eri tilanteet huomioon ottaen.¹⁴³ Tältä osin lainsäädäntö on tällä hetkellä puutteellista eikä riittävän yksiselitteistä.

3.3. Asianomistajan oikeus tukihenkilöön muutoksenhaussa

Laissa ei ole säädetty asianomistajan mahdollisuudesta saada tukihenkilöä muutoksenhakuun. ROL 2:7.1 koskee sanamuotonsa mukaan ainoastaan asianomistajan oikeudenkäyntiavustajan määräämistä muutoksenhakuun. Muutoksenhaussa tulevat siten oletettavasti sovellettaviksi samat edellytykset, jotka koskevat tukihenkilön määräämistä aiemmassa alioikeuskäsittelyssä ROL 2:1 a:n ja ROL 2:3:n mukaisesti. Jos asianomistajaa on tarve kuulla henkilökohtaisesti muutoksenhaussa ja hän on edelleen tuen tarpeessa, alemmassa oikeusasteessa annettu tukihenkilöä koskeva määräys pysyy voimassa muutoksenhaussa.¹⁴⁴ ROL 2:3:ssä mainittu oikeudenkäynti koskee näin ollen myös oikeudenkäyntiä muutoksenhaussa. Tämän mukaan asianomistaja tarvitsisi tukihenkilöä muutoksenhaussa vain silloin, kun järjestetään suullinen pääkäsittely. OK 27:2:n mukaan hovioikeuden on toimitettava pääkäsittely, jos se asianosaisen, todistajan tai asiantuntijan kuulemiseksi taikka muutoin asian selvittämiseksi on tarpeen. Lisäksi OK 27:3.1:ssa säädetään, että hovioikeudessa on toimitettava suullinen pääkäsittely silloin, jos rikosasian asianomistaja tai vastaaja on sitä vaatinut. ROL 2:1 a:n mukaisten edellytysten tulee tietenkin edelleen olla voimassa, jotta tukihenkilö on mahdollista määrätä vielä muutoksenhakuvaiheessakin.¹⁴⁵

Tukihenkilö on mahdollista määrätä vain sellaisessa jutussa, jota ajaa virallinen syyttäjä. Kun tukihenkilö määrätään asianomistajalle, jolla ei ole jutussa omia vaatimuksia, täytyy syyttäjän, toisen asianomistajan tai vastaajan tehdä valitus, jotta juttu etenisi muutoksenhakuvaiheeseen. Asianomistajalla on oikeus tukihenkilöön muutoksenhaussa, jos edellytykset tukihenkilön määräämiseksi ovat edelleen voimassa. Jos asianomistajalla on jutussa tarve saada tukea, ei merkitystä ole sillä, kuka valituksen on tehnyt ja kenen muutoksenhaun johdosta asianomistajaa on

¹⁴³ RP. 1987/88:107 s. 26, Renfors-Sverne 1998 s. 185, Vuorenpää 2014 s. 107-108, Ekelöf-Boman 1996 s. 99

¹⁴⁴ Vuorenpää 2014 s. 108

¹⁴⁵ Vuorenpää 2014 s. 108 ja s. 108 av. 404

tarve kuulla henkilökohtaisesti muutoksenhakuvaiheessa.¹⁴⁶ Käytäntöä voisi selkiyttää lain-säännös koskien asianomistajan tukihenkilön määräämistä muutoksenhakuun ja tämän mää-räyksen voimassapysymistä.

IV Syyttäjän velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellisia vaati-muksia

1. Lähtökohtia

Prosessioikeudessa noudatettavan separaatio- eli erillisyyisperiaatteen mukaan samassa oikeu-denkäynnissä ei käsitellä eri prosessilajien asioita. Tämä johtuu siviili- ja rikosasioiden välisistä eroavaisuuksista. Siviili- eli yksityisoikeudelliset asiat käsitellään siviiliprosessuaalisessa jär-jestyksessä, kun taas rikokseen perustuvat julkisoikeudellista laatua olevat seuraamukset mää-rätään rikosprosessiteitse.¹⁴⁷ Joissakin tapauksissa voidaan kuitenkin soveltaa adheesio- eli lii-tännäisperiaatetta. Tämän periaatteen mukaan on mahdollista käsitellä eri prosessilajeihin kuu-luvia vaatimuksia samassakin oikeudenkäynnissä. Pääasian yhteydessä voidaan siis käsitellä sivuvaateita, jotka itsenäisinä juttuina muutoin kuuluisivat toisen prosessilajin mukaiseen kä-sittelyjärjestykseen. Tällöin sivuvaatimuksen käsittelyjärjestys on sama kuin päävaateenkin.¹⁴⁸ Kun rikokseen perustuva yksityisoikeudellinen vaatimus esitetään samassa oikeudenkäynnissä, jossa käsitellään myös vaatimuksen perusteena olevaa rikosta, on tällöin päävaateena rangais-tusvaade ja sivuvaatimuksena yksityisoikeudellinen vaatimus.¹⁴⁹ Vahingonkorvausvaatimus pysyy luonteeltaan dispositiivisena asiana myös rikosoikeudenkäynnin yhteydessä käsitel-tynä.¹⁵⁰

Vaikka syytteen ja syytteessä tarkoitettuun rikokseen perustuvan yksityisoikeudellisen vaati-muksen yhteiskäsittelyllä saavutetaan lukuisia etuja, voi adheesioperiaatteen noudattaminen toisaalta myös aiheuttaa haittaa jutun käsittelylle. Ainakin oikeudenkäyntiaineiston paisuminen ja samalla koko jutun laajeneminen, siviilivaatimusten selvittelystä johtuva oikeudenkäynnin

¹⁴⁶ Vuorenää 2014 s. 108-109

¹⁴⁷ Aalto 1965 s. 244, Lappalainen 1986 s. 2, Virolainen 1995 s. 58, Olivecrona 1968 s. 322, Vuorenää 2014 s. 111

¹⁴⁸ Aalto 1965 s. 43, Lappalainen 1986 s. 2, Vuorenää 2014 s. 111

¹⁴⁹ Vuorenää 2014 s. 111

¹⁵⁰ Kettula 2006 s. 174

pitkittyminen ja rangaistusvaateen käsittelyn viivästyminen sekä korvausvaatimusten summittainen käsittely pääpainon ollessa syyteasian käsittelyssä aiheuttavat selvästi haittaa jutun käsittelylle ja prosessin keskittämisyrittämiselle.¹⁵¹ Tärkeää on, että tapahtuneen rikoksen jälkeen esitutkinnan ja oikeudenkäynnin annettavine tuomioineen tulee tapahtua lyhyellä aikavälillä, jotta sanktiomekanismi pääsee toteutumaan ajatellulla tavalla.¹⁵²

Syytteen ja syytteessä tarkoitettuun rikokseen perustuvan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ratkaiseminen perustuu yleensä ainakin osittain samaan oikeudenkäyntiaineistoon. Sovellettaessa adheesioperiaatetta vältetään saman oikeudenkäyntiaineiston toistuvalla esittämiseltä, mikä on prosessiekonomian kannalta järkevää. Syyttäjän velvollisuus esittää oikeudenkäyntiaineisto koituu tällöin asianomistajan tai muun vahinkoa kärsineen hyväksi.¹⁵³ Yhteiskäsittely myös vähentää riskiä keskenään ristiriitaisista tuomioista ja siitä, että eri tuomioistuimet arvioisivat samaa oikeudenkäyntiaineistoa eri tavoin siviili- ja rangaistusvaatimuksen osalta.¹⁵⁴

RL 6:4:ssä yleisperiaatteena säädetään, että rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttamiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen. Koska teon kokonaisarviointilla on keskeinen merkitys rangaistusta mitattaessa, on tärkeää, että tuomioistuin pystyy arvioimaan tekoa kokonaisuudessaan,¹⁵⁵ jolloin myös teosta johtuvilla yksityisoikeudellisilla vaatimuksilla on merkitystä asiassa.

RL 6:6:n 3- kohdassa puolestaan säädetään, että rangaistuksen lieventämisperusteita ovat muun muassa tekijän pyrkimys estää tai poistaa rikoksensa vaikutuksia taikka hänen pyrkimyksensä edistää rikoksensa selvittämistä. Tällaiset lieventämisperusteet on huomioitava rangaistusta määrättäessä. Esimerkkeinä oikeuskirjallisuudessa on mainittu muun muassa tilanteet, joissa väkivaltarikoksen tehnyt auttaa uhrinsa hoitoon tai omaisuusrikokseen syylistynyt palauttaa anastamansa omaisuuden.¹⁵⁶ Rikoksen ja siihen perustuvan yksityisoikeudellisen vaatimuksen yhteiskäsittely voi usein myös edistää tällaisten, varsinaisen rikollisen teon jälkeen tapahtuneiden ja tunnusmerkistökuvaukseen kuulumattomien seikkojen selvittämistä.¹⁵⁷

¹⁵¹ Lappalainen 1986 s. 51-52, Vuorenää 2014 s. 111 ja s. 111 av. 407

¹⁵² Kettula 2006 s. 167

¹⁵³ HE 82/1995 vp. s. 53, Ekelöf-Boman 1996 s. 184, SOU 1998:40 s. 109, Vuorenää 2014 s. 111-112

¹⁵⁴ Lappalainen 1986 s. 38, HE 82/1995 vp. s. 53, Olivecrona 1968 s. 324, Vuorenää 2014 s. 112

¹⁵⁵ Vuorenää 2014 s. 112

¹⁵⁶ HE 125/1975 II vp. s. 15, Lappi-Seppälä 1987 s. 491, Vuorenää 2014 s. 112

¹⁵⁷ Lappalainen 1986 s. 49, Vuorenää 2014 s. 112

RL 6:7.1:n 1- kohdan kohtuullistamisperusteen mukaan tuomioistuimella on mahdollisuus rangaistusta määrättäessä huomioida tekijälle rikoksesta johtunut tai hänelle tuomiosta aiheutuva muu seuraus. Esimerkkinä tulee kyseeseen tekijän maksettavaksi tuomittu vahingonkorvaus. Adheesioperiaatteella voidaan siis pyrkiä vähentämään myös sanktiokumulaation riskiä, kun rangaistus- ja korvausvaatimukset käsitellään samassa menettelyssä.¹⁵⁸

Vahingonkorvaussäännöksillä on selvästi preventiivinen vaikutus, mitä samalla voidaan pitää adheesio- etuna. Preventio ilmenee niin yksittäisellä henkilötasolla kuin myös yleisemmällä, moraalialla ylläpitävällä tasolla.¹⁵⁹ Korvausvelvollisuuden preventiivinen funktio jakaantuu siis korvattavien vahinkojen ennaltaehkäisyyn ja lisäksi rikosoikeudelliseen yleispreventioon. Jälkimmäisen osalta preventio ilmenee esimerkiksi siinä, miten rikosjuttujen uutisoinnissa keskeisellä sijalla ovat rikosentekijän maksettaviksi tuomittavat vahingonkorvausten määrät.¹⁶⁰ Rikosentekijän näkökulmasta tarkasteltuna adheesiosysteemillä on lisäksi erityispreventiivinen ulottuvuus. Adheesio varmistaa sen, että vahingonkorvaukset tulevat myös käytännössä todella tuomituiksi. Tällä puolestaan on katsottu olevan ainakin jonkin verran vaikutusta potentiaalisten rikosentekijöiden haluun tehdä tai uusia rikoksia. Ilman adheesiota taas olisi vaarana, että korvausvaatimukset jäisivät tulevaisuudessa mahdollisesti käytävän erillisen siviiliprosessin varaan.¹⁶¹

Nykyisin adheesioperiaate ilmenee ROL 3:1:ssä ja 3:9:ssä. Peruseriaatteena ROL 3:1 käsittelee adheesio- yleisiä edellytyksiä, joiden perusteella yksityisoikeudellinen vaatimus on aina mahdollista kumuloida syyteasian yhteydessä käsiteltäväksi. ROL 3:9:ssä taas säädetään niistä edellytyksistä, joiden perusteella virallinen syyttäjä on virkavelvollisuutensa nojalla velvollinen ajamaan asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta syyteasian yhteydessä. ROL 3:9:n edellytykset ovat selvästi tiukemmat kuin ROL 3:1:ssä säädetty edellytykset. Tästä seuraa, että syyttäjän velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta muodostaa oman alueensa adheesioperiaatteen sisälle.¹⁶² Kun ROL 3:9:ssä säädetään syyttäjän velvollisuudesta ajaa rikokseen perustuvaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta, tarkoitus on ollut rajata syyttäjän velvollisuutta yksityisoikeudellisten vaatimusten laajuuden suhteen.¹⁶³

¹⁵⁸ Lappi-Seppälä 1987 s. 494, Vuorenää 2014 s. 112-113, Lappalainen 1986 s. 49

¹⁵⁹ SOU 1956:55 s. 129, Routamo-Hoppu 1988 s. 13, Ståhlberg-Karhu 2013 s. 7, Vuorenää 2014 s. 113

¹⁶⁰ Lappalainen 1986 s. 51, Vuorenää 2014 s. 113, SOU 1963:27 s. 116, SOU 1967:59 s. 261

¹⁶¹ Lappalainen 1986 s. 51, Vuorenää 2014 s. 113

¹⁶² Vuorenää 2014 s. 113, Olivecrona 1968 s. 325

¹⁶³ Kettula 2006 s. 150

Jos virallinen syyttäjä kieltäytyy ottamasta asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta ajaakseen, on vahinkoa kärsineellä mahdollisuus itse ajaa rikosprosessissa siviilivaatimustaan, kunhan ROL 3:1:ssä adheesioperiaatteelle asetetut yleiset edellytykset vain täyttyvät.¹⁶⁴ Rikosprosessiuudistus ei muuttanut adheesioperiaatteen soveltamisalaa, sillä ROL 3:1 vastaa sisällöltään aikaisemmin noudatettua menettelyä koskenutta OK 14:8:n ensimmäistä virkettä.¹⁶⁵ ROL 3:10.1:ssä säädetään, että jos syyttäjä on ilmoittanut, että hän ei asianomistajan pyynnöstä huolimatta aja tämän vaatimusta, asianomistajalla on mahdollisuus määräjassa toimittaa tuomioistuimeen vaatimuksensa ja sen perusteet kirjallisena saadakseen vaatimuksensa rikosasian yhteydessä tutkittavaksi. ROL 3:2:ssä säädetään, että kun syyte ja syytteessä tarkoitettu rikoksesta johtuva yksityisoikeudellinen vaatimus tulevat erikseen vireille samassa tuomioistuimessa, tuomioistuin voi määrätä yksityisoikeudellisen vaatimuksen käsiteltäväksi yhdessä syyteasian kanssa.

Adheesioperiaatetta ilmentävä asianomistajan edun kannalta tärkein uudistus vanhaan menettelyyn verrattuna on ROL 3:9, jossa säädetään edellytyksistä syyttäjän virkavelvollisuuden syntymiselle ajaa syyteasian yhteydessä asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta.¹⁶⁶

Yksityisoikeudellisen vaatimuksen käsittelemisestä virallisen syyttäjän nostaman syytteen yhteydessä on asianomistajalle merkittävää hyötyä ja monenlaisia etuja. Ilman tätä mahdollisuutta vaatimusten esittämisestä voisi asianomistajalle koitua joissakin tapauksissa lisäkustannuksia ja tarpeetonta ajanhukkaa. Yksityisoikeudellisen vaatimuksen tueksi voi riittää syyttäjän esittämä näyttö syytteen johdosta, eikä mitään omaa erityistä todistusaineistoa tarvita. Tällöin olisi kohtuutonta, jos asianomistajan olisi oltava tuomioistuimessa läsnä henkilökohtaisesti tai hänen tulisi hankkia oikeudenkäyntiasiamies pelkästään vaatimusten esittämistä varten, varsinkin jos vaatimukset on esitetty jo esitutkinnassa¹⁶⁷ ja syytteeseen on yhdytty.

Uudistuksen on myös katsottu helpottavan asianomistajan asemaa sekä tekevän oikeudenkäynnistä yksinkertaisemman erityisesti silloin, kun asianomistajalla on selkeät ja yksikertaiset vaatimukset.¹⁶⁸ Lisäksi menettely auttaa asianomistajaa

¹⁶⁴ Vuorenää 2014 s. 113-114

¹⁶⁵ HE 82/1995 vp. s. 52, Vuorenää 2014 s. 114 av. 418

¹⁶⁶ Vuorenää 2014 s. 114

¹⁶⁷ HE 82/1995 vp. s. 57, Vuorenää 2014 s. 114

¹⁶⁸ LaVM 9/1997 vp. s. 17, Vuorenää 2014 s. 114

saamaan nopealla ja yksinkertaisella tavalla vaatimuksensa tuomioistuimessa tutkittaviksi¹⁶⁹ ja siitä päätöksen.

Asianomistajan aseman parantumista syyttäjän nyt tarkasteltavaan asiaan liittyvän virkavelvollisuuden johdosta on käsitelty oikeuskirjallisuudessa. Erityisesti on korostettu sitä, että menettely vähentää riskiä pääkäsittelyn peruuntumisesta, mikä aiheutuisi silloin, jos asianomistajaa, jolla on vaatimuksia esitettävänä, ei tavoitettaisikaan oikeudenkäyntiä varten.¹⁷⁰ Uudistus paransi rikoksen uhrin asemaa siinäkin mielessä, että nyt hänellä on paremmat mahdollisuudet saada laadukasta lainopillista apua prosessissa ilman, että siitä joutuisi erikseen maksamaan. Samalla myös prosessin osapuolten tasapuolinen ja yhdenvertainen kohtelu sekä prosessuaalinen tasa-arvo paranivat (equality of arms). Se, että rikoksen uhrin oikeuksista huolehditaan ja että rikoksiin syyllistyneet joutuvat paitsi rikosoikeudelliseen myös vahingonkorvausvastuuseen, on keskeistä yleisen edun ja rikosoikeudellisen järjestelmän uskottavuuden ja toimivuuden kannalta.¹⁷¹

Toisaalta on taas katsottu, että yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaminen olisi ristiriidassa syyttäjän rikosprosessuaalisen roolin kanssa, vaikka syyttäjällä olisi viimekätinen valta harkita, ottaako hän vaatimuksen ajaakseen vai vaarantuuko hänen asemansa rikosprosessuaalisessa mielessä. Syyttäjä on valtion rangaistusvaateen esittäjä ja ajaja. Periaatteessa syyttäjän toiminnan keskeinen vaatimus objektiivisuudesta vaarantuu, jos syyttäjän velvollisuuksiin lisätään prosessin toisen osapuolen yksityisistä vahingonkorvauseduista huolehtiminen ja syyttäjä ikään kuin toimisi tässä asiamiehenä. Myös käytännöllisten seikkojen on katsottu olevan tätä järjestelyä vastaan. Syyttäjän ensisijainen tehtävä on syytteen ajaminen ja rikosvastuun toteuttaminen, mikä vaatii syyttäjältä huolellista valmistautumista oikeudenkäyntiin ja prosessin aktiivista läpiviemistä sekä siihen osallistumista. Asianomistajan vaatimusten ajaminen virkavelvollisuuden nojalla edellyttäisi huolellisuutta eikä tähän asennoitumiseen sopisi asianomistajan etujen ajaminen vain toissijaisesti ja ylimalkaisesti, pääpainon ollessa syytteen ajamisessa. Toisaalta taas syyttäjän ensisijainen tehtävä rikosvastuun toteuttajana kärsisi asianomistajan yksityisoikeudellisten vaatimusten ajamisesta. Näin ollen kahden tehtävän päällekkäinen hoito voisi viedä tosiasiallisesti resursseja molemmilta eikä kumpikaan virkavelvollisuuden nojalla hoidettavista velvollisuuksista ehkä tulisi riittävän laadukkaasti ja perusteellisesti hoidettua.¹⁷² Vaikka syyttäjä ottaisi ajaakseen asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen, hänen on oltava

¹⁶⁹ SOU 1998:40 s. 112

¹⁷⁰ Arvela 1997 s. 381, Halme 1997 s. 461, Vuorenpää 2014 s. 114

¹⁷¹ Träskman 1993 s. 206, Jokela 2008 s. 266, Vuorenpää 2014 s. 114, Pirjatanniemi 2008 s. 365

¹⁷² Jonkka 1994 s. 734, Lahti 1974 s. 340, Lappalainen 1986 s. 53, Vuorenpää 2014 s. 114

syyteasiassa ehdottoman puolueeton ja otettava huomioon myös syyllisyyttä vastaan puhuvat seikat.¹⁷³

Ongelmallisinta uudistuksen kannalta onkin, että syyttäjän velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta voi vaarantaa vaatimuksen syyttäjän objektiivisuudesta tai ainakin vähentää yleistä luottamusta syyttäjän objektiivisuusvelvollisuuden toteutumiseen.¹⁷⁴ Kun syyttäjä ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta, hän ei toimi asianomistajan asiamiehenä, vaan hoitaa objektiivisesti tehtävänsä virkavastuun nojalla. Rooli poikkeaa esimerkiksi asianajajan toimenkuvasta, jolla tähdätään vain päämiehen kannalta mahdollisimman hyvään lopputulokseen.¹⁷⁵

Objektiivisuusvaatimus ei estä syyttäjää kehottamasta asianomistajaa kiinnittämään huomiota korvausvaatimukseen ja oikeuskäytäntöön liittyviin seikkoihin, esimerkiksi normaaleihin korvausmääriin taikka korko- ja oikeudenkäyntikuluvaatimukseen. Syyttäjällä on myös velvollisuus neuvoa asianomistajaa, jos tämän esittämissä vaatimuksen perusteissa tai todisteissa ilmenee puutteita.¹⁷⁶ Näin syyttäjä samalla edistää hänelle ROL 3:9:ssä asetetun velvollisuuden toteutumismahdollisuuksia.

Syyttäjän puolueettomuusvaatimuksesta seuraa, ettei syyttäjä saa ryhtyä sellaisiin toimiin, jotka eivät ole välttämättömiä vaatimuksen ajamisen kannalta. Syyttäjän velvollisuutena ei ole esimerkiksi selvittää syytetyn maksukykyä mahdollisesti maksettaviksi tuomittavia vahingonkorvauksia ajatellen. Syyttäjän mahdollisuuteen pyrkiä siviilivaatimusta koskevaan sovintoon rikosasian vastaajan kanssa, on myös suhtauduttu kielteisesti.¹⁷⁷

ROL 3.9:ssä säädetään niistä edellytyksistä, joiden vallitessa syyttäjällä on lakiin perustuva virkavelvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta. Eriyissäännöksenä se syrjäyttää syyttäjälaitoslain 26 §:n 4- kohdassa säädetyt syyttäjän objektiivisuusvaatimuksen toteutumislle asetetut esteellisyyserusteet. Tämän sanotun lainkohdan mukaan syyttäjä olisi yksityisoikeudellista vaatimusta ajaessaan esteellinen silloin, kun hän on palvelussuhteessa tai käsiteltävänä olevaan asiaan liittyvässä toimeksiantosuhteessa joko asianosaiseen taikka siihen,

¹⁷³ Kettula 2006 s. 187

¹⁷⁴ Vuorenää 2014 s. 114-115

¹⁷⁵ VKS:2006:3 s. 7, Ds Ju 1986:10 s. 36, Vuorenää 2014 s. 115, Virolainen-Pölonen 2004 s. 64

¹⁷⁶ VKS:2006:3 s. 7, Vuorenää 2014 s. 115, SOU 1998:40 s. 112

¹⁷⁷ Vuorenää 2014 s. 115

jolle on odotettavissa hyötyä taikka vahinkoa asiassa. Tämä ei kuitenkaan koske tilanteita, joissa syyttäjä ajaa ROL 3:9:n perusteella asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta. Tätä voidaan perustella sillä, ettei virkamies voi tulla esteelliseksi vain sillä perusteella, että hän suorittaa virkavelvollisuutensa nojalla laissa hänelle määrättyä tehtävää.¹⁷⁸ Myöskään palvelussuhde valtioon ei luonnollisesti takaan voi täyttää esteellisyyssäännöksen mukaista tunnusmerkistöä.¹⁷⁹

Syyttäjälaitoslain 26 §:n 4- kohdan on katsottu tarkoittavan myös sitä, ettei syyttäjä voi ottaa ajaakseen muita kuin ROL 3:9:ään perustuvia asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia.¹⁸⁰ Toisaalta voisi olla mahdollista, että syyttäjä joissain tilanteissa ylittäisi ROL 3:9:ään perustuvan virkavelvollisuuden rajan ajessaan vaatimusta. Tämä liittyy erityisesti kysymykseen siitä, johtuuko vaatimus syytteenalaisesta rikoksesta vai perustuuko se siihen ja tästä johtuvaan ROL 3:9:n mukaisen yksityisoikeudellisen vaatimuksen alan kaventumiseen.¹⁸¹ Tähän palataan jäljempänä kohdassa 2.2.

2. Syyttäjän virkavelvollisuuden syntymisen edellytykset ROL 3:9:n mukaan

Rikosprosessiuudistus ei muuttanut sitä, ettei syyttäjällä ole kaikissa tilanteissa velvollisuutta ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta.¹⁸² Syyttäjän päätehtävän tulee olla rangaistusvaateen ajaminen. Asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamisen yhteydessä onkin painotettu sitä, että syyttäjälle rikosoikeudellisen vastuukysymyksen selvittäminen on tärkeintä, mikä tulee korostetusti esille silloin, kun syytetty on vangittuna.¹⁸³ ROL 3:9:n ensimmäisessä virkkeessä mainitaan ne ehdot, joiden täytyessä syyttäjälle syntyy virkavelvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta.¹⁸⁴ Tämän säännöksen perustavana lähtökohtana on pidetty sitä, että rikosprosessuaalinen järjestelmä huolehtii asianomistajan oikeuksista ja näin parantaa hänen asemaansa.¹⁸⁵

¹⁷⁸ VKS:2006:3 s. 2, Vuorenää 2007 s. 235, Vuorenää 2014 s. 115

¹⁷⁹ Virolainen 1998 s. 124 av. 5, Vuorenää 2014 s. 115

¹⁸⁰ Vuorenää 2014 s. 116, VKS:2006:3 s. 2

¹⁸¹ Vuorenää 2014 s. 116

¹⁸² Vuorenää 2014 s. 116

¹⁸³ NJA II 1988 s. 15

¹⁸⁴ Vuorenää 2014 s. 116

¹⁸⁵ KM 2001:5 s. 26

ROL 3:9.1:n mukaan syyttäjän on vireille panemansa syyteasian yhteydessä ajettava asianomistajan pyynnöstä rikokseen perustuvaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta rikosasian vastaajaa vastaan, jos se voi tapahtua ilman olennaista haittaa eikä vaatimus ole ilmeisen perusteeton.

PKL 6:2.2:n mukaan syyttäjällä, joka ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta, on oikeus myös vaatia vakuustakavarikkoa vakuudeksi tuomittavien korvausten maksamisesta. Esitutinnan aikana kyseisen vaatimuksen tekemiseen on mahdollisuus pidättämiseen oikeutetulla virkamiehellä. Syytteen vireille tulon jälkeen taas vaatimuksen saa tehdä sekä syyttäjä että asianomistaja turvatakseen itselleen tulevan vahingonkorvauksen maksamisen.¹⁸⁶ OK 7:4:n mukaan turvaamistoimesta päättää hakemuksesta se tuomioistuin, jossa hakijan vaatimusta tai oikeutta koskevan pääasian oikeudenkäynti on vireillä.

Kun asianomistaja ei voi vaatia vakuustakavarikkoa ennen syytteen nostamista, hän voi kuitenkin esitutinnan aikana pyytää pidättämiseen oikeutetulta virkamieheltä vakuustakavarikko-vaatimuksen esittämistä. Pakkokeinolain esitöissä kuitenkin korostetaan, ettei sen paremmin syyttäjällä kuin muullakaan pidättämiseen oikeutetulla virkamiehellä ole velvollisuutta vakuustakavarikkovaatimuksen esittämiseen asianomistajan puolesta. Lain perusteluissa todetaan, että syyttäjällä on harkintavalta vaatimuksen esittämisen suhteen. Hänen tulee tällöin huomioida muun muassa asianomistajan asiantuntemus, vaatimuksen perusteet sekä se, tulisiko hän muutoinkin vaatimaan vakuustakavarikkoa valtiolle tulevan rahamäärän maksamisen turvaamista varten. Asianomistajalla on aina mahdollisuus syytteen nostamisen jälkeen hakea tuomioistuimelta oikeudenkäymiskaaren 7 luvussa säädettyä turvaamistoimea silloin, kun pidättämiseen oikeutettu virkamies ei ennen syytteen vireille tuloa ole ottanut tehdäkseen asianomistajan puolesta vakuustakavarikkovaatimusta.¹⁸⁷

2.1. Asianomistajan tai asianomistajalta oikeutensa johtavan tahon esittämä pyyntö

Kaikki rikoksen johdosta vahinkoa kärsineet eivät voi syyttäjää sitovalla tavalla vaatia tätä ajamaan heidän yksityisoikeudellisia korvausvaatimuksiaan. ROL 3:9:n sanamuodosta johtuu, että vain asianomistajan asemassa oleva voi tätä vaatia, kun taas lain esitöissä raja ei ole näin jyrkkä. Hallituksen esityksestä käy ilmi, että tietyissä tilanteissa myös muilla kuin vain asianomistajalla

¹⁸⁶ Vuorenpää 2014 s. 116

¹⁸⁷ HE 222/2010 vp. s. 268, Helminen ym. 2012 s. 950, Vuorenpää 2014 s. 116-117

on mahdollisuus turvautua syyttäjän apuun yksityisoikeudellisten korvausvaatimusten esittämisessä. Tällaisina asianomistajalta oikeutensa johtavina tahoina voidaan pitää esimerkiksi asianomistajan konkurssi- ja kuolinpesää. Syyttäjällä voi olla velvollisuus ajaa korvausvaatimusta myös silloin, kun vaatimuksen esittää asianomistajan sijasta regressioikeutensa nojalla vakuutusyhtiö, joka on korvannut asianomistajalle koituneen vahingon. Kuitenkaan esimerkiksi asianomistajalta perintätoimistolle siirrettyyn oikeuteen perustuvan vaatimuksen ajaminen ei kuulu syyttäjälle.¹⁸⁸

Jos jollakin muulla taholla kuin asianomistajalla on oikeus syyttäjää sitovasti vaatia tätä ajamaan hänen korvausvaatimustaan, on tuon oikeuden oltava johdettavissa vastaavasta asianomistajalle kuuluneesta oikeudesta. Sitä vastoin syyttäjällä ei ole mitään velvollisuutta ajaa sellaisen tahon korvausvaatimusta, joka ei ole rikosasian asianomistaja, vaikka kyseiselle taholle olisikin koitunut rikoksesta vahinkoa. Esimerkistä käy tilanne, jossa pahoinpitelyn johdosta on nostettu syyte tilanteessa, jossa kolmannelle on syntynyt taloudellista vahinkoa pahoinpitelyn uhrin kaatumisesta aiheutuneen omaisuusvahingon johdosta. Vahingoittuneen omaisuuden omistaja tai haltija ei tällöin kuitenkaan ole pahoinpitelysyytteen johdosta käytävän rikosprosessin asianomistaja eikä näin ollen ole oikeutettu syyttäjän apuun yksityisoikeudellisten korvausvaatimusten esittämisessä.¹⁸⁹

Ruotsissa vastaavan kaltaiset säännökset sisältyvät sen voimassa olevaan oikeudenkäymiskaareen (rättegångsbalken, RB) ja adheesioprosessia koskevaan RB 22 lukuun (Om enskilt anspråk i anledning av brott). RB 22:2:ssa säädetään syyttäjän velvollisuudesta ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta. Samoin kuin Suomessa, myös Ruotsissa peruslähtökohtana on syyttäjän velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta syyteasian yhteydessä. RB 22:2:n alkuperäisen sanamuodon mukaan syyttäjällä ei kuitenkaan ollut velvollisuutta ajaa niiden tahojen vaatimuksia, jotka johtivat oikeutensa asianomistajan oikeudesta. Kyseisten tahojen tuli itse huolehtia yksityisoikeudellisten vaatimustensa ajamisesta. Syyttäjän apuun oikeutettujen tahojen näin tiukka rajaaminen sai tällöin osakseen kritiikkiä. RB 22:2:ään lisättiinkin vuonna 1969 kolmas momentti, joka oikeuttaa myös ne tahot, joille asianomistajan oikeus on siirtynyt, saamaan syyttäjältä apua yksityisoikeudellisten vaatimustensa ajamisessa.¹⁹⁰

¹⁸⁸ VKS:2006:3 s. 2-3, HE 82/1995 vp. s. 58, Vuorenpää 2014 s. 117

¹⁸⁹ HE 82/1995 vp. s. 74, Vuorenpää 2014 s. 117

¹⁹⁰ Boman 1967 s. 98, Vuorenpää 2014 s. 119

Asianomistaja voi toki itsekin huolehtia korvausvaatimuksen esittämisestä ja ajamisesta. Tämän vuoksi on olennaista, että syyttäjä ottaa korvausvaatimuksen ajaakseen vain, jos asianomistaja on tätä erikseen pyytänyt. Vielä oikeudenkäynnin aikanaikin asianomistaja voi aina perua esittämänsä pyynnön ja ruveta itse ajamaan vaatimustaan.¹⁹¹ Asianomistaja voi esittää pyynnön joko esitutkinnassa tutkinnanjohtajalle tai suoraan viralliselle syyttäjälle (ROL 3:9.2). Pyyntö ei ole säädetty mitään määrämuotoa, joten sen voi tehdä joko kirjallisesti tai suullisestikin.¹⁹²

ETL 1:2.1:n 3- kohdan mukaan asianomistajan yksityisoikeudellinen vaatimus on selvitettävä esitutkinnassa, jos hän on pyytänyt syyttäjää ajamaan vaatimustaan ROL 3:9:n nojalla. Asianomistajan tulisi siis esittää tämä pyyntö ennen kuin esitutkinta lopetetaan, jotta yksityisoikeudellinen vaatimus olisi mahdollista selvittää.¹⁹³ Pyyntö esittäminen vasta syytteen nostamisen jälkeen ei myöskään ole mahdollista silloin, kun syyttäjä katsoo siitä aiheutuvan olennaista haittaa syyteasian käsittelylle. Tällöin vaatimuksen ajaminen ei enää kuulu syyttäjän virkavelvollisuuteen.¹⁹⁴

Samoin kuin Suomessa, myös Ruotsissa syyttäjän velvollisuuden syntyedellytyksenä on asianomistajan esittämä pyyntö. RB 22:2.1:n mukaan kyseinen pyyntö voidaan esittää joko esitutkinnan johtajalle tai syyttäjälle. Samassa yhteydessä tulee myös esittää vaatimuksen perusteena olevat seikat. RB 22:2.2:n mukaan esitutkinnan johtajan tai syyttäjän on mahdollisuuksien mukaan pyrittävä informoimaan asianomistajaa silloin, jos kyse on tapauksesta, jossa RB 22:2:n mukaiset edellytykset syyttäjän velvollisuuden syntymiselle ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta täytyvät.¹⁹⁵

Nykyisin myös Suomen lainsäädäntöön on otettu vastaava säännös. Esitutkintalain 4:18:ssä (L 8.1.2016/10) säädetään niistä asianomistajan oikeuksista, joista esitutkintaviranomaisen velvollisuutena on ilmoittaa asianomistajalle ilman aiheetonta viivytystä siinä laajuudessa kuin se on erityisesti asianomistajan henkilöön liittyvät seikat ja rikoksen laatu huomioon ottaen tarpeen. ETL 4:18:n 5- kohta on samanlainen kuin RB 22:2.2 eli esitutkintaviranomaisen on informoitava asianomistajaa oikeudesta esittää yksityis-

¹⁹¹ Olivecrona 1968 s. 329, Ds Ju 1986:10 s. 10, Fitger 1993 s. 139, Vuorenpää 2014 s. 118

¹⁹² HE 82/1995 vp. s. 59, Vuorenpää 2014 s. 118

¹⁹³ Vuorenpää 2014 s. 118 ja s. 118 av. 440

¹⁹⁴ NJA II 1943 s. 290, Gärde ym. 1949 s. 278, Jokela 2008 s. 269, Vuorenpää 2014 s. 118

¹⁹⁵ Ds Ju 1986:10 s. 8, RP. 1987/88:1 s. 6, Vuorenpää 2014 s. 119

oikeudellinen vaatimus syyteasian yhteydessä sekä mahdollisuudesta siihen, että syyttäjä ajaa vaatimusta, jos ROL 3:9:ssä säädetty edellytykset täyttyvät. Asianomistajan aseman kannalta kyseisen säännöksen lakiin kirjoittamista voidaan pitää perusteltuna.

Asianomistajalla on mahdollisuus pyytää syyttäjää ajamaan siviilivaatimustaan siihen saakka, kunnes asia jätetään käräjäoikeuden ratkaistavaksi. Siten ROL 3:11:n nojalla syyttäjällä on vielä syytteen nostamisen jälkeenkin mahdollisuus ottaa asianomistajan yksityisoikeudellinen vaatimus ajaakseen ja esittää se ilman haastetta rikosasian vastaajaa vastaan. Tämä edellyttää asianomistajan pyyntöä sekä sitä, että tuomioistuimien katsoo sen käyvän haitatta päinsä esitettävää selvitys ja muut seikat huomioiden eikä siitä katsota aiheutuvan haittaa itse jutun käsittelylle. Menettelyn voidaan katsoa olevan vastaajalle epäedullinen. Tämän vuoksi lain esitöissä korostetaan, ettei enää pääkäsittelyssä ole mahdollista esittää sellaista vaatimusta, joka perustuisi sellaisiin seikkoihin, jotka ovat vastaajalle entuudestaan tuntemattomat.¹⁹⁶ Myös EIS 6 artikla velvoittaa siihen, että rikoksista syytetyt saavat riittävästi aikaa ja edellytykset valmistella puolustustaan.

Asianomistajan tulee erikseen perua pyyntö, ellei hän jostain syystä halua pyynnön olevan voimassa enää muutoksenhaussa. Muutoin sama pyyntö pysyy voimassa vielä muutoksenhakuasteessakin syyttäjän hakiessa muutosta syytteeseen annettuun ratkaisuun, kun asianomistajan korvausvaatimuksesta annettu ratkaisu on riippunut syyteasian ratkaisusta (ROL 3:9.3). Toisaalta syyttäjän velvollisuus ottaa asianomistajan vaatimus ajaakseen voi syntyä vasta muutoksenhakuvaiheessakin. Tämä on mahdollista esimerkiksi silloin, kun asianomistaja on itse ajanut vaatimustaan alioikeudessa ROL 3:1:n nojalla syyttäjän kieltäytyttyä vaatimuksen ajamisesta. Kuitenkin se peruste, jonka nojalla syyttäjä on aiemmin kieltäytynyt ajamasta vaatimusta, on voinut syystä tai toisesta poistua. Oikeusjärjestyskään ei tässä mielessä aseta rajoituksia.¹⁹⁷

2.2. Vaatimus perustuu syytteenalaiseen rikokseen

ROL 3:9:n mukaan yksityisoikeudellisen vaatimuksen perustuessa rikokseen, siis syytteenalaiseen tekoon, tulee syyttäjän ajaa sitä syyteasian yhteydessä virkavelvollisuutensa nojalla. ROL 3:1:ssä säädetään puolestaan niistä adheesioprosessin yleisistä edellytyksistä, joiden perusteella

¹⁹⁶ HE 82/1995 vp. s. 60, Vuorenpää 2014 s. 118

¹⁹⁷ VKS:2006:3 s. 9, Vuorenpää 2014 s. 118 ja s. 118 av. 439

syyteasian yhteydessä voidaan ajaa syytteessä tarkoitettusta rikoksesta johtuvaa yksityisoikeudellista vaatimusta. Syyttäjän velvollisuuden syntyminen kannalta keskeistä on ratkaista, perustuuko vaatimus rikokseen vai johtuuko se siitä.¹⁹⁸

Hallituksen esityksestä käy ilmi, että rikokseen perustuvalla vaatimuksella on kiinteämpi yhteys syytteessä tarkoitettuun rikokseen kuin rikoksesta johtuvalla vaatimuksella. ROL 3:9.1:n tarkoittama vaatimus voi perustua vain sellaisiin seikkoihin, joihin syyttäjä on vedonnut syytteensä tueksi¹⁹⁹, ja jotka siten kuuluvat syyttäjän näyttövelvollisuuden piiriin. Toteennäytetyn syytteen tulee siten muodostaa yksityisoikeudellisen vaatimuksen peruste.²⁰⁰ Rajausta voidaan pitää perusteltuna, koska muutoin syyttäjä voisi joutua esittämään rikosasian ajamisen kannalta merkityksetöntä todistelua.²⁰¹

Hallituksen esityksen sanamuodon mukaisessa tulkinnassa edellytetään, että syytteen toteennäyttämisen tulisi suoraan seurata myös siviilivaateen oikeutus. Syytteen ja korvausvaatimuksen tulee siten perustua samaan rikolliseen tekoon ja sen pohjana olevaan yhteiseen tosiseikastoon, joka on ilmennyt konkreettisena tapahtumainkulkuna. Tosiseikasto, joka on asianomistajan vaatimuksen perusteena, ei saa poiketa syytteen tueksi esitetyistä tosiseikoista kumulatiivisessa eikä alternatiivisessa suhteessa. Kumulatiivinen poikkeama tarkoittaa, että siviilioikeudellisen korvausvaatimuksen perusteena oleva oikeustositseikasto on rikostunnusmerkistöä laajempi. Vahingonkorvausvaade perustuu tällöin rikostunnusmerkistön lisäksi myös muihin oikeustositseikkoihin. Alternatiivinen poikkeama tarkoittaa puolestaan sitä, että osa syytteen menestymisen kannalta keskeisistä tosiseikoista on vaihtunut siviilivaadetta puoltaviin oikeustositseikkoihin. Kaikkiin syytteen edellyttämiin olennaisiin seikkoihin ei siis vedota, vaan niiden sijaan on nostettu esiin uusia oikeustositseikkoja.²⁰²

Asianomistaja voi vedota vaatimuksessaan pienempään määrään seikkoja kuin syyttäjä syytteessään. Oikeudenkäyntiaineisto ei silloin laajene. Sallittuahan on, että asianomistaja vetoaa juuri samaan kuin syyttäjä. Jos taas asianomistaja vetoaa vaatimuksensa tueksi niin puutteellisiin seikkoihin, että ne eivät riitä täyttämään rikoksen tunnusmerkistöä, häntä ei voida pitää

¹⁹⁸ Vuorenää 2014 s. 119

¹⁹⁹ HE 82/1995 vp. s. 58, Jokela 2008 s. 268, Vuorenää 2014 s. 119-120

²⁰⁰ VKS:2006:3 s. 3

²⁰¹ Vuorenää 2014 s. 120, HE 82/1995 vp. s. 58

²⁰² Boman 1967 s. 86, Lappalainen 1986 s. 105, Vuorenää 2014 s. 120, Kettula 2006 s. 153, 169

jutussa asianomistajana eikä hän saa vahingonkorvausvaatimustaan tuomioistuimessa tutkittavaksi.²⁰³

Jos syyttäjän velvollisuus rajattaisiin tiukasti syytteen ja korvausvaatimuksen pohjana olevaan yhteiseen tosiseikastoon, asianomistaja voisi turvautua syyttäjän apuun siviilivaatimusten ajamisessa vain, jos vahinkoseuraamuksen syntyminen olisi edellytyksenä rikoksen tunnusmerkistön täyttymiselle kuten vahingontekorikoksissa (RL 35 luku).²⁰⁴ Rikokset, joiden tunnusmerkistö ei käsittäisi vahingon aiheutumista, olisivat tämän rajauksen ulkopuolella, eikä asianomistaja näin ollen olisi lainkaan oikeutettu saamaan syyttäjältä apua. Syytteessä tarkoitetun rikoksen tunnusmerkistö ei useinkaan edellytä sitä, että vahinkoa samalla olisi pitänyt syntyä tai että vahinkoa olisi aiheutettu. Kun syyttäjä liittää syytteessään teonkuvaukseen myös vahingon välittömän aiheutumisen, merkitsee tämä käytännössä sitä, että vahingonkorvausvaatimus perustuu rikokseen ROL 3:9:n tarkoittamassa mielessä. Yleisesti hyväksyttävänä on pidetty, että syyttäjälle voi syntyä velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaadetta, vaikka hänen täytyisikin osittain vedota myös teonkuvauksen ulkopuolisiin seikkoihin.²⁰⁵

Adheesiota ja sen edellytyksiä koskevassa ratkaisussa KKO 2005:19 (Ään.) ilmenee, ettei syyttäjän ROL 3:9:ssä säänneltyä velvollisuutta ole aina tarkoituksenmukaista rajata koskemaan vain tiukasti rikoksen teonkuvaukseen perustuvien siviilivaatimusten ajamista. Tapauksessa syyttäjä oli ottanut vakuutusyhtiön takautumisoikeuteen perustuvan vahingonkorvausvaatimuksen ajaakseen rikosasian vastaajaa vastaan, vaikka vaatimus ei perustunut syytteessä tarkoitettuun rikokseen ROL 3:9:n edellyttämällä tavalla eikä rikoksen teonkuvaukseen sisältynyt korvausvaatimuksen perustavia tosiseikkoja. Lisäksi yksityisoikeudellisen vaatimuksen menestyminen edellytti vetoamista teonkuvauksen ulkopuolisiin seikkoihin, jotka tosin sisältyivät oikeudenkäyntiaineistoon. Ratkaisun perusteluissa KKO totesi, ettei korvausvaatimuksen perusteena olevien seikkojen tarvitse olla yhteneväisiä syytteessä esitetystä teonkuvauksessa ilmenevien seikkojen kanssa. Korvausvaatimusta voidaan pitää rikoksesta johtuvana siinäkin tapauksessa, että korvausvaatimuksen perusteena olevat seikat eivät ole kaikilta osin samoja kuin syytteen perusteena olevat seikat. Korvausvaatimuksen tutkiminen edellyttää kuitenkin, että vaatimuksen perusteena olevat seikat ilmenevät syytteessä esitetystä teonkuvauksesta tai että niihin on ainakin vedottu itse korvausvaatimuksessa. Syytteessä ei ollut

²⁰³ Boman 1967 s. 86

²⁰⁴ Ervasti 1994 s. 9, Lappalainen 1986 s. 106, Vuorenpää 2014 s. 120

²⁰⁵ Vuorenpää 2014 s. 120, Kettula 2006 s. 155

vedottu vastaajan osallisuuteen siihen rikokseen, josta vakuutusyhtiön vahingonkorvausvaatimus johtui.

Tässä kohtaa on perusteltua huomioida erot kahden erilaisen tapausryhmän välillä. Ensiksikin asianomistaja voi haluta vaatimuksensa tueksi vedota syytteessä esitetyn teonkuvauksen ulkopuolelle menevään oikeustositukseen. Tällainen tosiseikka voi kuulua syytteenalaisen teon tosiasialliseen tapahtumainkulkuun, mutta silti erikseen esitettynä muodostaa kokonaan uuden rikosoikeudellisesti merkittävän tosiseikan. Esimerkiksi syyttäjän nostaessa syytteen pahoinpitelystä, voi asianomistajalla olla yksityisoikeudellisia vaatimuksia pahoinpitelyn yhteydessä varastetun omaisuuden johdosta. Syyttäjällä ei kuitenkaan ole velvollisuutta ajaa omaisuusrikkokseen perustuvaa asianomistajan korvausvaadetta rikosasian vastaajaa vastaan, jos syyttäjä on syyteharkinnassa päätenyt siihen, ettei varkauden todistamiseksi vastaajan tekemänä ole esitetty tai esitettävissä riittävää näyttöä. Olisi täysin perusteetonta edellyttää, että syyttäjä velvoitettaisiin tällöin kuitenkin ajamaan väitettyyn varkauteen perustuvaa siviilivaatimusta.²⁰⁶

Toisaalta on olemassa tapauksia, joissa syyttäjän tulisi vedota rikostunnusmerkistön ulkopuolisiin, rikostunnusmerkistön täyttymisen kannalta merkityksettömiin tosiseikkoihin, voidakseen ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta. Kyseinen poikkeama ei kuitenkaan ole yhtä ehdoton este syyttäjän velvollisuuden syntymisen kannalta kuin edellä käsitelty poikkeama koskien itsenäistä rikosoikeudellisesti relevanttia tekoa. Nyt kyse sitä vastoin on niistä tilanteista, joissa vahingon syntyminen ei ole rikoksen tunnusmerkistön täyttymisen edellytyksenä. Syyttäjän on korvausvaatimusta ajaessaan esitettävä kustannusarvio tai lasku rikoksentekijän asianomistajalle aiheuttamien vahinkojen määrästä. Pelkästään syytteen ajaminen ei kustannusarvioselvitystä edellytä. Syyttäjän velvollisuuksiin myös kuuluu vaatia tuomioistuimelta rikosasian vastaajan velvoittamista korvaamaan asianomistajalle todisteiden hankkimisesta ja todistelun esittämisestä johtuneet kustannukset.²⁰⁷

Syyttäjällä on velvollisuus vedota vain selviin ja yksinkertaisiin teonkuvauksen ulkopuolelle meneviin tosiseikkoihin, joiden näyttäminen toteen on helppoa, esimerkiksi kuitilla, sairaanhoito- tai korjauslaskulla taikka kustannusarviolla. Syyttäjän virkavelvollisuuden piiriin ei sen sijaan kuulu selvittää monimutkaisia ja epäselviä syy-yhteyssuhteita vahingon ja rikollisen teon välillä.²⁰⁸ Kun vahingonkorvauskysymys on monimutkainen ja vaikeasti arvioitava, tulee

²⁰⁶ Vuorenää 2014 s. 120-121, Boman 1967 s. 97

²⁰⁷ HE 82/1995 vp. s. 59, VKS:2006:3 s. 3 ja 8, Vuorenää 2014 s. 121

²⁰⁸ Ekelöf-Boman 1996 s. 186, Vuorenää 2014 s. 121

asianomistaja ohjata nostamaan kanne riita-asian käsittelyjärjestyksessä. Tällöin vahingonkorvausvaatimuksen käsittelyä tulee lykätä odottamaan lainvoimaista tuomiota syyttämiskysymyksessä.²⁰⁹

Esimerkiksi liikennevahingoissa kolaritapauksissa syyllisyyskysymyksestä saattaa valita eriäviä käsityksiä. Kausaalisuhteet teon ja vahingon välillä sekä vahinkojen laajuuden suhteen ovat merkityksettömiä itse syyllisyyskysymyksen ja rikosoikeudellisen vastuun kannalta. Tällaisten kysymysten selvittäminen rasittaisi syyttäjää liiaksi. Sitä vastoin varkauksissa vahingon selvittämiseksi riittää yleensä todistus varastetun omaisuuden arvosta.²¹⁰

Kun rikoksentekijä on teon yhteydessä aiheuttanut omaisuusvahingon jollekin ulkopuoliselle henkilölle tai sille, johon syytteessä tarkoitettu rikos on kohdistunut, vahingonkorvausvelvollisuuden syntyminen edellyttää vahingonaiheuttajalta syyllisyyttä, useimmiten tuottamusta. Vahinko on tällöin johtunut rikoksesta, mutta se ei ole perustunut rikokseen.²¹¹ Syyttäjän velvollisuuden rajaaminen koskemaan vain asianomistajan rikokseen perustuvien siviilivaatimusten ajamista voi kuitenkin joissakin käytännössä esille tulevissa tapauksissa tuntua kovin ehdottomalta. Esimerkiksi käy pahoinpitely, jonka johdosta myös kolmannelle on aiheutunut omaisuusvahinkoa. Jos pahoinpidelty A on kaatuessaan rikkonut B:n omistaman ikkunan, ei B:n kärsimä vahinko perustu ROL 3:9:n tarkoittamalla tavalla rikolliseen tekoon ja selvää on, että syyttäjällä ei ole velvollisuutta ottaa ajaakseen B:n vahingonkorvausvaatimusta, koska tämä ei ole pahoinpitelyrikoksen asianomistaja. Hallituksen esityksessä on korostettu näissä tapauksissa oleva kyse välillisestä vahingosta, johon perustuva vahingonkorvausvaatimus on mahdollista käsitellä ROL 3:1:n mukaisesti syyteasian yhteydessä.²¹² Kun tapausta verrataan siihen, että pahoinpitelyrikoksen asianomistaja A olisi samalla myös rikoksen johdosta vaurioituneen omaisuuden omistaja, niin A:n vahinko ei tässäkään tilanteessa perustuisi syyteenalaiseen tekoon lain vaatimalla tavalla, eikä syyttäjällä olisi velvollisuutta ajaa A:n korvausvaatimusta.²¹³ Pahoinpidelty omaisuuden omistaja on tosin tässäkin pahoinpitelyrikoksen asianomistaja, mutta hänen vaatimuksensa omaisuusvahingon korvaamisesta ei perustu yksistään rikolliseen

²⁰⁹ Ekelöf-Boman 1996 s. 186

²¹⁰ Ekelöf-Boman 1996 s. 186

²¹¹ Heuman 1973 s. 108

²¹² HE 82/1995 vp. s. 74, Vuorenpää 2014 s. 121-122

²¹³ Vuorenpää 2014 s. 122

tekoon eli pahoinpitelyyn ja sillä aiheutettuun ruumiinvammaan ja todettavaan kausaaliyhteyteen. Ruotsissa syyttäjät ovat kuitenkin usein ajaneet asianomistajien vahingonkorvausvaatimuksia ainakin rikkoutuneista vaatteista ja rikkilyödyistä silmälasista.²¹⁴

Syyttäjät ovat Ruotsissa myös ajaneet asianomistajan vahingonkorvausvaatimuksia, vaikka ne eivät ole perustuneet rikokseen tapauksissa, joissa syyte on koskenut toisen moottorikäyttöisen kulkuneuvon luvattomasti käyttöön ottamista (vastaa Suomessa RL 28:9 a:n moottorikulkuneuvon käyttövarkautta ja RL 28:9 b:n törkeää moottorikulkuneuvon käyttövarkautta), kun käyttöönoton jälkeen ajoneuvolle on aiheutunut vahinko tekijöiden huolimattomalla toiminnalla. Se, joka ei ole asianomistaja ja on oikeutettu muulla perusteella kuin rikoksen johdosta vahingonkorvaukseen, ei voi saada syyttäjää ajamaan korvausvaatimustaan. Asianomistaja, joka on vastaavalla tavalla oikeutettu vahingonkorvaukseen, voi tietyissä tapauksissa saada vaateensa syyttäjän avulla ajetuksi, jos syntyneellä vahingolla on hyvin läheinen yhteys tehdyn rikoksen kanssa.²¹⁵

Kun kysymyksessä on asianomistajalle aiheutettu vahinko ja kun syyttäjällä on katsottu voivan olla velvollisuus ajaa edellä mainitunlaista asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta, syyttäjä joutuu vetoamaan joihinkin teonkuvauksen ulkopuolisiin seikkoihin. Johdonmukaista olisi ajatella, että syyttäjä näin ollen voisi tällaisissa tilanteissa oikeudenkäynnissä syyteasian yhteydessä ajaa myös rikoksen johdosta ei-asianomistajan asemassa olevien, omaisuusvahinkoa kärsineiden niin sanottujen sivulliskantajien esittämiä yksityisoikeudellisia vaatimuksia.²¹⁶ ROL 3:9.1:n sanamuoto kuitenkin rajaa syyttäjän velvollisuuden koskemaan ainoastaan asianomistajan asemassa olevan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamista.

Erottelu rikokseen perustuvan vaatimuksen ja rikoksesta johtuvan vaatimuksen välillä on omaksuttu myös Ruotsissa. RB 22:1:ssä adheesion yleisenä edellytyksenä on, että siviilivaatimuksen tulee johtua syytteenalaisesta teosta (i anledning av brott). Tämä ei kuitenkaan vielä riitä syyttäjän velvollisuuden syntymiseksi, vaan lisäedellytyksenä on asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen perustuminen rikolliseen tekoon RB 22:2:n mukaisesti (grundas enskilt anspråk på ett brott).²¹⁷

²¹⁴ Heuman 1973 s. 108

²¹⁵ Heuman 1973 s. 108

²¹⁶ Vuorenää 2014 s. 122 ja s. 122 av. 455

²¹⁷ Vuorenää 2014 s. 122

Vaikka Ruotsissa teoreettinen erottelu rikokseen perustuvan ja siitä johtuvan vaatimuksen välillä on Suomea selkeämpi, on se kuitenkin menettänyt merkitystään oikeuskäytännön johdosta. Tässä yhteydessä keskeisenä oikeustapauksena on mainittu Ruotsin korkeimman oikeuden ratkaisu HD 1994:59.²¹⁸ Tapauksessa syyttäjä vaati A:lle rangaistusta kätkemisrikkomuksesta. Samalla syyttäjä ajoi asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta paremmasta oikeudesta omaisuuteen, joka oli teon kohteena. Sekä alioikeudessa että hovioikeudessa syyttäjän ajama yksityisoikeudellinen vaatimus jätettiin tutkimatta. Alioikeus perusteli tutkimattajättämispäätöstään sillä, että vaatimus oli rikokseen perustumaton ja syyttäjä ajoi sitä ilman haastetta. RB 45:5.2:ssa säädetään, että vain sellainen yksityisoikeudellinen vaatimus, joka perustuu rikokseen, on mahdollista esittää haastetta ottamatta. Vastaava säännös Suomessa sisältyy ROL 3:11:ään.²¹⁹

Hovioikeus puolestaan perusteli ratkaisuaan sillä, että syyttäjän velvollisuus on ajaa RB 22:2:n mukaan vain vaatimuksia, jotka perustuvat rikolliseen tekoon. Hovioikeus myös huomautti, että RB 12:3:n mukaan syyttäjä ei saa esiintyä asianomistajan oikeudenkäyntiasiamiehenä. Näiden perustelujen nojalla hovioikeus katsoi, ettei syyttäjä voi ajaa asianomistajan siviilivaatimusta silloin, kun se ei kuulu hänen virkatehtäviensä piiriin.²²⁰ Hovioikeuden kanta tarkoittaa sitä, että syyttäjältä puuttui oikeudenkäyntikelpoisuus, joka on ehdoton prosessinedellytys. Näin ollen syyttäjä ei voinut ajaa sellaisia asianomistajan korvausvaatimuksia, joiden ajaminen ei kuulunut hänen virkavelvollisuuksiinsa.²²¹

Korkeimman oikeuden kanta puolestaan poikkesi alempien oikeuksien ratkaisuista ja juttu palautui hovioikeuteen yksityisoikeudellisen vaatimuksen tutkimatta jättämisen osalta. Korkein oikeus perusteli kantaansa sillä, että RB 17:11:n mukaan yksityisoikeudelliset oikeustositseikat, joihin ei ole vedottu, mutta joihin voisi vedota RB 13:3.3:n (RB 13:3:ssä on kyse siviiliprosessuaalisesta kanteenmuutoskiellosta) estämättä, prekludoituvat siviilioikeudellisesta korvausvaatimuksesta annetun tuomion johdosta. Syyttäjän otettua yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaakseen, on hänellä oikeus vedota yllättäen esiin tulleeseen seikkaan yksityisoikeudellisen vaatimuksen tueksi vielä pääkäsittelyssäkin, jos vetoamiseen on tarvetta. Muutoin siviilioikeudelliset seikat voivat prekludoitua tuomion oikeusvoiman johdosta eikä niihin enää myöhemmin voi vedota.²²² Syyttäjän ajama syyteasiaan kumuloitu yksityisoikeudellinen vaatimus,

²¹⁸ NJA I 1994 s. 306

²¹⁹ Vuorenää 2014 s. 122-123

²²⁰ Boman 1967 s. 99, Vuorenää 2014 s. 123

²²¹ Vuorenää 2014 s. 123

²²² Jacobson 1996 s. 98, VKS:2006:3 s. 3, Vuorenää 2014 s. 123

jonka tuomioistuin on lainvoimaisella päätöksellään asiallisesti ratkaissut saa oikeusvoiman samoin kuin muutkin tuomioistuinratkaisun sisällöt riita-asioissa. Tästä seuraa, että ne seikat joihin oikeudenkäynnissä olisi voitu vedota, mutta joihin ei ole vedottu saavat oikeusvoiman.²²³ Syyttäjä voi siten asianomistajan vahingonkorvausvaatimusta ajaessaan vedota sellaisiin teonkuvauksen ulkopuolisiin seikkoihin, jotka prekludoituvat tuomion oikeusvoimavaikutuksen johdosta.²²⁴

Syyttäjän tulisi huomioida, voiko asianomistaja syyteasian yhteydessä vedota menestyksellisesti seikkaan, johon vetoaminen ei kuulu syyttäjän velvollisuuksien piiriin. Jos tämä on mahdollista, syyttäjän tulisi periaatteessa luopua asianomistajan avustamisesta tämän siviilivaatimuksen ajamisessa. Asianomistajan asema kuitenkin heikkenisi, ellei syyttäjällä olisi avustamisvelvollisuutta edellä kuvatussa tilanteessa. HD myös katsoi vastoin alempien oikeuksien kantaa että, prosessiekonomiset seikat puolsivat RB 22:2:n vapaampaa tulkintaa. HD piti selvänä, ettei RB 22:2.1:n tulkinta saa olla niin ahdas, että syyttäjä estyisi vetoamasta asianomistajan hyväksi myös teonkuvauksen ulkopuolisiin oikeustositseikkoihin.²²⁵ Rikollinen teko ei vain ole perusta syytteelle, vaan se sisältyy myös niiden tosiseikkojen kokonaisuuteen, joihin vedotaan vahingonkorvausvaatimuksen tueksi. Mitä syyttäjä tässä selvittää, tulee myös vahingonkorvaukseen oikeutetun hyväksi.²²⁶ Onkin huomautettu, ettei RB 22:2:n soveltamisen kannalta ole enää merkitystä sillä, perustuuko vaatimus rikokseen vai johtuuko se siitä.²²⁷

Tapaus ilmentää hyvin niitä ongelmia, joita aiheutuu erottelusta rikokseen perustuvan ja rikoksesta johtuvan vaatimuksen välillä. Suomessa lain esitöissäkin erottelu on aiheuttanut sekaannusta ja ristiriitaisia tulkintoja. Hallituksen esityksessä mainitaan, että ROL 3:9.1:n mukaan yksityisoikeudellisen vaatimuksen tulee perustua rikokseen, samoin kuin edellytettiin aikaisemmin OK 14:8:ssä. Työryhmä, joka valmisti rikosprosessiuudistusta, lausui puolestaan, että syyttäjällä tulisi olla mahdollisuus ajaa myös rikoksesta johtuvia vaatimuksia syytettyä vastaan. Työryhmän ehdotuksessa ei siis tehty eroa rikokseen perustuvan ja siitä johtuvan vaatimuksen välillä.²²⁸

²²³ Jacobson 1996 s. 98

²²⁴ Ekelöf-Boman 1996 s. 185

²²⁵ Vuorenää 2014 s. 123-124

²²⁶ Ekelöf-Boman 1996 s. 184

²²⁷ Ekelöf-Boman 1996 s. 185

²²⁸ HE 82/1995 vp. s. 58, Vuorenää 2014 s. 124, OLJ 1/1993 s. 135 ja 386

Syyttäjän avustusvelvollisuuden ulkopuolelle on hyvä rajata sellaiset asianomistajan vaatimukset, joiden yhteys syytteenalaiseen rikokseen ei ole riittävän kiinteä. Tämä ei kuitenkaan edellytä jyrkän erottelun omaksumista lainsäädäntöön rikokseen perustuvan ja siitä johtuvan vaatimuksen välillä. Lopputulos on sama jo sillä perusteella, että laissa syyttäjälle on annettu mahdollisuus kieltäytyä vaatimuksen ajamisesta, jos siitä aiheutuu olennaista haittaa. Erottelun merkitystä vähentää myös se, että syyttäjällä on velvollisuus ajaa vain asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta. Jonkun muun rikoksen johdosta vahinkoa kärsineen kuin rikoksen asianomistajan vaatimus tuskin voisikaan perustua rikokseen ROL 3:9:n edellyttämällä tavalla.²²⁹

Esimerkiksi Norjassa ja Tanskassa on olennaisen haitan kriteerin katsottu rajaavan syyttäjän velvollisuuden alaa riittävästi. Norjassa syyttäjällä on hieman laajempi velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta kuin Ruotsissa. Tämä johtuu siitä, että Norjassa syyttäjän velvollisuus koskee sekä rikokseen perustuvia että siitä johtuvia vaatimuksia.²³⁰ Tällöin rikoksesta johtuvan yksityisoikeudellisen vaatimuksen voi esittää välillisemminkin vahinkoa kärsinyt taho.²³¹

2.3. Yksityisoikeudellisen vaatimuksen kohdistuminen rikosasian vastaajaan

Syyttäjällä on ROL 3:9.1:n mukaan velvollisuus ajaa syyteasian yhteydessä asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta vain rikosasian vastaajaa eli syytettyä vastaan. Lain esitöiden perusteluissa tätä on puoltanut näkemys siitä, ettei syyttäjällä voi olla virkavelvollisuutta esittää siviilivaatimuksia muita kuin vain sitä vastaan, jolle hän myös vaatii rangaistusta syytteessä tarkoitetun rikoksen johdosta.²³² Syyttäjän päätehtävän sekä rikosprosessin yleisten periaatteiden ja tavoitteiden toteutumisen kannalta tällainen sääntely on perusteltua.

Kun syyttäjä voi kohdistaa syyteasian yhteydessä asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen vain syytettyyn, rajoittaa tämä kahdessa mielessä syyttäjän velvollisuutta ajaa asianomistajan yksityisoikeudellisia korvausvaatimuksia. Ensiksikään syyttäjän velvollisuuksiin ei kuulu esittää vaatimuksia syytetyn aiheuttamista vahingoista korvausvastuussa olevaa kolmatta tahoja vastaan. Isännänvastuuta ilmentävässä vahingonkorvauslain 3:1.1:ssä säädetään, että

²²⁹ Vuorenää 2014 s. 124

²³⁰ Hov 1983 s. 134, Vuorenää 2014 s. 124,

²³¹ Hov 1983 s. 134

²³² HE 82/1995 vp. s. 58, Vuorenää 2014 s. 125

työnantaja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka työntekijä virheellään tai laiminlyönnillään työssä aiheuttaa. Jos työntekijä on työssään rikoksella aiheuttanut vahinkoa asianomistajalle, ei syyttäjän velvollisuuksiin kuulu ajaa syyteasian yhteydessä asianomistajan siviilivaatimusta työnantajaa vastaan.²³³

Jos työnantaja on jo maksanut vahingonkorvausta asianomistajalle työntekijän rikoksella aiheuttaman vahingon johdosta, syyttäjä voi olla velvollinen ajamaan työnantajan yksityisoikeudellista vaatimusta rikosasian vastaajaa vastaan, koska työnantajalle on tällöin siirtynyt asianomistajan oikeus pyytää syyttäjää ajamaan korvausvaatimusta vahingon aiheuttanutta työntekijää vastaan.²³⁴

Kun ROL 3:1:ssä säädetään, että syytteessä tarkoitetusta rikoksesta johtuvaa yksityisoikeudellista vaatimusta voidaan ajaa syyteasian yhteydessä, niin asianomistajalla on mahdollisuus kyseisen säännöksen nojalla kohdistaa korvausvaatimuksensa jotakin muuta tahoa kuin itse rikosasian vastaajaa vastaan. Tällöin asianomistajalla on itse oikeus ajaa yksityisoikeudellista korvausvaatimusta korvausvelvollista kolmatta tahoa vastaan syyteasian yhteydessä rikosjuttuun kumuloituna.²³⁵

Rajoitus syyttäjän velvollisuuteen ajaa siviilivaatimusta rikosasian vastaajaa vastaan johtaa toisekseen siihen, että syyttäjällä on velvollisuus yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamiseen vain samassa yhteydessä kuin syyteasiaa käsitellään. Silloin, kun tuomioistuin on ROL 3:3:n nojalla määrännyt syyteasian yhteydessä esitetyn yksityisoikeudellisen vaatimuksen käsiteltäväksi erikseen riita-asiain oikeudenkäynnistä säädettyssä järjestyksessä, syyttäjä ei enää voi ajaa vaatimusta jatkoprosessissa.²³⁶

Jos syyttäjä vaatii rikoksen johdosta vain menettämisseuraamusta, ei hänen tehtäviinsä kuulu ajaa siviilivaatimusta, koska sen ajaminen on mahdollista vain rikosasian vastaajaa vastaan.²³⁷

Oikeuskirjallisuudessa on paljon keskusteltu siitä, onko ylipäänsä mahdollista ajaa siviilivaatimusta konfiskaatioprosessin yhteydessä. Keskustelua on erityisesti herättänyt

²³³ VKS:2006:3 s. 4, Vuorenää 2014 s. 125

²³⁴ Routamo-Hoppu 1988 s. 134, Ståhlberg-Karhu 2013 s. 203, Vuorenää 2014 s. 125, Saarnilehto 1984 s. 146

²³⁵ Vuorenää 2014 s. 125, HE 82/1995 vp. s. 74, Kettula 2006 s. 110

²³⁶ Vuorenää 2014 s. 125

²³⁷ Vuorenää 2014 s. 126

se, että ennen uudistusta voimassa olleessa OK 14:8:ssä säädettiin (ROL 3:1:n sanamuodosta poiketen) nimenomaisesti siitä, että siviilivaatimus on mahdollista esittää myös menettämisseuraamusta koskevan vaatimuksen yhteydessä. Kuitenkin asianomistajan edun kannalta on päädytty katsomaan, että myös nykyisin asianomistajalla olisi mahdollisuus itse esittää vahingonkorvausvaatimus, vaikka kyse olisi menettelystä, jossa syyttäjä vaatii ainoastaan menettämisseuraamusta.²³⁸

2.4. Yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamisesta ei aiheudu olennaista haittaa

Syyttäjä voi kieltäytyä asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamisesta, jos siitä todennäköisesti tulisi aiheutumaan olennaista haittaa syyttäjälle. Olennainen haitta voi hallituksen esityksen mukaan ilmetä kolmella tavalla. Ensinnäkin olennaista haittaa aiheutuu, jos vaatimuksen ajaminen pitkittää käsittelyä siitä, mitä pelkän syyteasian käsittely veisi aikaa. Toiseksi olennaisen haitan käsite on olemassa, jos syyttäjän työmäärä merkittävästi lisääntyy tai jos siviilivaatimuksen ajaminen vie kohtuuttoman paljon voimavaroja. Kolmannessa tilanteessa kyse on siitä, että syyttäjän ja asianomistajan edut joutuvat ristiriitaan vaatimuksen ajamisen johdosta.²³⁹

Esimerkiksi henkilövahingot pystytään usein selvittämään vasta jonkin ajan kuluttua itse rikoksen tekemisen jälkeen, mikä voi aiheuttaa viivästystä syyteasian käsittelyyn.²⁴⁰ Yleisenä huomiona voidaan todeta, että henkilövahingoissa syyttäjän mahdollisuudet ottaa ajaakseen asianomistajan vaatimus ovat tällaisissa tapauksissa rajoitetummat kuin omaisuusvahingoissa.²⁴¹ Sama tilanne on käsillä myös silloin, kun kuolinpesän kaikkien osakkaiden korvausvaatimusta koskevan yhteisen päätöksen odottaminen veisi paljon aikaa.²⁴² Jos yksityisten korvausvaatimusten selvittäminen vain vähässä määrin tulisi viivyttämään syytejutun käsittelyä, tulisi syyttäjän prosessiekonomista syistä odottaa selvityksen valmistumista ennen syytteen nostamista asiassa. Olennaiseksi haitaksi voidaan siten katsoa syyteasian käsittelyn merkittävä viivästyminen.²⁴³

²³⁸ Rautio 2006 s. 40, Vuorenpää 2014 s. 126

²³⁹ HE 82/1995 vp. s. 58, Vuorenpää 2014 s. 126-127

²⁴⁰ HE 82/1995 vp. s. 58, Vuorenpää 2014 s. 127, RP. 1987/88:1 s. 9, NJA II 1988 s. 14

²⁴¹ NJA II 1988 s. 14

²⁴² Kettula 2006 s. 146

²⁴³ Vuorenpää 2014 s. 127, RP. 1987/88:1 s. 10, NJA II 1988 s. 14, Jokela 2008 s. 268

Vaarana on, että asianomistaja menettää adheesioprosessin edut, jos syyttäjä ryhtyy ajamaan syytettä vain käsittelyn vähäisen ja epätodennäköisen viivästymisen pelossa ja juttu ehditään ratkaista tuomioistuimessa ennen korvausvaatimuksen ajamista varten tarvittavan selvityksen valmistumista. Tuomioistuinten oikeusastejärjestys sulkee pois yksityisoikeudellisen vaatimuksen yhdistämismahdollisuuden rikosasian yhteydessä käsiteltäväksi alioikeuden ratkaisun antamisen jälkeen. Jos asianomistaja kuitenkin haluaa vielä alioikeuden tuomion jälkeen ajaa yksityisoikeudellista vaatimusta, hänen tulee nostaa normaali siviilikanne ja asiaa käsitellään tällöin siviiliasioden oikeudenkäyntijärjestyksessä.²⁴⁴

Syyttäjän mahdollisuudet lykätä syytteen nostamista voivat kuitenkin olla varsin rajalliset. Tämä tulee esille erityisesti silloin, kun syytteen nostaminen on sidottu erityiseen aikarajaan. Tällainen tilanne on käsillä esimerkiksi, kun rikoksesta epäilty on vangittuna tai hänet on määrätty matkustuskieltoon (PKL 3:14 ja 5:6). Pelkästään sen seikan, että syytteen nostamiselle on säädetty tietty määräaika, ei kuitenkaan tulisi sellaisenaan johtaa syyttäjän kieltäytymiseen vaatimuksen ajamisesta.²⁴⁵

Myös jos yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaminen veisi kohtuuttomassa määrin syyttäjän voimavaroja ja resursseja pelkän syytteen ajamiseen verrattuna, voi syyttäjä kieltäytyä vaatimuksen ajamisesta.²⁴⁶ Sillä seikalla, että yksityisoikeudellinen korvausvaatimus on määrältään suuri, ei yksistään voi olla merkitystä arvioitaessa vaatimuksen ajamisesta syyttäjälle koituvan työmäärän lisääntymistä. Harkittaessa olennaisen haitan kriteerin täyttymistä tulee sen sijaan huomioida siviilivaatimuksen ajamisen tosiasiallinen merkitys syyttäjän työmäärän kannalta.²⁴⁷ Arviot syyttäjän työmäärän lisääntymisestä perustuvat samoihin seikkoihin, joilla pohdittiin rikokseen perustuvan ja siitä johtuvan vaatimuksen välistä eroa. Vaatimus perustuu rikokseen, jos sen perusteena ovat samat seikat, joihin syyttäjä vetoaisi muutoinkin syytteensä tueksi. Jos siis vaatimus perustuu syytteenalaiseen rikokseen, ei sen ajamisesta todennäköisesti koidu syyttäjälle olennaista työmäärän lisääntymistä. Jos syyttäjän täytyy siviilivaateen tueksi vedota sellaisiin seikkoihin, joihin vetoamista pelkästään syytteen ajaminen ei edellytä, voi tästä aiheutua syyttäjälle olennaista haittaa työmäärän lisääntyessä.²⁴⁸ Syytteen toteennäyttämiseksi esitetty näyttö on useimmiten riittävä peruste itse korvausvaatimukselle eikä muuta varsinaista näyttöä

²⁴⁴ Vuorenää 2014 s. 127

²⁴⁵ Ds Ju 1986:10 s. 78, Vuorenää 2014 s. 127, NJA II 1988 s. 14, Ekelöf-Boman 1996 s. 186

²⁴⁶ HE 82/1995 vp. s. 58, Vuorenää 2014 s. 127, Jokela 2008 s. 268

²⁴⁷ Vuorenää 2014 s. 127, HE 82/1995 vp. s. 58

²⁴⁸ Boman 1967 s. 96, Vuorenää 2014 s. 128

korvausvaatimuksen osalta tarvita. Mitä sen sijaan korvauksen määrään tulee, sen osalta erillistä selvitystä usein tarvitaan ja tapauskohtaisesti joudutaan tällöin arvioimaan, pitkittääkö tämä asian käsittelyä tai aiheutuuko siitä syyttäjälle olennaista työmäärän lisääntymistä.²⁴⁹

Vaikka syyttäjän pitäisikin vähäisessä määrin vedota siviilivaatimuksen tueksi teonkuvauksen ulkopuolisiin seikkoihin, voidaan vaatimuksen kuitenkin vielä katsoa ROL 3:9.1:n mukaan perustuvan rikokseen kuten edellä on jo todettu.²⁵⁰ Syyttäjän tulee esittää kustannusarvio rikoksella aiheutettujen vahinkojen määrästä. Tällaisen kustannusarvion tekemisen ei vielä voida katsoa lisäävän syyttäjän työmäärä siinä määrin, että olennaisen haitan käsite olisi olemassa. Jos vaatimuksen tueksi tulisi esittää laajaa todistelua tai vahinkojen selvittäminen vaatisi monimutkaisten syy-yhteyssuhteiden selvittelyä rikoksen ja vahingon välillä taikka muutoin rikosvahinkojen selvittely vaatisi perusteellisempaa tutkimusta, voidaan syyttäjän työmäärän lisääntymistä pitää merkittävänä ja myös siitä aiheutuva haitta syyttäjän päätehtävälle eli syytteen ajamiselle on olennainen. Tällöin on myös mahdollista, että yksityisoikeudellisen vaatimuksen käsittelystä rikosjutun yhteydessä aiheutuu olennaista viivästystä syyteasian ratkaisemisen kannalta.²⁵¹

Syyttäjällä on ainakin selkeästi velvollisuus ajaa sellaista siviilivaatimusta, jonka toteennäyttäminen on mahdollista syytteen pohjana olevan näytön ja yksikertaisten, helposti saatavissa olevien kirjallisten todisteiden perusteella. Sitä vastoin syytteen ajamisen kannalta merkityksettömän henkilötodistelun tarpeellisuus siviilivaatimuksen ajamiseksi tarkoittaa yleensä aina olennaisen haitan käsitteen täyttymistä.²⁵²

Arvioitaessa syyttäjän työmäärän lisääntymistä, tulee kiinnittää huomiota myös yksittäisen syyttäjän aineellisen siviilioikeuden tuntemukseen. Keskeistä tässä on, voiko olennaisen haitan kriteeri täytyä, jos syyttäjän tulee perehtyä aineelliseen siviilioikeuteen ja kuinka syvällistä perehtyneisyyttä käytännössä edellytetään. Syyttäjien siviilioikeudellisen tuntemuksen tasoissa on eroja. Toinen syyttäjä voi joutua perehtymään aineelliseen oikeuteen ratkaistessaan siviili-

²⁴⁹ Kettula 2006 s. 186

²⁵⁰ Vuorenpää 2014 s. 128

²⁵¹ Ds Ju 1986:10 s. 77, Vuorenpää 2014 s. 128, RP. 1987/88:1 s. 16

²⁵² VKS:2006:3 s. 4, Vuorenpää 2014 s. 128

oikeudellista kysymystä, mutta toiselle syyttäjälle taas ongelma saattaa ratketa jo siviilioikeudellisen perustietämyksen ansiosta.²⁵³ Edellytyksenä sille, että syyttäjä kunnolla pystyy täyttämään velvollisuutensa ajaa asianomistajan vaatimusta on, että hänellä on hyvä vahingonkorvausoikeuden tuntemus.²⁵⁴

Vaikka täysin ei voidakaan välttyä subjektiivisten seikkojen huomioimiselta, edellyttää asianomistajien yhdenvertainen kohtelu, että olennaista haittaa arvioidaan objektiivisesti. Huomionarvoista on, että objektiivisesti arvioiden tiettyjen perusvaatimusten ajaminen ei voi muodostaa syyttäjälle olennaista haittaa, vaikka se jonkin verran työmäärää lisäisikin. Syyttäjän subjektiivisten kykyjen ja taidon sekä erityisosaamisen arviointi puolestaan ajankohtaistuu, kun selvitystä vaativa seikka on perusvaatimusten ulkopuolella. Tällöin syyttäjä voi harkita aiheutuisiko vaatimuksen ajamisesta hänelle, selvitysten laajuus huomioiden olennaista haittaa.²⁵⁵

Lähtökohtaisesti olennaisen haitan ehdon täyttymistä tulee arvioida yksittäisestä vaatimuksesta ja yksittäisestä syytekohdasta käsin. Poikkeustapauksissa voidaan kuitenkin arvioida yhdessä käsiteltäviä asioita kokonaisuudessaan. Jos syyttäjä ottaa yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaakseen, on kaikkia saman jutun eri asianomistajia kohdeltava avustamisen suhteen yhdenvertaisesti. Syyttäjällä on siis velvollisuus ajaa kaikkien ROL 3:9.1:n mukaiset ehdot täyttävien asianomistajien siviilivaatimuksia yhdenmukaisesti. Olennaisen haitan voi muodostaa asianomistajien poikkeuksellisen suuri lukumäärä. Tällaisessa tilanteessa useiden asianomistajien siviilivaatimusten ajaminen voi aiheuttaa syyttäjän työmäärän lisääntymistä siinä mielessä, että olennaisen haitan kriteeri täyttyy, vaikkei yksittäisen asianomistajan vaatimus yksistään sitä vielä aiheuttaisikaan.²⁵⁶

Edellä mainitussa tilanteessa kaikkien asianomistajien vaatimukset tulee jättää ajamatta tasa-
puolisen kohtelun toteutumiseksi. Vaihtoehtoisesti voisi ajatella, että mainitun kaltaisissa tilanteissa syyttäjän pitäisi selvittää, kuka asianomistajista on eniten avun tarpeessa, eikä tämän taas voida katsoa kuuluvan syyttäjän velvollisuuksiin.²⁵⁷ Toisaalta on myös olemassa sellaisia rikosmuotoja, joille on tyypillistä, että suurella määrällä asianomistajia on samankaltaiset selkeät ja yksinkertaiset vaatimukset. Tällöin voi käsittelyn keskittämisen näkökulmasta olla viisasta,

²⁵³ Vuorenää 2014 s. 128-129

²⁵⁴ SOU 1998:40 s. 112

²⁵⁵ Vuorenää 2014 s. 129

²⁵⁶ VKS:2006:3 s. 4-5, Vuorenää 2014 s. 129

²⁵⁷ Vuorenää 2014 s. 129 ja s. 129 av. 480

että syyttäjä ajaa näitä vaatimuksia. Olennaista haittaa aiheuttaisi pikemminkin käsittelyn pitkittyminen lukuisten samankaltaisten vaatimusten erillisestä käsittelystä.²⁵⁸

Poikkeuksellisesti syyttäjän apuun oikeutetulla henkilöllä voi myös olla merkitystä olennaisen haitan täyttymistä arvioitaessa. Tällainen tilanne on kyseessä esimerkiksi silloin, kun vakuutusyhtiö on tullut asianomistajan sijaan ja asianomistajan oikeus pyynnön esittämiseen on näin ollen siirtynyt vakuutusyhtiölle. Sekä prosessuaaliset että sosiaaliset syyt vaatimuksen ajamiselle ovat tällöin vähäisemmät kuin jos asianomistaja itse esittäisi pyynnön. Syyttäjällä on tällöin normaalista poiketen enemmän mahdollisuuksia harkita omaa työtilannettaan ja sitä, aiheuttaisiko vaatimuksen ajaminen hänelle olennaista haittaa työmäärän lisääntymisen näkökulmasta. Erityisesti Ruotsissa tällä on ollut merkitystä.²⁵⁹

Hallituksen esityksessä kolmantena olennaisen haitan aiheuttajana mainitaan syyttäjän ja asianomistajan etujen joutuminen keskenään ristiriitaan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamisen johdosta.²⁶⁰

Jos syyttäjä nostaa syytteen useampia sellaisia rikosasian vastaajia vastaan, joilla on siviilivaatimuksia toisiaan kohtaan, ei syyttäjän tällaisessa tilanteessa tulisi ottaa asianomistajan siviilivaatimuksia ajaakseen. Tällainen tilanne voi aktualisoitua esimerkiksi pahoinpitely- ja liikenerikosjutuissa. Syyttäjien ei kuitenkaan näidenkään rikostyyppien kohdalla tulisi aina automaattisesti luopua asianomistajan yksityisoikeudellisten vaatimusten ajamisesta. Esteellisyyseriski ei käytännössä voi olla todellinen selvien ja myönnettyjen juttujen osalta.²⁶¹

Jos asiassa on odotettavissa väärää ilmiantoa koskeva väite, saattaa intressiristiriidan mahdollisuus myös olla olemassa eikä asianomistajan vaatimusta objektiivisuusvaatimuksen toteutumisen kannalta ole syytä lähteä ajamaan. Syyttäjän ei myöskään tule ajaa asianomistajan siviilivaatimusta silloin, kun asianomistaja itse ajaa rangaistusvaatimusta.²⁶² Toisaalta on kuitenkin esitetty, että silloin kun asianomistajalle on määrätty oikeudenkäyntiavustaja syytteen ajamista varten, tulisi tämän neuvotella syyttäjän kanssa siitä, kuka asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta tulee ajamaan. Tämän näkemyksen mukaan mahdollisena on pidetty, että syyttäjä

²⁵⁸ VKS:2006:3 s. 5, Vuorenää 2014 s. 129

²⁵⁹ Fredriksson-Malm 1995 s. 44, Vuorenää 2014 s. 129-130, NJA II 1988 s. 15

²⁶⁰ HE 82/1995 vp. s. 58, Vuorenää 2014 s. 130, Boman 1967 s. 96, Ekelöf-Boman 1996 s. 186

²⁶¹ Boman 1967 s. 96, HE 82/1995 vp. s. 58, Jokela 2008 s. 269, Vuorenää 2014 s. 130

²⁶² VKS:2006:3 s. 5, Vuorenää 2014 s. 130

voisi ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta myös silloin, kun asianomistaja itse ajaa rangaistusvaatimusta.²⁶³

Vakuustakavarikkovaatimuksen esittäminen voidaan tässä kohtaa myös rinnastaa rangaistusvaatimuksen ajamiseen. Jos asianomistaja siis itsenäisesti esittää vakuustakavarikkovaatimuksen, on syyttäjällä mahdollisuus kieltäytyä asianomistajan yksityisoikeudellisen korvausvaatimuksen ajamisesta.²⁶⁴

Asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaminen saattaa vaarantaa vaatimuksen syyttäjän toiminnan objektiivisuudesta ja aiheuttaa olennaisen haitan, silloin kun syytteen toteennäyttäminen vaatii asianomistajan henkilökohtaista kuulemista todistelutarkoituksessa. Näissä tilanteissa asianomistajan on saavuttava henkilökohtaisesti tuomioistuimeen, jolloin myös ne seikat, joiden turvaamiseksi ROL 3:9 on säädetty menettävät merkitystään. Tapauskohtainen harkinta voi kuitenkin olla perusteltua esimerkiksi niissä tapauksissa, joissa asianomistajan vaatimus on selvä ja yksinkertainen. Tällaisen vaatimuksen esittäminen ja ajaminen syyteasian yhteydessä tuskin voi käytännössä heikentää kuvaa syyttäjän objektiivisuusvaatimuksen toteutumisesta.²⁶⁵

2.5. Yksityisoikeudellinen vaatimus ei ole ilmeisen perusteeton

Jos asianomistajan vaatimus on ilmeisen perusteeton, ei syyttäjällä ole velvollisuutta ajaa vaatimusta. Vaatimus voidaan katsoa ilmeisen perusteettomaksi, kun syyttäjä on varma siitä, ettei tuomioistuin tule hyväksymään asianomistajan vaatimusta. Syyttäjän ajamakaan korvausvaatimus ei vielä osoita sitä, että syyttäjän mielestä vaatimus olisi sisällöltään juuri oikeanlainen. Kyseessä on asianomistajan siviilivaatimus, joka syyttäjän käsityksen mukaan ei ainakaan ole ilmeisen perusteeton.²⁶⁶

Rikosprosessiuudistuksessa jätettiin syyttäjälle mahdollisuus arvioida asianomistajan siviilioikeudellisten vaatimusten menestymismahdollisuudet. Asianomistajan on esitettävä vaatimuksensa perusteineen jo siinä vaiheessa, kun hän pyytää syyttäjää ajamaan vaatimustaan. Esitutkintalain 1:2.1:n 3- kohdassa on lisäksi säädetty, että jos asianomistaja pyytää syyttäjää ajamaan

²⁶³ Virolainen 1998 s. 207 av. 1, Vuorenää 2014 s. 130 av. 485

²⁶⁴ Vuorenää 2014 s. 130

²⁶⁵ VKS:2006:3 s. 5

²⁶⁶ VKS:2006:3 s. 6, Vuorenää 2014 s. 131, Kettula 2006 s. 168

vaatimustaan, on jo esitutkinnassa selvitettävä asianomistajan yksityisoikeudellinen vaatimus.²⁶⁷

ETL 1:2.1:n 3- kohdan sanamuotoa on arvosteltu siltä osin, että kyseisen lainkohdan mukaan asianomistajan yksityisoikeudellinen vaatimus on selvitettävä esitutkinnassa vain silloin, jos asianomistaja on pyytänyt syyttäjää ajamaan vaatimustaan. ETL 1:2.1:n 3- kohdan edellytys saattaa ainakin esitutkinnan alussa jäädä täyttymättä, koska asianomistaja ei välttämättä edes siinä vaiheessa vielä tiedä, tuleeko hän pyytämään syyttäjää ajamaan yksityisoikeudellista vaatimustaan vai ajaako hän sitä mahdollisesti itse. Asianomistajahan voi pyytää syyttäjää ajamaan yksityisoikeudellista vaatimustaan vielä pääkäsittelyvaiheessakin, oikeudenkäynnin jo alettua.²⁶⁸ Tämän johdosta onkin päädytty katsomaan, että kyseinen lainkohta olisi tullut kirjoittaa niin, että asianomistajan yksityisoikeudellinen vaatimus selvitetäisiin esitutkinnassa aina eikä sillä olisi merkitystä, onko asianomistaja pyytänyt syyttäjää ajamaan yksityisoikeudellista vaatimustaan vai eikö ole.²⁶⁹

ETL 1:2.1:n 3- kohtaa on kritisoitu myös siksi, ettei kyseisestä lainkohdasta ilmene riittävän selkeästi se, kuinka perusteellisesti asianomistajan yksityisoikeudellinen vaatimus tulisi esitutkinnassa selvittää.²⁷⁰ Lain esitöiden perusteella riittävänä voidaan pitää sitä, että esitutkinnassa selvitetään asianomistajan vahingonkorvausvaatimuksen suuruus ja ne seikat, joihin vaatimus perustuu. Esitutkintaviranomaisten velvollisuuksiin ei sitä vastoin kuulu selvittää esimerkiksi niiden vahinkojen luonnetta ja määrää, joita asianomistajalle on aiheutunut liiketoiminnan keskeytymisestä. Myöskään anastetun tai vahingoittuneen omaisuuden hinnoitteluperusteiden selvittely ei ole esitutkintaviranomaisten tehtävä. Edellä mainitun kaltaisten tietojen hankkiminen ja selvittäminen on asianomistajan itsensä vastuulla. Näin ollen esitutkintaviranomaisten velvollisuuksiin ei kuulu ruveta yksityiskohtaisesti selvittämään asianomistajalle rikoksen johdosta aiheutuneiden vahinkojen tosiasiallista määrää.²⁷¹ Asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen huolellinen selvittäminen esitutkinnassa on kuitenkin usein edellytyksenä

²⁶⁷ Vuorenää 2014 s. 131

²⁶⁸ Virolainen 1998 s. 249, Vuorenää 2014 s. 131 ja s. 131 av. 489 sekä s. 132

²⁶⁹ Vuorenää 2014 s. 131, Virolainen 1998 s. 249

²⁷⁰ Virolainen 1998 s. 249, Vuorenää 2014 s. 131

²⁷¹ HE 82/1995 vp. s. 157, Vuorenää 2014 s. 131-132, Virolainen 1998 s. 247, Helminen ym. 2012 s. 317

sille, että syyttäjä voi myöhemmin täyttää velvollisuutensa ajaa kyseistä vaatimusta syyteasian yhteydessä.²⁷²

Esitutkintaviranomaisten tulee aina riittävän tehokkaasti informoida ja neuvoa asianomistajaa tämän oikeuksista, jolloin ongelman voidaan ainakin osin katsoa ratkeavan.²⁷³ Poliisiin tulee jo heti esitutkinnan alkuvaiheessa informoida asianomistajaa syyttäjän velvollisuudesta ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta. Tämä esitutkintaviranomaisen ilmoitusvelvollisuus on entisestään tehostunut sen jälkeen, kun esitutkintalakiin otettiin nimenomainen säännös velvollisuudesta ilmoittaa jo esitutkinnassa asianomistajan oikeudet rikosprosessissa, ETL 4:18 (1.3.2016). Jos asianomistaja kuitenkin haluaa tästä huolimatta itse huolehtia vaatimuksensa ajamisesta, ei vaatimuksen perusteellisempi selvittäminen esitutkinnassa ole tarpeellista. ETL 1:2.1:n 3- kohta takaa sen, että asianomistajan yksityisoikeudelliset vaatimukset tulevat esitutkinnassa selvitettyiksi siinä määrin, että syyttäjä pystyy arvioimaan, täytyvätkö ROL 3:9.1:n mukaiset edellytykset yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamiseksi syytteen yhteydessä. Käytännössä jo ETL 1:2.1:n 1- kohta velvoittaa poliisia selvittämään rikosvahingot yksityiskohtaisesti.²⁷⁴

Vaatimuksen ilmeisen perusteettomuuden kriteeri on jaettavissa kolmeen osaan. Ensinnäkin jos vaatimus perustuu syytteen teonkuvauksesta ilmeneviin tosiseikkoihin, mutta näistä tosiseikoista ei lain mukaan voi seurata asianomistajan vaatimuksen oikeuttavia seikkoja, on vaatimus lakiin perustumaton ja syyttäjä voi kieltäytyä ajamasta vaatimusta. Valtakunnansyyttäjän ohjeissa esimerkkinä mainitaan mielipahan korvaaminen esineen tahallisen vahingoittamisen johdosta.²⁷⁵

Tässä yhteydessä on hyvä huomioida ratkaisu KKO 1999:6, jossa oli kyse muun muassa vahingonkorvauksesta vähennettävästä arvonlisäverosta. Tapauksessa A oli aiheuttanut hänen syykseen luetun rikoksen yhteydessä X Oy:n rakennukselle murtovahinkoja. Yhtiö oli vaatinut A:lta korvauksena näistä vahingoista sen määrän, jonka se oli vahingot korjanneelle rakennusliikkeelle suorittanut. Maksetussa määrässä oli ollut arvonlisävero 806,61 markkaa. X Oy:llä oli arvonlisäverolain 102 §:n mukaisesti ollut oikeus vä-

²⁷² SOU 1998:40 s. 111-112

²⁷³ Vuorenpää 2014 s. 132

²⁷⁴ Vuorenpää 2014 s. 132 av. 495

²⁷⁵ VKS:2006:3 s. 5, Vuorenpää 2014 s. 132-133

hentää maksamansa arvonlisävero sen valtiolle suoritettavasta omasta verosta. Vähennysoikeutta käytettäessä ei suoritettu arvonlisävero ole yhtiön vahinkoa. Vahingonkäräjän on näytettävä vahinkonsa määrä toteen. X Oy ei ollut asiassa todistanut, ettei se olisi arvonlisäverolain säännösten mukaisesti vähentänyt tai voinut vähentää maksamaansa arvonlisäveroa. Vaadittuun vahingonkorvaukseen sisältyvää arvonlisäveron osuutta 806,61 markkaa ei otettu huomioon korvattavan vahingon määrässä. Näin ollen korvausvaatimus arvonlisäveron suhteen on ilmeisen perusteeton, jos asianomistaja vähentää tai voisi vähentää arvonlisävero-osuuden valtiolle suoritettavasta verostaan arvonlisäverolain mukaisesti.²⁷⁶

Toisaalta taas syyttäjän on tiettyjen edellytysten täytyessä vaadittava arvonlisäverosuutta rikoshyötynä valtiolle menetettäväksi. Tämä ilmenee ratkaisusta KKO 2002:60. Ratkaisussa KKO 1992:119 puolestaan anastetun omaisuuden arvo ylitti arvonlisäveron määrällä asianomistajille tuomitun vahingonkorvauksen määrän. Arvonlisäveron määrä tuomittiin rikoksen tuottamana taloudellisena hyötynä valtiolle. (Ään.)²⁷⁷

Toiseksi ilmeinen perusteettomuus saattaa myös johtua vaatimusta ajettaessa ilmenevistä todisteluun liittyvistä ongelmista. Jos vaatimuksen määrän tai sen aiheutumisen tueksi ei ilmeisesti-kään ole esitettävissä riittävää näyttöä, ei syyttäjällä ole velvollisuutta ajaa vaatimusta.²⁷⁸ Syyttäjä arvioi näytön riittävyden niiden todisteiden perusteella, jotka asianomistaja on hänelle ilmoittanut tai jotka ovat esitutkinnassa tulleet esille.²⁷⁹ Vahingon syntymisen tai sen määrän tueksi tulee olla esitettävissä riittävää näyttöä. Arvioidessaan etukäteen näytön riittävyttä syyttäjän tulee asemastaan johtuen olla erityisen kriittinen.²⁸⁰ Syyttäjä ei vastaa yksityisoikeudellisen vaatimuksen menestymisestä eikä hänen voida olettaa omasta aloitteestaan ryhtyvän selvittämään mitä muuta näyttöä asiassa mahdollisesti olisi saatavissa. Syyttäjä voi toki halutessaan esittää muutakin asiassa esiin tullutta näyttöä yksityisoikeudellisen vaatimuksen tueksi kuin mitä asianomistajan hänelle ilmoittamien todisteiden perusteella olisi mahdollista esittää.²⁸¹

²⁷⁶ Vuorenää 2014 s. 133

²⁷⁷ Vuorenää 2014 s. 133

²⁷⁸ HE 82/1995 vp. s. 58, VKS:2006:3 s. 5, Vuorenää 2014 s. 133, NJA II 1988 s. 15

²⁷⁹ VKS:2006:3 s. 8, Vuorenää 2014 s. 133-134

²⁸⁰ Kettula 2006 s. 168-169

²⁸¹ VKS:2006:3 s. 8, Vuorenää 2014 s. 133-134

Kolmanneksi asianomistajan vaatimus voi olla ilmeisen perusteeton silloin, jos se on määrältään kohtuuttoman suuri. Tällöin syyttäjällä ei kuitenkaan automaattisesti ole oikeutta kieltäytyä ajamasta vaatimusta, vaan ensisijaisesti hänen tulee neuvoa asianomistajaa tarkistamaan tämän vaatimusta oikean määräiseksi.²⁸² Syyttäjän tällainen asianomistajan neuvonta ei ole vastoin syyttäjälle säädettyä vaatimusta toimia asiassa objektiivisesti.²⁸³ Jos asianomistaja ei halua pienentää perusteettoman suurta vaatimustaan, häntä kuitenkin tulisi informoida hänen oikeudestaan esittää itsenäisesti vaatimus haluamansa suuruisena oikeudenkäynnissä. Oikeuskäytäntö koskien rikosvahinkojen korvaamista kehittyi syyttäjien ajamien yksityisoikeudellisten vaatimusten kautta, koska asianomistajat ajavat niitä vain harvoin itse. Jos syyttäjät torjuvat muiden kuin itse oikeamääräisinä pitämiensä korvausvaatimusten ajamisen, rajautuvat myös korvausoikeudellisen oikeuskäytännön mahdollisuudet kehittyä.²⁸⁴

3. Syyttäjän velvollisuudesta ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta muutoksenhaussa

Syyttäjällä on tietyin edellytyksin velvollisuus valvoa rikosasian käsittelyn yhteydessä asianomistajan yksityisoikeudellisia etuja myös muutoksenhakuvaiheessa. ROL 3:9.3:ssa säädetään kriteereistä, jotka tämän velvollisuuden synnyttävät. Jos asianomistajan korvausvaatimukseen annettu ratkaisu riippuu syyteasian ratkaisusta, on syyttäjän ROL 3:9.3:n mukaan hakiessaan muutosta syytteestä annettuun ratkaisuun haettava muutosta myös siviilivaatimukseen, jos vaatimuksen ajamiselle ROL 3:9.1:ssä säädetyt edellytykset täyttyvät.²⁸⁵

Syyttäjän muutoksenhakuvelvollisuus asianomistajan vaatimuksen suhteen edellyttää kolmen ehdon täyttymistä. Ensiksikin syyttäjällä on velvollisuus hakea muutosta yksityisoikeudellisen vaatimuksen johdosta annettuun ratkaisuun vain, jos hän hakee muutosta syyteenkin johdosta annettuun tuomioon. ROL 3:9.3:n sanamuoto koskee vain korvausvaatimusta, mutta sen voidaan katsoa tarkoittavan myös muunlaisia syyttäjän ajamia siviilivaatimuksia.²⁸⁶

²⁸² Jokela 2008 s. 268, Vuorenää 2014 s. 134, VKS:2006:3 s. 5, SOU 1998:40 s. 112

²⁸³ SOU 1998:40 s. 112

²⁸⁴ VKS:2006:3 s. 6, Vuorenää 2014 s. 134, SOU 1998:40 s. 112

²⁸⁵ Vuorenää 2014 s. 136-137, VKS:2006:3 s. 9

²⁸⁶ VKS:2006:3 s. 9, Vuorenää 2014 s. 137

Syyttäjällä ei voida katsoa olevan velvollisuutta hakea muutosta vain siviilivaatimuksen osalta.²⁸⁷ Jos yksityisoikeudellisen vaatimuksen käsittely on erotettu syyteasian yhteydestä, ei syyttäjällä ole enää lupaa jatkaa vaatimuksen ajamista.²⁸⁸ Tämän perusteella on taas katsottu, ettei syyttäjällä ole edes oikeutta hakea muutosta vain siviilivaatimuksen osalta.²⁸⁹ Toisaalta on kuitenkin esitetty näkemys, jonka mukaan laki ei sinänsä asettaisi estettä syyttäjän kelpoisuudelle hakea muutosta ainoastaan siviilivaatimuksen osalta.²⁹⁰

Toiseksi, kuten edellä jo todettiin ROL 3:9.1:n edellytysten on täytyttävä syyttäjän ajaessa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta muutoksenhaussa. Kolmanneksi vaaditaan vielä sitä, että siviilivaatimuksesta annettu päätös on ollut riippuvainen syyteasian ratkaisusta. Eduskunnan lakivaliokunnan mukaan siviilivaatimuksesta annettu ratkaisu riippuu syyteasian ratkaisusta, jos syyte alioikeudessa joko kokonaan tai osin on hylätty ja tästä johtuen myös yksityisoikeudellinen vaatimus on välttämättä tullut hylätyksi. Hallituksen antamaan lakiehdotukseen uudeksi rikosprosessilaksi ei sisältänyt säädöstä koskien syyttäjän muutoksenhakuvelvollisuutta, vaan ROL 3:9.3 lisättiin rikosprosessilakiin vasta eduskunnan lakivaliokunnassa.²⁹¹

Lakivaliokunta on myös katsonut, että syyttäjän muutoksenhakuvelvollisuuden syntyminen edellyttää asianomistajan vaatimuksen hylkäämistä kokonaan. Syyttäjällä ei näin ollen näyttäisi olevan velvollisuutta hakea muutosta yksityiseen korvausvaatimukseen, jos alioikeus on hylännyt vaatimuksen vain tietyiltä osin. Muutoksenhakuvelvollisuuden näin tiukka rajaaminen voi kuitenkin johtaa ongelmiin. Esimerkkitapauksena käy tilanne, jossa syyttäjä ajaa asianomistajan siviilivaatimusta samalla, kun hän vaatii rikosasian vastaajalle rangaistusta törkeästä varkaudesta. Tuomioistuimien voi arvioida anastetun omaisuuden arvon vähäisemmäksi kuin syyttäjä ja tuomita vastaajan vain tavallisesta varkaudesta. Samalla tuomiolla tuomioistuimien tässä tapauksessa myös vähentää rikoksen johdosta asianomistajalle tulevan korvauksen määrää vastoin asianomistajan vaatimusta. Jos syyttäjä tällöin hakee muutosta alioikeuden syyteasiassa antamaan ratkaisuun, hänen tulisi samalla myös hakea muutosta siviilivaatimuksesta annettuun ratkaisuun, vaikka alioikeus onkin hylännyt asianomistajan vaatimuksen vain osittain. Siviilivaatimuksen osalta annettu ratkaisu on tällöin riippunut syyteasian ratkaisusta. Järkevämpää olisi, että syyttäjällä olisi aina velvollisuus hakea muutosta myös kokonaan tai osittain syyteasiassa

²⁸⁷ VKS:2006:3 s. 9

²⁸⁸ Jokela 2008 s. 271

²⁸⁹ Vuorenää 2014 s. 137 av. 515

²⁹⁰ Jokela 2008 s. 271

²⁹¹ Vuorenää 2014 s. 137 ja s. 137 av. 516, LaVM 9/1997 vp. s. 18

annetun ratkaisun johdosta hylättyyn siviilivaatimukseen, jos hän hakee muutosta syyteasiainkin johdosta annettuun ratkaisuun.²⁹² Silloin kun rikosasian vastaaja on hakenut muutosta annettuun päätökseen sekä tuomitun rangaistuksen että korvausvaatimuksesta annetun ratkaisun osalta, on katsottu, että syyttäjä voi vastata muutoksenhakuun myös korvausvaatimuksen osalta.²⁹³

V Johtopäätökset

1. Asianomistajan määritelmästä ja asemasta

Rikoksella loukatulle tai sen johdosta vahinkoa kärsineelle on tärkeää, että hän saa rikosprosessissa asianomistajan aseman. Asianomistajalle kuuluvia oikeuksia ovat muun muassa oikeus ilmoittaa asianomistajarikos syytteeseen pantavaksi, osallistumisoikeus esitutkintaan ja tiedonsaanti esitutkinnassa, syyteoikeus eli oikeus nostaa rikoksesta syyte ja ajaa sitä oikeudenkäynnissä, toissijainen syyteoikeus, oikeus esittää rikosasian yhteydessä rikokseen perustuvia yksityisoikeudellisia vaatimuksia, oikeudenkäyntiavustajan ja tukihenkilön saaminen sekä oikeus saada syyttäjän apua yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajamisessa.²⁹⁴ Erimielisyyttä kuitenkin vallitsee siitä, tulisiko asianomistajan määritelmä sisällyttää lakiin vai jättää oikeustieteessä ja oikeuskirjallisuudessa esitettyjen sääntöjen, periaatteiden ja teorioiden sekä oikeuskäytännön mukaisten tulkintojen varaan.²⁹⁵

Jos asianomistajamääritelmä otettaisiin kirjoitettuun lakiin, tämä voisi tapahtua esimerkiksi Ruotsin laissa (RB 20:8.4) olevan määritelmän mukaan. Tällöin asianomistajalla tarkoitettaisiin sitä, jota vastaan rikos on tehty taikka sitä, jota rikoksella on loukattu tai joka on kärsinyt vahinkoa rikoksen johdosta. Sillä, jota vastaan rikos on tehty, ymmärrettäisiin myös sitä, joka on rikoksella välittömästi vaarannetun oikeushyvän haltija. Laissa olevalla määritelmällä asianomistajan status korostuisi. Asianomistajamääritelmän sisällyttäminen Suomen lakiin ei mitään ilmeisimmin kuitenkaan poistaisi kaikkia käytännössä esille tulevia tulkintaongelmia ja uusien asioiden ja tilanteiden sääntelytarpeet lainsäädännössä nostaisivat todennäköisesti esiin uusia asianomistajakäsitteeseen liittyviä ongelmia ja kysymyksiä. Selvää siis on, että oikeuskäytäntö muokkaisi asianomistajakäsitteen tarkemman sisällön erilaisissa tilanteissa.

²⁹² LaVM 9/1997 vp. s. 18, Vuorenpää 2014 s. 137-138

²⁹³ Kettula 2006 s. 201

²⁹⁴ Virolainen-Pölonen 2004 s. 154, Kettula 2006 s. 135

²⁹⁵ Vuorenpää 2014 s. 11

Träskman on kyseenalaistanut kirjoitettuun lakiin otettavan asianomistajamääritelmän tarpeellisuuden ja siitä saatavat hyödyt. Hän on katsonut, että tuskin olisi mahdollista laatia sellaista normia, joka selvästi ja yksiselitteisesti määrittäisi, kenelle asianomistajan asema rikosasiassa tulisi antaa, tai että tämä normi voisi ratkaista muitakin tapauksia kuin sellaisia perustapauksia, jotka muutoinkin olisivat selviä ilman kirjoitettuun lakiin otettua määritelmää. Hän katsookin, ettei ole mitään tarvetta ottaa suomalaiseen prosessilainsäädäntöön ilmaisua, joka tyhjentävästi määrittäisi, kuka on asianomistaja. Träskman on ehdottanut, että lakiin voitaisiin ottaa säännös niistä seikoista, jotka tuomioistuin voisi huomioida asianomistajakysymystä ratkaistessaan. Tällaisina seikkoina tulisivat kysymyksen suojeltavan oikeushyvän haltijan aineelliset edut, hänen mahdollisuutensa huolehtia omasta oikeussuojastaan eli prosessuaaliset intressit sekä yhteiskunnan etu.²⁹⁶ Voitaisiin myös katsoa, että kirjoitettuun lakiin otettava yleinen asianomistajamääritelmä olisi tarpeeton, mutta jos jossakin yksittäisessä tai erityisessä asiassa olisi asian laatuun nähden välttämätöntä mainita, ketä asiassa on pidettävä asianomistajana tai juuri siinä asiassa häneen rinnastettavana, siitä säänneltäisiin erikseen yksittäisessä lainkohdassa esimerkiksi toteamalla, että ”tässä kohtaa / tällöin asianomistajana pidetään...”

2. Surmatun tai muulla tavalla kuolleen henkilön läheisten asemasta

Asianomistajalle kuuluva syyteoikeus käsittää oikeuden esittää rikoksen johdosta syyttämisyhteyttä sekä oikeuden nostaa syyte ja ajaa sitä. Syyteoikeuden siirtymisestä säädetään ROL 1:17.1:ssä silloin, kun asianomistaja on kuollut rikoksen johdosta ja ROL 1:17.2:ssä, kun asianomistaja on muusta syystä kuollut. ROL 1:17.2:n mukainen syyteoikeus koskee sekä asianomistajarikoksia että yleisen syytteen alaisia rikoksia.²⁹⁷ Vain kuolleen läheiset voivat saada asiassa henkilökohtaisen syyteoikeuden, kun taas kuolinpesä ei voi saada syyteoikeutta näissä tapauksissa. Kuolleen asianomistajan syyteoikeus siirtyy siis ROL 1:17:n mukaan siinä mainituille leskelle ja lähiomaisille.

Kuolleen asianomistajan lähiomaiset eivät saa asianomistajan asemaa sillä perusteella, että kuolleen asianomistajan syyteoikeus on siirtynyt heille.²⁹⁸ Oikeustieteessä on omaksuttu käsitys, että ROL 2:1 a:n tulkinnassa tulisi huomioida lisäksi ROL 1:17.1, jolloin uhriavustaja voi-

²⁹⁶ Träskman 1993 s. 196, Vuorenperä 2014 s. 12

²⁹⁷ Virolainen 1998 s. 453

²⁹⁸ KM 2001:5 s. 36

daan määrätä myös henkilölle, jolle asianomistajan syyteoikeus on siirtynyt, vaikkei hän olekaan asianomistaja.²⁹⁹ Lainsäätäjän ilmeinen tarkoitus on ollut järjestää syyteoikeuden siirtämistapauksissa kuolleen asianomistajan läheisten oikeus uhriavustajaan tämän tulkinnan mukaisesti. Tämä tulkinta vastaa yleistä oikeustajua. Tuntuisi erikoiselta, jos lainsäätäjä olisi tarkoittanut, että kuolleen lähiomaisilla ei olisi oikeutta oikeudenkäyntiavustajaan ja tukihenkilöön ROL 2:1 a:n 2- kohdassa mainittujen RL 21 luvun 1-4:ssä tarkoitettujen tapon, surman, murhan ja lapsensurman yhteydessä, joissa jokaisessa asianomistaja on kuollut eikä kuolleelle asianomistajalle enää voida määrätä oikeudenkäyntiavustajaa

Surmatun läheisten asema on joka tapauksessa ainakin jossakin määrin ongelmallinen tai vähintäänkin tulkinnanvarainen. Uhridirektiivin 2012/29/EU 2 artiklan 1 a) ii) kohdan mukaan uhrilla tarkoitetaan sellaisen henkilön, jonka kuolema on välitön seuraus rikoksesta, perheenjäseniä, joille on aiheutunut vahinkoa kyseisen henkilön kuoleman johdosta. Vuorenpään lausunnossa eduskunnan lakivaliokunnalle HE 66/2015 vp koskien Euroopan parlamentin ja neuvoston uhridirektiivin 2012/29/EU täytäntöönpanoa todetaan, että ROL 1:17.1:n mukaan surmatun läheiset Suomessa saavat vain syyteoikeuden eikä heitä pidetä asianomistajina, joten uhridirektiivin uhrimääritelmä surmatun läheisiä koskien on suomalaista asianomistajakäsitettä laajempi.³⁰⁰

ROL 2:1 a:n mukainen oikeudenkäyntiavustaja ja ROL 2:3:n mukainen tukihenkilö voidaan kyseisten lainkohtien sanamuodon mukaan määrätä vain asianomistajalle. Samoin syyttäjä on ROL 3:9:n sanamuodon mukaan velvollinen ajamaan vain asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta. Jotta uhridirektiivissä edellytetyt oikeudet saataisiin direktiivin vaatimin tavoin kansallisesti koskemaan surmatun läheisiä, Vuorenpään lausunnossa tuodaan esille kolme vaihtoehtoa. Mahdollista olisi ottaa asianomistajamääritelmä lakiin, jossa samalla säädettäisiin surmatun läheiset asianomistajiksi. Mahdollista olisi myös direktiivin tarkoittamissa asianomistajan oikeutta koskevissa kansallisissa säännöksissä erikseen todeta, että kyseinen oikeus on sekä asianomistajalla että surmatun asianomistajan läheisellä. Kolmantena mahdollisuutena mainitaan, että uhridirektiivin voimaansaattamisen perusteluihin otettaisiin erikseen mainita, että laissa asianomistajalle säädetyt oikeudet kuuluvat myös ROL 1:17.1:ssä luetelluille surmatun läheisille.³⁰¹ Kuten jo aikaisemmin on todettu, myös rikosuhritoimikunta päätyi mietinnössään

²⁹⁹ Vuorenpää 2014 s. 94-95

³⁰⁰ Vuorenpään lausunto lakivaliokunnalle HE 66/2015 vp. johdosta

³⁰¹ Vuorenpään lausunto lakivaliokunnalle HE 66/2015 vp. johdosta

ehdottamaan selvempää sääntelyä rikoksen uhrin omaisten oikeudesta avustajaan ja tukihenkilöön sekä esitti ROL:iin lisättäväksi säännöksen, jonka mukaan surmatun asianomistajan syyteoikeutta ROL 1:17.1:n perusteella käytäviä lähiomaisia pidettäisiin asianomistajina päätettäessä avustajan ja tukihenkilön käytöstä.³⁰² Esille on nostettu myös ajatus Ruotsin RB 20:13:stä, jonka on katsottu antavan surmatun läheisille osittaisen asianomistajan aseman.³⁰³

Kun asianomistaja on kuollut rikoksen johdosta, on hänen ROL 1:17.1:ssa mainituilla leskellä ja lähiomaisillaan oikeus käyttäessään asianosaisseuraantoon perustuvaa asianomistajan syyteoikeutta esittää oikeudenkäynnissä rikoksesta epäiltyä vastaan yksityisoikeudellinen vaatimus esimerkiksi elatuksen menetyksestä ja kärsimyksen korvaamisesta.

3. Syyttäjän muutoksenhakuvelvollisuudesta asianomistajan vaatimuksen osalta

ROL 3:9.3:n mukaan syyttäjän on hakiessaan muutosta syytteen johdosta annettuun ratkaisuun haettava muutosta myös asianomistajan korvausvaatimuksen osalta annettuun ratkaisuun, jos se on riippunut syyteasian ratkaisusta. Lakivalokunta on mietinnössään 9/1997 katsonut, että syyttäjän muutoksenhakuvelvollisuus yksityisoikeudellisen vaatimuksen osalta edellyttää asianomistajan vaatimuksen hylkäämistä kokonaan.³⁰⁴ Tämä voi johtaa ongelmiin esimerkiksi sellaisessa tilanteessa, jossa syyttäjä on vaatinut vastaajalle rangaistusta törkeästä pahoinpitelystä, mutta kärjäoikeus on tuominnut syytetyn vain pahoinpitelystä. Jos samalla on vaadittu vastaajaa korvaamaan asianomistajalle vaikeaksi katsotusta ruumiinvammasta aiheutuneet vahingot, mutta kärjäoikeus on katsonut, että koska asianomistajalla jo ennestään ollut vamma, vika tai sairaus on ollut perimmäisenä syynä vaikeaksi katsotun ruumiinvamman syntymiseen, vaatimus on enemmälti hylätty. Jos tällaisessa tapauksessa syyttäjä hakisi muutosta vaatien edelleen vastaajan tuomitsemista törkeästä pahoinpitelystä, ei hänellä enää tässä tilanteessa olisi mahdollisuutta samassa yhteydessä hakea muutosta tuomittuun korvauksen määrään. Näin ollen kärjäoikeuden tuomio koskien korvauksen määrää saisi lainvoiman. Ongelmia ilmenee siinä tapauksessa, jos hovioikeus tuomitseekin syytetyn vastoin kärjäoikeuden kantaa vaikeaksi katsotun ruumiinvamman johdosta törkeästä pahoinpitelystä ja tämän vuoksi myös asianomistajalle tulevan korvauksen määrää olisi pitänyt tarkistaa ylöspäin. Syyttäjällä tulisi olla aina velvollisuus hakea muutosta myös itse syyteasian johdosta osittain hylättyyn siviilivaatimukseen, jos hän hakee muutosta syyteasian ratkaisunkin johdosta.

³⁰² KM 2001:5 s. 36-37

³⁰³ Virolainen-Pölonen 2004 s. 186 av. 116

³⁰⁴ LaVM 9/1997 vp. s. 18

4. Yhdenvertaisesta kohtelusta

Yhdenvertaisuuden toteutuminen vaatii ihmisten samanarvoisen kohtelun lisäksi myös sitä, että samanlaisia asioita tulee kohdella samalla tavoin. Tämän mukaan, kun syyttäjä ottaa asiaomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaakseen, on saman jutun kaikkia eri asianomistajia kohdeltava avustamisen suhteen yhdenvertaisesti. Syyttäjällä on siis velvollisuus ajaa kaikkien ROL 3:9:n mukaiset ehdot täyttävien asianomistajien siviilivaatimuksia yhdenmukaisesti.³⁰⁵ Asianomistajien keskinäisen yhdenvertaisuuden vaatimuksen toteuttaminen voi kuitenkin olla hankalaa tilanteissa, joissa jutussa on useita asianomistajia, joista vain joidenkin vaatimukset ovat selviä ja yksinkertaisia. Koska syyttäjällä on velvollisuus ajaa ROL 3:9.1:n mukaan vain sellaisia vaatimuksia, joista ei aiheudu olennaista haittaa syyteasian käsittelylle, olisi syyttäjällä tällöin lakiin perustuva velvollisuus ajaa vain sellaisia asianomistajan vaatimuksia, jotka ovat helposti toteen näytettäviä, selkeitä ja yksinkertaisia. Tällaiset vaatimukset ovat usein jo esituskinnassa oikeudenkäyntiä varten riittävästi selvitettyjä.

Silloin, kun rikoksella on useita asianomistajia, voi heille olla aiheutunut rikoksesta erilaista vahinkoa. Osa vahingoista voi olla yksinkertaisia selvittää ja helposti toteennäytettävissä esimerkiksi kuitein ja lääkärintodistuksin, kun taas osa vaatisi paljon aikaa vieviä, monimutkaisia selvityksiä. On myös selvää, että asianomistajien henkilökohtaisissa kyvyissä ja taidoissa selvittää ja esittää rikoksella aiheutetun vahingon määrä on eroja. Oikeuksien toteutuminen ja syyttäjän yksityisoikeudellisen vaateen ajamisvelvollisuuden syntyminen saattaisivatkin riippua osin siitä, miten perusteellisesti asianomistajat itse kykenevät vaatimuksensa esittämään ja perustelemaan. ROL 3:9.1:n edellyttämistä vaatimuksista vain olennainen haitta on sellainen, jonka kohdalla asianomistajien yhdenvertainen kohtelu voi vaarantua. Jos toisaalta vain jonkun asianomistajan vaatimus on ilmeisen perusteeton, olisi kohtuutonta, jos muidenkin asianomistajien vaatimukset jätettäisiin ajamatta.

ROL 3:9:ssä ei ole asetettu yksityisoikeudellisten vaatimusten ajamiselle sellaista ehtoa, että jutun kaikkien asianomistajien vaatimukset on voitava käsitellä samalla kertaa. Edellytykset syyttäjän sanotun velvollisuuden syntymiselle ovat yksiselitteisen selvät. Koska lainkohta on

³⁰⁵ VKS:2006:3 s. 4-5

säädetty asianomistajan aseman ja oikeuksien turvaamiseksi sekä edistämiseksi, ei voida katsoa, että syyttäjällä olisi velvollisuus jättää kaikkien saman jutun asianomistajien vaatimukset ajamatta pelkästään sillä perusteella, että jonkun tai joidenkin asianomistajien vaatimukset jätetään ajamatta niiden epäselvyyden tai monimutkaisuuden vuoksi. Yksittäinen asianomistaja ei saa kärsiä siitä, että toinen asianomistaja esittää vaatimuksen, joka ei täytä ROL 3:9:n edellytyksiä. Näin ollen syyttäjän tulee ajaa ainakin kaikkien saman jutun samassa asemassa olevien asianomistajien samankaltaisia vaatimuksia.³⁰⁶

Syyttäjän objektiivisuusvelvollisuus voi vaarantua ainakin niiden asianomistajien mielestä, joiden vaatimuksia syyttäjä ei ota ajaakseen. Tämän vuoksi on tärkeää, että asianomistajille kerrotaan selvästi niistä edellytyksistä, joiden perusteella syyttäjä voi ottaa yksityisoikeudellisen vaatimuksen ajaakseen tai vastaavasti jättää sen ajamatta. Jos syyttäjä ei ota yksityisoikeudellista vaatimusta ajaakseen, tulisi hänen ilmoittaa asianomistajalle niistä perusteista, joiden vuoksi hän ei ole katsonut voivansa ottaa asianomistajan vaatimusta ajaakseen. Asianomistajan edun kannalta tällainen ilmoitus perusteluineen tulisi antaa mahdollisimman pian sen jälkeen, kun syyttäjä on ratkaisunsa tehnyt. Tämä on tärkeää myös siksi, että asianomistajan tulee voida arvioida, minkälaisiin toimenpiteisiin hänen mahdollisesti jatkossa vaatimuksensa suhteen tulee ryhtyä. Asianomistaja voi myös muuttaa tekemäänsä vaatimusta ja saada näin syyttäjän ajamaan vaadettua.

Yhdenvertaisen kohtelun on myös toteuduttava kaikkien eri juttujen asianomistajien välillä, joilla on vastaavissa asioissa samanlaisia vaatimuksia. Vaatimusten samanlaisuus tai erilaisuus ratkaistaan käytännössä asiaan vaikuttavien tapauskohtaisesti vaihtelevien kriteerien perusteella. Asianomistajien yhdenvertainen kohtelu edellyttää, että olennaista haittaa arvioidaan objektiivisin kriteerein. Koska olennaista haittaa ei ole kuitenkaan tarkemmin määritelty laissa, sen objektiivinen arviointi voi monissa tilanteissa olla vaikeaa. Tähän vaikuttaa syyttäjän subjektiivinen arvio olennaisesta haitasta, joka pohjautuu syyttäjän taitoon ja kokemukseen sekä tietoihin aineellisen siviilioikeuden sisällöstä suhteessa käsiteltävään asiaan. Olennaisen haitan arviointiin voi vaikuttaa myös syyttäjän työtilanne. Tärkeää kuitenkin olisi, että kaikki asianomistajat saisivat syyttäjältä apua yksityisoikeudellisten vaatimusten ajamiseen samojen kriteerien perusteella, eikä vaikutusta olisi syyttäjän henkilöllä tai sillä tuomioistuimella, jossa juttua kä-

³⁰⁶ VKS:2006:3 s. 4-5, Vuorenpää 2014 s. 129

sitellään. Keskeistä onkin, että koulutuksella lisätään syyttäjien aineellisen siviilioikeuden tuntemusta asianomistajien vaatimuskysymyksissä. Samoin valtakunnansyyttäjän antamilla ohjeilla syyttäjille on keskeinen merkitys syyttäjän toiminnan tasapuolisuuden turvaamiseksi. Voitaisiin myös ajatella syyttäjille yhteisen oikeustapaustietokannan perustamista yhtenäisen käytännön toteuttamiseksi ja varmistamiseksi.

5. Syyttäjän objektiivisuusvelvollisuus ja asianomistajan asiassa toimiminen

Syyttäjälaitoslain 28.1:n viittaus OK 15:3:ään estää syyttäjää olemasta oikeudenkäynnissä asiamiehenä tai avustajana virkatehtäviään hoitaessaan. Syyttäjälaitoslain 28.1:ssa säädetään, että kielto toimia asiamiehenä ei kuitenkaan estä syyttäjää ajamasta asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia, jos ROL 3:9:n edellytykset täyttyvät.

Syyttäjän tehtävistä säädetään laissa syyttäjälaitoksesta. Kyseisen lain 6 §:ssä säädetään, että syyttäjän tehtävänä on huolehtia rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisesta hänen käsiteltävään olevassa asiassa tasapuolisesti, joutuisasti ja taloudellisesti asianosaisten oikeusturvan ja yleisen edun edellyttämällä tavalla. ROL 3:9:ssä syyttäjälle säädetty velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta saattaisi olla ristiriidassa syyttäjälle säädettyjen rikosprosessuaalisten velvoitteiden kanssa, vaikka syyttäjälle onkin jätetty harkinnanvalta sen suhteen, ottaako hän siviilivaatimuksen ajaakseen.³⁰⁷ Tämän voidaan katsoa tarkoittavan sitä, että syyttäjän tulee joka tapauksen kohdalla huolellisesti harkita erikseen objektiivisuuden toteutuminen ja tasapuolisuuden vaatimus. Ei ole mitään tarvetta eikä perusteita laajentaa syyttäjän velvollisuuksia huolehtia asianomistajan yksityisistä intresseistä siitä mitä ROL 3:9:ssä säädetään.

Syyttäjä on valtion rangaistusvaatimuksen esittäjä ja ajaja, jonka ensisijaisena tehtävänä on syytteen ajaminen ja rikosvastuun toteuttamisesta huolehtiminen virkavastuun nojalla, eikä tähän yhteyteen sovi se, että syyttäjä toimisi samalla myös asianomistajan asiamiehenä³⁰⁸, joka periaatteessa voisi ryhtyä kaikkiin niihin prosessitoimiin, joihin asianomistajalla itselläkin olisi oikeus ryhtyä. Lisäksi syyttäjän objektiivisuusvelvollisuuteen kuuluu ottaa huomioon myös

³⁰⁷ Jonkka 1994 s. 734

³⁰⁸ Jonkka 1994 s. 734

epäillyn puolesta puhuvat seikat, mikä osaltaan myös estää sen, että syyttäjä voisi käytännössä toimia asianomistajan asiamiehenä tai avustajana. Syyttäjä ei myöskään voi toimia aktiivisesti sovintoon pääsemiseksi siviilivaatimuksen osalta rikosasian vastaajan kanssa. Asianomistajan vaatimuksesta sopiminen on asianomistajan itsensä asia. Syyttäjän hakiessa muutosta asianomistajan korvausvaatimuksesta annettuun ratkaisuun ROL 3:9.3 varmistaa sen, ettei syyttäjälle asetettu kielto toimia oikeudenkäynnissä asianomistajan asiamiehenä tai avustajana sekä hänen objektiivisuutensa asian suhteen mitenkään vaarannu.

Syyttäjällä on kuitenkin aina velvollisuus neuvoa asianomistajaa eikä syyttäjän tällöin voida katsoa rikkovan objektiivisuusvelvollisuuttaan vastaan. Syyttäjistä ei tee oikeudenkäyntiasiamiestä tai –avustajaa se, että hän kehottaa asianomistajaa selvittämään korvausvaatimustaan tai hankkimaan sen tueksi tarvittavia selvityksiä tai todisteita eikä se, että hän ilmoittaa asianomistajalle korvauskäytäntöön liittyvistä seikoista taikka korko- tai oikeudenkäyntikuluvaatimuksen tekemisen mahdollisuuksista.³⁰⁹ Syyttäjä on otettuaan asianomistajan vaatimuksen ajaakseen velvollinen neuvomaan asianomistajaa, jos tämän esittämissä vaatimuksen perusteissa tai todisteissa ilmenee puutteita, koska näin samalla turvataan vaatimuksen tehokas ajaminen oikeudenkäynnissä. Syyttäjän on tarkasti huolehdittava objektiivisuusvaatimuksen toteutumisesta niin, että syyttäjän toiminta näyttää tasapuoliselta ja objektiiviselta myös ulospäin ja samalla yleinen luottamus syyttäjälaitokseen ja syyttäjien toimintaan säilyy.

6. Yksityisoikeudellisen vaatimuksen käsittelemisestä erillisessä siviiliprosessissa

Asianomistajan aseman turvaamiseksi on tärkeää, että hänellä on mahdollisuus saada oikeudenkäyntiavustaja myös tilanteissa, joissa syyteasian yhteydessä esitetty yksityisoikeudellinen vaade ROL 3:3:n perusteella erotetaan käsiteltäväksi riita-asiain käsittelyjärjestyksessä. Tuomioistuimen toimesta tapahtuva erottaminen johtuu käytännössä yleensä siitä, että asianomistajan vaatimus edellyttää vielä lisäselvityksiä ja vaatimuksen ajamisesta ja sen ratkaisemisesta todetaan aiheutuvan olennaista haittaa itse syyteasian käsittelylle. Näissä tapauksissa usein asi-

³⁰⁹ VKS:2006:3 s. 7, Vuorenperä 2014 s. 115, SOU 1998:40 s. 112

anomistajan tahdosta riippumattomista käytännön syistä, esimerkiksi vaikeuksista vahingon lo-pullisen määrän selvittämisessä johtuu, että asianomistajan vaatimusta ei syyteasian yhteydessä voidakaan tuomioistuimen tekemän arvion mukaan ratkaista.

ROL 2:7.2:n mukaan asianomistajan oikeudenkäyntiavustajalle jo annettu määräys on voi-massa myös erillisessä oikeudenkäynnissä, johon asianomistajan syyteasian yhteydessä esitetty yksityisoikeudellinen vaatimus määrätään riita-asiain oikeudenkäynnistä säädettyssä järjestyk-sessä erikseen käsiteltäväksi. Asianomistajan kannalta tilanne tulee ongelmalliseksi silloin, kun ennen asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen erottamista syyttäjä on ROL 3:9:n no-jalla ajanut kyseistä vaatimusta. Avustajamääräys näissä tilanteissa tulisi voida antaa siviilipro-sessia varten vielä erottamisen jälkeenkin.³¹⁰ Lain tarkoitus ei ole ollut, että asianomistaja saisi jäädä ilman avustajaa, jos yksityisoikeudellinen vaatimus erotettaisiin käsiteltäviksi erikseen riita-asiain oikeudenkäynnistä säädettyssä järjestyksessä, kun samat perusteet saman vaatimuk-sen käsittelemiselle kuin syyteasiain käsittelyn yhteydessä ovat siviiliprosessissakin vaadetta käsiteltäessä edelleen olemassa. Kun ROL 3:9:n mukaan syyttäjällä on velvollisuus ajaa asian-omistajan rikokseen perustuvaa siviilivaatimusta rikosasiain yhteyteen kumuloituna, on selvää, että erottamistapauksissa asianomistajalla ei enää ole mahdollisuutta saada apua syyttäjältä. Vaikka syyttäjä ei oikeudenkäynnissä aja asianomistajan yksityisoikeudellista vaatimusta, on asianomistajalla mahdollisuus esittää vaatimus eri oikeudenkäynnissä ja halutessaan saada sii-hen oikeusapua yksityisesti.

Rikosasiaa käräjäoikeudessa tutkittaessa voi ilmetä, ettei syytteessä tarkoitettu teko olekaan ri-kos, mikä johtaa syytteen hylkäämiseen. Tällöin väitettyyn rikokseen perustuva yksityisoikeu-dellinen vaatimus voi kuitenkin olla perusteltu jonkin yksityisoikeudellisen vastuunormin kuten isännänvastuun nojalla.³¹¹ ROL 3:8:n mukaan, jos syyte hylätään, yksityisoikeudellinen vaati-mus voidaan kuitenkin tutkia tai vaatimuksen käsittelyä voidaan jatkaa riita-asiain oikeuden-käynnistä säädettyssä järjestyksessä. Koska kysymyksessä ei ole enää ROL 2:1 a:ssä tarkoitettu syyttäjän ajama asia, tuomioistuimen asianomistajalle mahdollisesti aikaisemmin antama oi-keudenkäyntiavustajamääräys tulee peruuttaa. Myöskään oikeutta ROL 2:3:n tarkoittamaan tu-kihenkilöön ei asian jatkokäsittelyssä ole. Kuten edellä on todettu, lainsäätäjän tarkoitus on

³¹⁰ Vuorenmaa 2014 s. 105

³¹¹ Halila LM 1972 s. 469

ollut, että määräämisedellytysten lakkaaminen tarkoittaa myös avustajatoimeksiannon raukeamista.

Tapauksessa, jossa syytetyn todetaan syyllistyneen ROL 2:1 a:ssä tarkoitettuun rikokseen, mutta häntä ei kuitenkaan voida tuomita syyntakeettomana (RL 3:4.2) rangaistukseen, asianomistajan tällaisen syyteasian yhteydessä esitetty yksityisoikeudellinen vaatimus voidaan myös tällöin tuomioistuimen toimesta ROL 3:3:n nojalla määrätä käsiteltäväksi erikseen riita-asiain oikeudenkäynnistä säädetyssä järjestyksessä. Tällöin on uhriavustajalle ROL 2 luvun nojalla annettu määräys ROL 2:7.2:n mukaan voimassa tässä jatkoprosessissa. Jos yksityisoikeudellinen vaatimus on joka suhteessa yksinkertainen ja selvitetty, helpointa usein lienee, että tällainen vaatimus käsitellään ja ratkaistaan samassa oikeudenkäynnissä prosessilajia vaihtamalla. Näin vältetään siltä ajanhukalta, jota vaatimuksen uudelleen esittäminen toisessa tuomioistuinkäsittelyssä aiheuttaisi.